

Çağırışçıların Hüquqları üzrə Hüquqi Vəsait

Yelizaveta Çmıx (Elizaveta Chmykh)
Dr. Qrazvydas Jasutis (Dr. Grazvydas Jasutis)
Rebekka Mikova (Rebecca Mikova)
Richard Şteyn (Richard Steyne)

2020

RESENZİYALI BURAXILIŞ

Çağırışçıların Hüquqları üzrə Hüquqi Vəsait

- Yelizaveta Çmıx
- Dr. Qrazvydas Jasutis
- Rebekka Mikova
- Richard Şteyn

2020

Resenziyalı Buraxılış

DCAF Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi üzrə
Cenevrə Mərkəzi
20-ci İLDÖNÜMÜ

Schweizerische Eidgenossenschaft
Confédération suisse
Confederazione Svizzera
Confederaziun svizra

DCAF Haqqında

Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi üzrə Cenevrə Mərkəzi insanların və onların yaşadığı Dövlətlərin təhlükəsizliyinin demokratik idarəçilik, qanun aliliyi və insan hüquqlarına hörmət çərçivəsində təkmilləşdirilməsinə çalışır. DCAF tərəfdaş ölkələri və beynəlxalq təşkilatları dəstəkləməklə, onların təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi üzrə əhatəli və iştirakçı islahatlar aparmasına yardım etməklə, sülhün və inkişafın daha da dayanıqlı olmasına kömək edir. O, yeni bilgiler üzə çıxarır, norma və yaxşı praktikaları təşviq edir, hüquqi və siyasi məsləhətlər verir və təhlükəsizlik sahəsindəki həm dövlət və həm də qeyri-dövlət maraqlı tərəflərinin qabiliyyətlərə yiyələnməsinə dəstək verir. Dünyanın 70 ölkəsində fəal olmaqla, DCAF beynəlxalq birlik tərəfindən təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi (TSİ) və təhlükəsizlik sektoru islahatı (TSİ) üzrə dünyanın aparıcı bilik və bacarıq mərkəzlərindən sayılır. DCAF neytrallıq, tərəfsizlik, yerli sahiblənmə, əhatəli iştirak və gəndər bərabərliyi prinsipləri ilə hərəkət edir. www.dcaf.ch.

Nəşriyyatçı

DCAF-Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi üzrə Cenevrə Mərkəzi

P.O.Box 1360
CH-1211 Geneva 1
Switzerland
info@dcaf.ch
+41 (0) 22 730 9400

Müəlliflər: Yelizaveta Çmıx, Dr. Qrazvydas Jasutis, Rebekka Mikova, Richard Şteyn

Mətnin redaktoru: Jənin Bek

Dizayn və paylama işləri: Rodrigo Amorim

ISBN: 978-92-9222-621-3

Təşəkkürlər

DCAF, İsveçrə Konfederasiyasının Müdafiə, Mülki Müdafiə və İdman üzrə Federal Departamentinə, bu nəşrin ortaya çıxmasına verdiyi dəstəyə görə, minnətdarlığını bildirir.

Qeydlər

Bu nəşrdə ifadə edilən fikirlər müəllifə aiddir və İsveçrə Konfederasiyasının Müdafiə, Mülki Müdafiə və İdman üzrə Federal Departamentin rəyini ifadə etmir.

İsnad edilən mənbələrin web saytları nəşr zamanı işlək olmuşdur. Nə DCAF və nə də müəlliflər bu nəşrdə isnad edilən web saytlarına dəyişiklik edilirsə, ona cavabdehlik daşıyırlar.

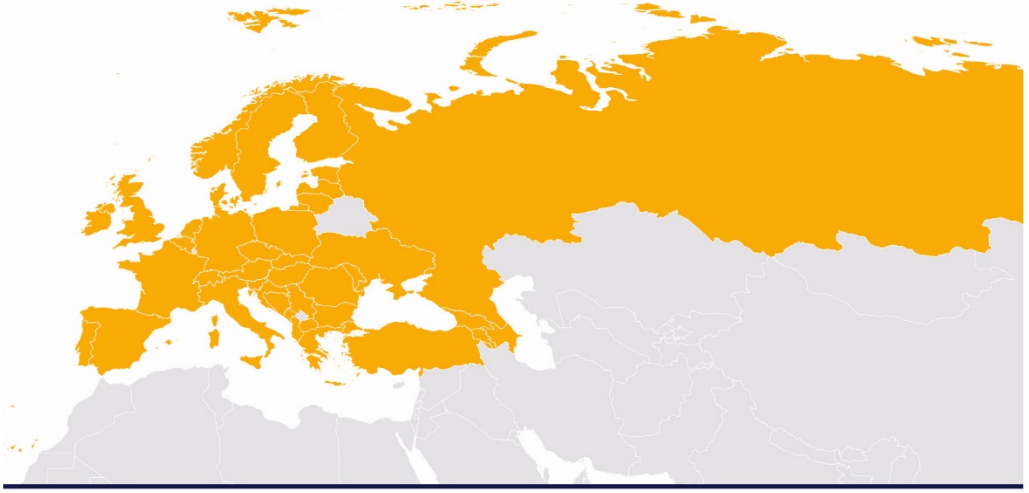
@DCAF 2020. Bütün hüquqlar qorunur.

İçindəkilər

• Avropa Şurası üzvü olan ölkələr	vi
• Məcburi Hərbi Xidmət olan Avropa və Orta Asiya Ölkələri	vii
• Qısaldılmış Adların Siyahısı	viii
• Ön Söz	ix
• Giriş qeydləri	x
— Təriflər və əsas konsepsiyalar	11
• Hüquqların təsnifatı	11
• Dövlətlərin müsbət və mənfi öhdəlikləri	12
• Hüquqların məhdudlaşdırılması və ya onlara müdaxilə edilməsi	13
• Mütənasiblik	15
• Səlahiyyət sərbəstliyi limiti	16
• Hərbi intizam	19
— Çağırışçıların mülki və siyasi hüquqları	20
• İşgəncə, qeyri-insani və ya aşağılayıcı rəftar və ya cəzaların qadağan edilməsi və yaşamaq hüququ	20
• Söz azadlığı	35
• Zorla və ya məcburi əməyin qadağan edilməsi	49
• Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ və ədalətli məhkəmə hüququ	55
• Düşüncə, vicdan və dini azadlıq əsasında hərbi xidmətdən imtina hüququ	67
• Toplaşmaq və ictimai təşkilatlar qurmaq azadlığı	79

• Mülkiyyət hüququ	87
• Şəxsi və ailə həyatına və yazışmalara hörmət hüququ	90
Evlənmək və ailə qurmaq hüququ	93
— Çağırışçıların iqtisadi və sosial həyatı	95
• Layiqli və tələblərə cavab verən ev və yaşamaq hüququ	96
• Ləyaqət hüququ, sağlamlığın qorunması, cinsi təcavüzdən qorunma, iş təhlükəsizliyi hüquqları	97
• Uyğun və yetərli qidalanma hüququ	102
— Təvsiyələr	103
— Bibliografiya	107
• Hüquqi sənədlər	107
• Hüquqi praktika	108
• Başqa mənbələr	112

Avropa Şurası Üzv ölkələri

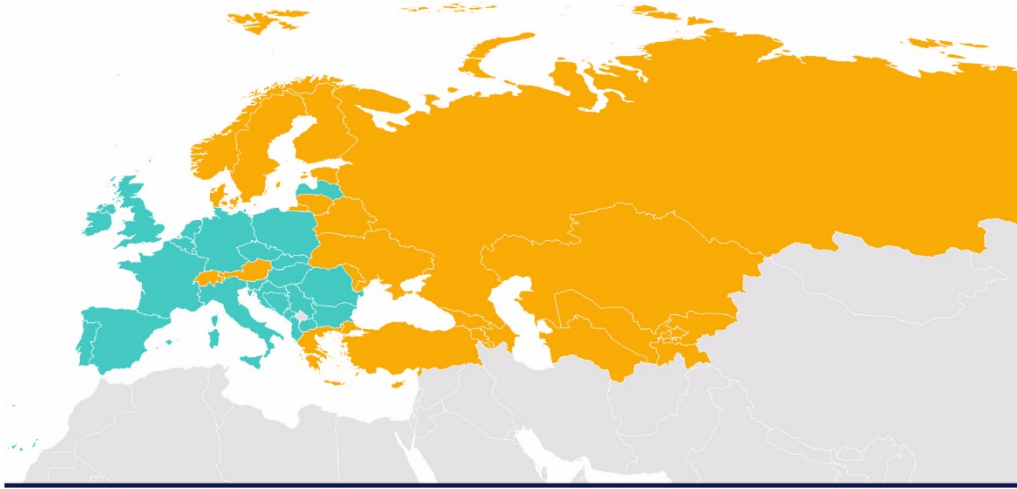

■ Azadlıqların Qorunması haqqında 1950-ci il Konvensiyasını 2020-ci il Noyabrına olan məlumata görə ratifikasiya edən ölkələr.

Bu ölkələrdən başqa, Kanada, Vatikan, Yaponiya, Meksika və ABŞ Avropa Şurası yanında müşahidəçi statusundadırlar.

- Albaniya
- Andorra
- Ermənistan
- Avstriya
- Azərbaycan
- Belçika
- Bosniya və Herseqovina
- Bolqarıstan
- Xorvatiya
- Kipr
- Çex respublikası
- Danimarka
- Estoniya
- Finlandiya
- Fransa
- Gürcüstan
- Almaniya
- Yunanıstan
- Macarıstan
- İslandiya
- İrlandiya
- İtaliya
- Latviya
- Lüksemburq
- Lixtenşteyn
- Litva
- Malta
- Moldova Respublikası
- Monako
- Monteneqrou
- Niderlandiya
- Şimali Makedoniya
- Norveç
- Polşa
- Portuqaliya
- Rumıniya
- Rusiya Federasiyası
- San Marino
- Serbiya
- Slovak Respublikası
- Sloveniya
- İspaniya
- İsveç
- İsveçrə
- Türkiyə
- Ukrayna
- Birləşmiş Krallıq

Məcburi Hərbi Xidmət olan Avropa və Orta Asiya Ölkələri

■ Məcburi hərbi xidmət olan ölkələr

- Avstriya
- Ermənistan
- Azərbaycan
- Belarus
- Kipr
- Danimarka
- Estoniya
- Finlandiya
- Gürcüstan
- Yunanistan
- Qazaxstan
- Qırğızstan
- Litva
- Moldova
- Norveç
- Rusiya
- İsveç
- İsveçrə
- Tacikistan
- Türkiyə
- Türkmənistan
- Ukrayna
- Özbəkistan

■ Məcburi hərbi xidmət olmayan ölkələr

- Albaniya
- Andorra
- Belçika
- Bosniya və Herseqovina
- Xorvatiya
- Chex respublikası
- Fransa
- Almaniya
- Macarıstan
- Islandiya
- İrlandiya
- İtaliya
- Latviya
- Lixtenşteyn
- Litva
- Malta
- Monako
- Monteneqrou
- Niderland
- Şimali Makedoniya
- Polşa
- Portuqaliya
- Rumıniya
- San Marino
- Serbiya
- Slovakiya
- Sloveniya
- İspaniya
- Birləşmiş Krallıq
- Vatikan

Qısaldılmış Adlar Siyahısı

İXHAX	İnsan və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Xartiyası
İHAK	İnsan Hüquqları üzrə Amerika Konvensiyası
İQK	İşgəncələrə qarşı Konvensiya
AŞ	Avropa Şurası
AİHK	İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqların Qorunması haqqında Konvensiya
ZƏK	Zorakı Əmək Konvensiyası
MSHBK	Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiya
BƏT	Beynəlxalq Əmək Təşkilatı
İHDTO	ATƏT-in İnsan Hüquqları və Demokratik Təsisatlar Ofisi
ATƏT	Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı
İHUB	İnsan Hüquqları Universal Bəyannaməsi

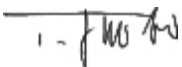
Ön Söz

Təhlükəsizlik sektoru idarəçiliyi üçün global bilik və bacarıq mərkəzi kimi, DCAF- Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi üzrə Cenevrə Mərkəzi- uzun illər ərzində hərbi qulluqçuların insan hüquqlarının qorunmasını təşviq etməklə məşğul olur. Hərbi qulluqçuların ən zəif nöqtəsi kimi, çağırışçılar, son illər ərzində bu cür söylərin əsas diqqətinə çevrilmişdir. DCAF-ın direktoru kimi, çağırışçıların insan hüquqları və fundamental azadlıqlarının qorunması ilə bağlı beynəlxalq mexanizmlər və normaların ilk dəfə geniş formada analizini verən bu kitabı təqdimat etməkdən həddən artıq sevincliyəm. Bu vəsait İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasının təminat altına aldığı hüquq və azadlıqlara xüsusi diqqət yetirir.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi və başqalarının uyğun hüquq praktikasının analiz edilməsi nümayiş edir ki, çağırışçılar üçün bəyan edilən hər hansı insan hüquqları mexanizminin olmaması bu hüquqların müəyyən edilməsini və qorunmasını hökumətlərin ixtiyarına buraxır. Bəzi hallarda, bu cür yanaşma insan hüquqları və yaxşı idarəçilik prinsiplərinin ölkə praktika və hüquqi proseslərinə tətbiq edilməsinin məhdudlaşdırılması ilə nəticələnir.

Müəlliflərin təsvir etdiyi kimi, ölkə və beynəlxalq hüquqşünaslığa əsaslanan ən yaxşı təcrübələri əhatə edən sənədlərin olmaması ölkələr daxili və ölkələr boyunca uyuşmazlıqlara gətirir. Beləliklə, bu kitabça çağırışçıların hüquqlarının tam qorunmasını təmin edən hüquqi rejimlərin, proqram və praktikaların ölkə hakimiyyətlərinə və beynəlxalq birliyə tövsiyələrindən ibarətdir.

Bu Kitabça çağırışçıların insan hüquqlarının təşviq edilməsində, qorunmasında və həyata keçirilməsində rol oynayan bütün fərdlərə yönəlmişdir, o cümlədən, parlamentarlar, hökumət rəsmiləri, siyasi qərar vericilər, beynəlxalq təşkilatlar, hərbi hüquqi məsləhətçilər, hakimlər, peşəkar hərbi təşkilatlar və qeyri-dövlət təşkilatları üçün faydalıdır. DCAF ümid edir ki, bu kitabça, beynəlxalq hüququn çağırışçılara verdiyi bütün fundamental hüquq və azadlıqlardan onların tam miqyasda yararlanması üçün bu subyektlərin apardıqları səylərə dəstək olacaqdır.

Tomas Querber

Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi üzrə Cenevrə Mərkəzinin Direktoru

Giriş Qeydləri

Soyuq Müharibədən sonra, Avropanın bir sıra ölkələri məcburi hərbi xidməti sonlandırsalar da, hərbi çağırışçı praktikası Şərqi Avropada, Cənubi Qafqazda və Orta Asiyada (EESCCA) geniş yayılmaqda qalır. Bu hal Azərbaycanda, Ermənistanda, Belarus, Gürcüstanda, Qazaxstan, Qırğızstan, Moldova, Rusiya, Tajikistan, Türkmənistan, Ukrayna və Özbəkistanda qalır və onların hamısı çağırışçı əsaslı sistemə arxalanırlar. Buna baxmayaraq, yəqin ki, hərbi qulluqçuların ən zəif nöqtəsi olan çağırışçıların hüquqi müdafiəsi ilə bağlı az sayda tədqiqat aparılmışdır. DCAF-ın Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi üzrə Cenevrə Mərkəzinin Köməkçi Direktoru olaraq, mənim Avropa və Orta Asiya İşləri üzrə həmkarlarımla hazırladığı bu Kitabçanı təqdim etməkdən böyük məmnuniyyət duyuram.

Bu kitabça, çağırışçıların insan hüquqları və fundamental azadlıqlarının qorunmasını və həyata keçirilməsini təmin edən beynəlxalq hüquqi mexanizmləri və normaları təqdim edir. Kitabça, çağırışçıların insan hüquqları və fundamental azadlıqlarının təşviqi, qorunması və həyata keçirilməsi ilə bağlı rol oynayan bütün fərdlərin məqsədlərinə xidmət etsə də, EESCCA ölkələrindəki uyğun hüquqi praktikanın buraya salınması bu ölkələr üçün onu xüsusilə əhəmiyyətli edir. Hüquq praktikası onu nümayiş etdirdi ki, EESCCA ölkələrindəki hüquqi sənədlər çağırışçıların insan hüquqları və fundamental azadlıqları ilə əlaqədar fərqlidir və bu ölkələrdəki hüquqi normaların beynəlxalq insan hüququ qanunlarına uyğunlaşdırılması zəruridir. Bu xüsusilə də Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası ilə təminat altına alınan hüquq və azadlıqlar üçün doğrudur və çox sayda EESCCA ölkələri də bu Konvensiyanı imzalamışdır.

Darko Stančić

Direktor Köməkçisi və Avropa və Orta Asiya Fəaliyyətlərinin Rəhbəri
Təhlükəsizlik Sektoru İdarəçiliyi üzrə Cenevrə Mərkəzi

Təriflər və Əsas Konsepsiyalar

Hüquqların Təsnifatı

İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqların Qorunması Konvensiyasının (bundan sonra Konvensiya) təminat altına aldığı hüquqların təsnifatı üçün çox saylı yolların olmasına baxmayaraq, aşağıdakı təsnifat müxtəlif hüquqların hansı dərəcədə məhdudlaşdırıla və kiçildilə biləcəyini əks etdirir. Konvensiyanın hüquqları aşağıdakı kimi təsnif edilə bilər:

Mütləq hüquqlar: dövlət hakimiyyəti hətta müharibə və ya başqa fəvqaladə hallar olduğu halda öz öhdəliklərini poza bilməz, həm də onlar başqa fərdlərin və ya ictimai marağın əleyhinə olaraq mütləq hüquqlar əldə edə bilməz, bunu ancaq iki mütləq hüququn bir-biri ilə tarazlıq saxlamalı olduğu yerlərdə edə bilər¹. Konvensiyada bəyan edilən dörd hüquq mütləqdir, çünki onların məhdudlaşdırılması və ya durdurulması heç bir zaman əsaslandırıla bilməz: insanların işgəncələrə məruz qalmamaq hüququ və ya qeyri-insani və alçaldıcı yollarla davranılmamaq və cəzalandırılmamaq hüququ(Maddə3), qul və ya kölə kimi saxlanılmamaq hüququ (maddə 4(1)), hadisə baş verəndə, davranış qanun pozuntusu olmadığı halda məhkum olunmamaq hüququ, pozuntuya görə, pozuntu baş verdiyi vaxtda tətbiq edilən cərimədən daha ağır cərimə ödəməmək hüququ(Maddə7)². Yaşamaq hüququ eyni mənada mütləq hüquq olmasa da, çünki o müxtəlif sayda geniş

¹ Cinayət Axtarış Xidməti .2019. İnsan Hüquqları və Cinayət Axtarışları: Ümumi prinsiplər (Hüquqi Təlimat) <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/human-rights-and-criminal-prosecutions-general-principles>.

² Jean-François Renucci. 2005. İnsan hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasına giriş –Təminat altına alınmış hüquqlar və qoruyucu mexanizmlər (Avropa Şurası buraxılışları) : [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-01\(2005\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-01(2005).pdf).

dairəli istisnalara məruz qalır, analoji vəziyyətdə qalır və hüquqların tam siyahısı olan Maddə15(2) –nin tərkibinə daxil olur və onun da məhdudlaşdırılmasına yol verilmir³.

Məhdud hüquqlar: mütləq hüquqlarda olduğu kimi, məhdud hüquqlar da başqa fərdlərin və ya ictimai marağın hesabına əldə edilə bilməz. Lakin, müharibə və ya milli fəlakətlər dövründə bu hüquqların tətbiqinin azaldılmasına yol verilir⁴. Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ(Maddə5) və ədalətli məhkəmə hüququ (Maddə6) bu cür hüquq nümunələrinə aiddir.

Şərti hüquqlar: dövlət hakimiyyəti şərti hüquqları məhdudlaşdırı bilər,əgər məhdudlaşdırmalara əsaslar varsa və zərurət doğurursa və əgər bu proporsional dərəcədə edilsə. Şərti hüquqlar o hüquqlardır ki, başqalarının hüquqlarını və geniş ictimai maraqları qorumaq üçün məhdudlaşdırıla bilər. Bu hüququn yerləşdiyi Maddənin ikinci hissəsi, geniş ictimai marağı qorumaq üçün, dövlət hakimiyyətinin legitim olaraq müdaxilə etməsinə əsasları müəyyən edir⁵. Şərti hüquqlara özəl həyat və ailə hüquqları (Maddə8),öz dinini və ya inancını ifadə etmək hüququ (Maddə9(1), ifadə azadlığı (Maddə10), və mitinqlərdə iştirak etmək hüquqları (Maddə11) daxildir.

Dövlətlərin müsbət və mənfi öhdəlikləri

Dövlətlərdən insan hüquqları ilə bağlı gözlənilən davranış forması dövlətlərin öhdəliklərinin növündən asılı olaraq dəyişir. Bu baxımdan, dövlətlərin müsbət və mənfi öhdəlikləri vardır. Birincilər, Konvensiya altındakı hüquqları qorumaq üçün dövlət hakimiyyətinin fəal müdaxiləsini tələb edilir, eyni zamanda ikincilər, əsassız olaraq bu cür hüquqlara müdaxilə edilməməsinə tələb edir⁶. Konvensiyadakı əksər hüquqlar mənfi öhdəliklər yaradır.Konvensiyanın mətnində əksər müsbət öhdəliklər aydın şəkildə göstərilməsə də, onlar Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi (sonralar sadəcə Məhkəmə deyiləcək) hüquq normaları vasitəsilə üzə çıxır. Əksər hallarda müsbət öhdəliklər dövlətlərin yerinə yetirməli olduğu tələblərin genişləndirilməsi effektini verir⁷. Məsələn,işgəncələrin qadağan edilməsi dövlətlər üçün həm müs-

³ Ibid

⁴ Cinayət Axtarış Xidməti .2019. İnsan Hüquqları və Cinayət Axtarışları: Ümumi prinsiplər (Hüquqi Təlimat) <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/human-rights-and-criminal-prosecutions-general-principles>.

⁵ Ibid

⁶ Jean-François Akandji-Kombe. 2007Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasına görə müsbət öhdəliklər. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasını yerinə yetirmək üçün təlimat. <https://rm.coe.int/168007ff4d>.

⁷ Ibid

bət və həm də mənfi öhdəliklər yaradır. Mənfi öhdəlik, dövlətin boynuna fərdlərə işgəncə verməmək öhdəliyi qoyur, müsbət öhdəlik isə praktiki və effektiv təminatlarla hüquqların tam həyata keçirilməsi üçün dövlətin tədbirlər görməsini nəzərdə tutur. Bu cür təminatlara təkcə dövlətin nümayəndələrindən yox, başqa fərdlərin hücumundan qorunmanı təminat altına alan hüquq sisteminin tələbləri və iddia edilən pis münasibət hallarının araşdırılması üzrə prosedur öhdəliklər daxildir (məsələn, məsuliyyət daşıyan şəxslərin müəyyən edilməsi və cəzalandırılması ilə nəticələnən effektiv rəsmi təhqiqat).⁸

Hüquqların məhdudlaşdırılması və ya onlara müdaxilə edilməsi

Ümumiyyətlə hüquqların məhdudlaşdırılması və ya onlara müdaxilə edilməsi Konvensiyanın 18-ci Maddəsinə görə məhduddur və o deyir ki, "Bu Konvensiyada, bəyan edilən hüquqlar və azadlıqlarla bağlı yol verilən məhdudiyyətlər, nəzərdə tutulan məqsədlərdən başqa hər hansı başqa məqsəd üçün tətbiq edilə bilməz". Bu Maddənin niyyəti Konvensiyada hüquq və azadlıqları təmin edən maddələri tamamlamaqdır.⁹

Aşağıdakı sənədlər, hüquqlarla bağlı müdaxilənin qanun pozuntusu olub olmadığını qiymətləndirmək üçün istifadə olunur və ümumilikdə Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 8-11-ci Maddələri ilə əlaqədar istifadə olunur:

1. Müdaxilə qanunla müəyyən edilibmi?, Əgər belədirsə,
2. Müdaxilə, uyğun maddədə müəyyən edilmiş məqsədlərdən birini təqib edirdimi? Əgər belədirsə,
3. Müdaxilə demokratik cəmiyyətdə zəruridirmi və o mütənasib idimi? Əgər belədirsə,
4. Müdaxilə ayrı-seçkilik yaratdı mı?

Müdaxilənin qanun pozuntusuna bərabər olub-olmadığına qərar verirkən, məhkəmə yuxarıdakıların hər birinə növbə ilə baxacaqdır¹⁰. Əgər ilk üç mə-

⁸ Aislinq Reidy.2002. İşgəncələrin qadağan edilməsi:Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 3-cü Maddəsinin yerinə yetrilməsinə təlimat. <https://rm.coe.int/168007ff4c>.

⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi,2018. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 18-cü Maddəsi üzrə təlimat. https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_18_ENG.pdf.

¹⁰ Bir qayda olaraq,əgər ərizəçi 14-cü Maddəyə müraciət etməyibsə,Məhkəmə avtomatik olaraq 4-cü suala baxmayacaq. Bu Konvensiyada, Konvensiyanın başqa Maddələrində nəzərdə tutulan

sələyə verilən cavab yox olarsa və ya dördüncüyə hə olarsa, o zaman müdaxilə qanunsuz sayılacaq və Konvensiyanın maddələrini pozacaqdır. Bu sənəddəki birinci müddəaya, həm də “qanun aliliyi testi” kimi isnad edilir, ikinci və üçüncüyə “demokratik zərurət testi” kimi baxılır və dördüncü isə 14-cü Maddə ilə əlaqəlidir(ayrı-seçkiliyin qadağan edilməsi).

Müdaxilənin “qanunla müəyyən edilməsi” və ya “qanuna uyğun olaraq” edilməsi şərti, hüquqlarla bağlı icra orqanının özbaşına gizli təsirinin miqyasını yerli qanunvericilik və ya məhkəmə hakimiyyəti vasitəsilə məhdudlaşdırmağa imkan verir¹¹. Müdaxilənin “qanunla müəyyən edildiyinin” və ya “qanuna uyğun olaraq” edildiyinin doğru olub olmadığını təsdiq etmək üçün, Məhkəmə aşağıdakı sualları soruşur: yerli hüquq sistemi qanun pozuntusuna sanksiya verirmi? Uyğun hüquqi maddələr vətəndaşa əlçatandırımı? Atılan addımın törədəcəyi nəticələri vətəndaşa öncədən görməyə imkan verən hüquqi maddələr kifayət dərəcədə dəqiqdirmi? Qanun, uyğun köklü hüquqlara özbaşına müdaxilə etməyə tələblərə cavab verən şəkildə təminatlar verirmi?¹².

Müdaxilənin demokratik cəmiyyətdə zəruri olub-olmadığı məsələsi, məhdudiyyətin legitimliyinin qiymətləndirilməsində ən şübhəli amildir.

Sadəcə məqsədeuyğunluq kifayət deyildir; müdaxilə bir və ya bir neçə legitim məqsədlərlə əlaqədar təxirəsalınmaz sosial tələblərlə əsaslandırılmalıdır.. Bu cür tələbin mövcud olub –olmamasının müəyyən edilməsi, hər bir halın konkret faktları üzərində və həmin dövrdə ölkədə mövcud olan şəraitin üzərində qurulur¹³. Bu sadəcə dövlətin düzgün, diqqətli və xoş məramlı işlədiyini müəyyən etmək üçün edilmir, həm də məhdudiyyətlərin mütənasib, uyğun və əsaslandırılmış səbəblərə arxalandığı müəyyən edilir¹⁴. Aşağıda müzakirə edildiyi kimi, zərurilik və mütənasiblik bir –biri ilə yaxından bağlıdır, istənilən halda müəyyən edilmiş məqsədə nail olmaq üçün hər hansı daha az məhdud yolun olub-olmamasını Məhkəmə müəyyən edəcək.

Şərti hüquqla müdaxilənin legitim olub-olmaması ilə bağlı son vacib mülahizə həmin müdaxilənin ayrı-seçkiliklə müşayiət olunub-olunmamasına yönəlir. irqi, cinsi, rəng, dil, din, siyasi və başqa fikirlər, milli və sosial kökən, milli azlıqlarla bağlılıq, mülkiyyət, doğum yeri və başqa status əsasında ayrı seç-

---

hüquq və azadlıqların həyata keçirilməsinə ayrı-seçkilik qoymamaq təminatı vardır, ona görə də əgər 4-cü suala müsbət cavab verilsə, demək ki, 14-cü Maddənin müddəaları pozulmuşdur.

¹¹ Steven Greer. 1997. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası 8 və 11-ci Maddələrinə istisnalar (Avropa Şurası nəşrləri) [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15(1997).pdf), s.9.

¹² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Kruslin Fransaya qarşı (11801/85), 24/04/1990. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57626>, para. 27-36.

¹³ Steven Greer. 1997. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası 8 və 11-ci Maddələrinə istisnalar (Avropa Şurası nəşrləri) [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15(1997).pdf), s.9.

¹⁴ Ibid

kilik Konvensiyanın 14-cü Maddəsinə görə qadağan edilir. Bu Maddənin müstəqil mövcudluğu yoxdur, amma Konvensiyanın digər köklü maddələrini tamamlayır. Özü-özlüyündə o hüquq və azadlıqların əsasını qoymaqla, hər bir Maddənin bölünməz hissəsini təşkil edir.¹⁵ Bu Maddə köklü maddələrlə əlaqəli oxunduğundan, o, uyğun köklü hüququn pozulduğunu güman etmir¹⁶. Daha sonra bu maddə qeyd edir ki, şərti hüquqlu ayrı seçkili müdaxilə, Konvensiya tərəfindən təminat altına alınan hüquqların pozulması deməkdir.

Mütənasiblik

Mütənasiblik konsepsiyası Konvensiya boyunca aparıcı mövzu olaraq qalır¹⁷. Mütənasiblik doktrinası, bəzən cəmiyyətin hüquqları ilə Konvensiyanın təminat altına aldığı fərdin fundamental hüquq və azadlıqları arasındakı ziddiyyətli hüquqlarla bağlı ədalətli tarazlıq əldə edilməsi üçün mərkəzi rol oynayır¹⁸. Mütənasiblik özünü çoxtərəfli formada ifadə edir: hər hansı tədbirin zərurliyinin tərkib hissəsi kimi (Maddə2, və 8-11), fərqli münasibətlərin obyektiv və ağıllı şəkildə əsaslandırılması kontekstində (Maddə14), və ya əsas kimi müsbət öhdəlik altında olan dövlətləri müəyyən edərək fəaliyyətə keçməklə.¹⁹ Nəticədə, mütənasiblik, güdülən məqsəd ilə və bu məqsədə nail olmaq üçün nəzərdə tutulan vasitələr arasında uyğun münasibətlər qurulmasını tələb edir və həmçinin, əhali ilə fərdin maraqları arasında tarazlığın olmasını tələb edir²⁰.

Buradan belə çıxır ki, mütənasiblik prinsipi tədbir görülməsi və ya məsələyə müdaxilə edilməsi üçün “təxirəsalınmaz sosial ehtiyacların” olmasını tələb edir və həmçinin, güdülən məqsədə *mütənasib* olmasını tələb edir²¹. Hər hansı bir xüsusi tədbirin mütənasibliyini qiymətləndirmək üçün aşağıdakı

---

¹⁵ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 2020. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 14-cü Maddəsi və Konvensiyanın 12 N Protokolunun 1-ci Maddəsi üzrə təlimat. https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf.

¹⁶ İbid

¹⁷ Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), s. 75.

¹⁸ Cinayət Axtarış Xidməti. 2019. İnsan Hüquqları və Cinayət Axtarışları: Ümumi prinsiplər (Hüquqi Təlimat) <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/human-rights-and-criminal-prosecutions-general-principles>.

¹⁹ Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), s. 75.

²⁰ İbid

²¹ Phillip Leach. 2017. Taking a Case to the European Court of Human Rights (İşin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə götürülməsi) (4th edition, Oxford), s. 188.

cəhətlər əhəmiyyət daşıyır: heç bir müdaxilə etmədən və ya daha az müdaxilə tələb edən vasitələrlə uyğun ictimai maraqları qorumaq üçün alternativ vasitələr varmı; müdaxiləni əsaslandırmaq üçün irəli sürülən səbəblər “vacibdirmi” və “kifayətdirmi”; müdaxilə tədbirlərinə aparan qərar vermə prosesləri ədalətlidirmi; hakimiyyət tərəfindən görülən tədbirlər üzərində effektiv nəzarət mövcuddurmu²².

Səlahiyyət sərbəstliyi limiti

Səlahiyyət sərbəstliyi limiti maneəvər məkanına diqqəti cəkdir və İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasına imza atan ölkələrin öz öhdəliklərini yerinə yetirdiyi zaman Strasburqdakı Təsisatların onlarla razılaşacağı boşluqları nəzərdə tutur; terminin özü nə Konvensiyanın mətnində və nə də hazırlıq sənədlərində yoxdur, lakin ilk dəfə 1958-ci ildə Avropa Komissiyası İnsan Hüquqları hesabatında Kiprdə iddia edilən insan hüquqları pozuntuları ilə bağlı Yunanıstan tərəfindən Birləşmiş Krallığa qarşı irəli sürülmüşdür²³. İnzibati təsir tədbirləri ilə əlaqədar ölkədaxili məhkəmə praktikası əsasında yaradılmış doktrina, öncə Strasburq tərəfindən 15-ci Maddəyə uyğun olaraq, fəvqaladə hallar zamanı Konvensiyanın müddəalarından geri çəkilmə kontekstində qəbul edildi və sonra bu maddənin müddəalarına görə böhran vəziyyətinə çatmayan “qeyri-adi” hallara analoji olaraq tətbiq edildi. O zamandan bəri, o, Konvensiyanın bütün hissələrinə sıçradı və indi Strasburq hüquq praktikasının ən mühüm nöqtələrindən birinə çevrilmişdir²⁴. Mütənasiblik Konsepsiyası daxilində, 8-11-ci maddələrdə tətbiq edilməsindən əlavə, səlahiyyət sərbəstliyi limiti başqa kontekstlərdə də vacibdir, məsələn, 5-ci Maddə (məsələn, əqli cəhətdən xəstə olan fərdin tutulub saxlanması ilə bağlı qərar verilməsi ilə bağlı), 6-cı Maddə (məhkəməyə çıxış hüququnun məhdudiyyətləri ilə bağlı işlərə baxılması), Maddə 14 (bütün eyni vəziyyətlərdəki fərqliliklər, qiymətləndirmə zamanı qanunla hansı dərəcədə fərqli münasibətlərə əsas verir), Maddə 15 (fəvqaladə vəziyyətin mövcudluğunu qiymətləndirən zaman), Protokol 1, Maddə 1 (mülkiyyətdən istifadə etmək üçün hakimiyyətin qanunları həyata keçirməyə səlahiyyətinin dərəcəsinin qiymətləndirilməsi), 1-ci Protokolun 2-ci Maddəsi (dövlət məktəblərində çarmıxın nümayiş etdirilməsinin təhsil hüququna etdiyi təsirə baxılması) və 1-ci Protokolun 3-cü Maddəsi (səs-

²² Phillip Leach. 2017. Taking a Case to the European Court of Human Rights (İşin Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə götürülməsi) (4th edition, Oxford), s. 188.

²³ Steven Greer. 2000 Səlahiyyət sərbəstliyi limiti: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası üzrə Yorumlar və Sərbəst hərəkətlər (Avropa Şurası nəşrləri)

[https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf)

²⁴ Steven Greer. 1997. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası 8 və 11-ci Maddələrinə istisnalar (Avropa Şurası nəşrləri) [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15(1997).pdf) s.15-16

vermə hüququ və seçkilərdə iştirak etmək hüququnun məhdudlaşdırılmasının qiymətləndirilməsi).²⁵

Aaron Ostrovski bəyan edir ki, bu doktrinanın Konvensiyanın mətni ilə birgə əsasları yoxdur və o Məhkəmə tərəfindən yorumlayıcı mexanizm kimi, başlıca olaraq, fərd ilə və cəmiyyət arasındakı dəyərlər münaqişələri ilə məşğul olmaq üçün hazırlanmışdır; yerli səviyyədə hər bir icmanın həll edə biləcəyi məsələlər ilə, çox əhəmiyyətli məsələlərdə, hər bir dövlətə onun öz ənənəsindən asılı olmayaraq eyni tələblər qoyulmasında Məhkəməyə yardım edir²⁶. Buna baxmayaraq, 15 N-li protokol vasitəsilə İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqların Qorunması üzrə Konvensiyaya düzəliş edərək, subsidiarlıq prinsipi və səlahiyyət sərbəstliyi limiti doktrinası Konvensiyanın Preambluasına əlavə edildi²⁷.

Prinsipcə, Dövlətlərə öz öhdəliklərini qarşılamaq üçün tutacaqları yol və istifadə edəcəkləri vasitələrlə bağlı seçim hüququ verilməlidir. Bu məqsədlə, rədd edilmiş qərarın və ya tədbirin mütənasibliyinin qiymətləndirilməsində Məhkəmənin funksiyası, ilkin olaraq qəbul edilmiş xüsusi qərarın ədalətli tarazlıq yaradıb-yaratmadığını nəzərdən keçirməklə məhdudlaşmışdır²⁸. Son illərdə, digər tərəfdən, eyni məqsədə çatmaq üçün alternativ vasitələrin mümkünlüyünə baxaraq, Məhkəmə öz yanaşmasını mövcud vəziyyətə uyğun dəyişmişdir²⁹. Bir çox amillərə uyğun olaraq, səlahiyyət sərbəstliyi limitinin dərəcəsi dəyişir, o cümlədən, hansı hüquqa tətbiq edilsə dəyişir. Məsələn, səlahiyyət sərbəstliyi limiti az-az hallarda 2-4 Maddələrinə tətbiq edilir, çünki bu Maddələrdəki hüquqlar dəyişməzdir, lakin 8-11 Maddələri əsasında, fərdi hüquqların cəmiyyət hüquqları ilə tarazlığının qiymətləndirilməsi zamanı, mütənasiblik qiymətləndirilməsi kontekstində o əhəmiyyətli cəhətə çevrilir. Ona görə də, mütənasiblik, səlahiyyət sərbəstliyi limitinin müsbət cəhətidir, o dərəcəyə qədər ki, Məhkəmə şikayətinin hüquqlarına daha az səviyyədə təsir edən alternativ vasitələr olub-olmadığını yoxlaya bilsin və əgər cavab hə olursa, Məhkəmə hökm verir ki, mə-

---

²⁵ Phillip Leach. 2017. Taking a Case to the European Court of Human Rights (4th edition, Oxford), s. 189.

²⁶ Aaron A. Ostrovsky. 2005. What's so Funny about Peace, Love, and Understanding? How the Margin of Appreciation Doctrine Preserves Core Human Rights within Cultural Diversity and Legitimizes International Human Rights Tribunals, Hanse Law Review, Vol. 1, p. 47

²⁷ 213 N Müqavilənin detalları, İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqların Qorunması Konvensiyasına düzəliş edən protokol N15. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/213>.

²⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Hatton və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (36022/97), 08/07/2003.: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-61188>, par. 123; Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Geyms və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (8793/79), 21/02/1986. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57507>.

²⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, Sejdic və Finci Bosniya və Herseqovinaya qarşı (27996/06 və 34836/06), 22/12/2009. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-96491>, par. 48.

sələ ilə bağlı görülən tədbirlər mütənasib deyil³⁰. Məhkəmənin praktikasını analiz edən ədəbiyyat, hansı hallarda hansı növ limitə izn verildiyini müəyyən edərək aşağıdakı əlavə amilləri üzə çıxarmışdır: bu praktikanın başqa üzv ölkələrdə yayılıb –yayılmadığını, spesifik hüquqlara verilən əhəmiyyət, müdaxilənin təbiəti(hansı əsasda),Konvensiyanın hər hansı bir xüsusi maddəsinin mətni,və kontekst-məsələn,hər hansı fəvqaladə hal və ya hər hansı xüsusi təxirəsalınmaz və/və ya mübahisəli ictimai maraq varmı, görülən tədbir Konvensiyaya uyğun eyniqiymətli alternativlərdən biridirmi,və ya əsaslı qərar çıxarmaq üçün texniki təcrübə və ya yerli şərait haqqında geniş bilgi tələb olunurmu.³¹

Hərbi intizam

Hərbi intizam idarəçilikdir və ya hərbi qüvvələrə rəhbərlik etməkdir və o başlıca olaraq qarnizon və döyüşdə olan qüvvələrin yerləşdiyi yerlərdə qaydalar və nizamnamələrdən ibarət olur³². Hərbi intizamın əhəmiyyətinin Məhkəmə tərəfindən tanınması, çox zaman Konvensiyanın xüsusi maddələrinin çağırışçılara və mülkilərə necə tətbiq olunması ilə bağlı yaranan fərqliliklərin səbəbi olur. Məsələn, *Engel və başqaları Niderlandiyaya qarşı*³³ hökmündə, Məhkəmə müşahidə edir ki, 10-cu Maddəyə görə təminat altına alınan ifadə azadlığı hərbi qulluqçulara və üzv ölkələrin hüquq sistemində yerləşən başqa şəxslərə də tətbiq edilir. Buna baxmayaraq, ordunun düzgün funksiyası hərbi intizamı sarsıdan hərbi qulluqçuların qarşısını almağa yönələn hüquqi qaydalar olmadan düşünülə bilməz³⁴. Məhkəmə analizində hərbi intizamın roluna aşağıda baxılır. Əvvəllər həm də Məhkəmə o nəticəyə gəlmişdir ki, “hərbi karyer tutmaq istəyən şəxs öz razılığı ilə hərbi intizam sistemini qəbul edir və o da öz məhiyyətinə görə silahlı qüvvələrin üzvlərinin müəyyən hüquq və azadlıqlarına məhdudiyyət qoyur, hansı ki, bu cür məhdudiyyətlər mülki vətəndaşlara qoyula bilməz, və ölkələrə də öz silahlı qüvvələri üçün bu və ya digər davranışları, xüsusilə də hərbi xidmətin tələblərini əks etdirən qaydalara zidd olan davranışları qadağan edən intizam təlimatları qəbul

³⁰ Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 76.

³¹ Steven Greer. 2000. Səlahiyyət sərbəstliyi limiti: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası üzrə Yorumlar və Sərbəst hərəkətlər(Avropa Şurası nəşrləri) [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf) s.7

³² Guillaume Le Blond. 2008. Hərbi intizam <http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.967>.

³³Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Engel və başqaları Niderlandiyaya qarşı (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 08/06/1976. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

³⁴ Avropa Şurası.2013. Milli Təhlükəsizlik və Avropa Hüquq Praktikası. https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_ENG.pdf, s. 18, par. 52.

edilməsinə izn verilir”³⁵. Bu o mənə daşıyır ki, hərbi intizam hərbi xitmətin ayrılmaz cəhəti kimi, güclü şəkildə, müəyyən hüquqların tətbiqini və məhdudlaşdırılmasını vurğulayır, halbuki mülki həyatda bu hüquqların gündəlik halda tətbiq edilməsinə heç bir məhdudiyyət qoyulmur.

---

³⁵ Avropa Şurası.2013. Milli Təhlükəsizlik və Avropa Hüquq Praktikas. : https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_ENG.pdf, s. 24, par. 70; Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Kalaç Tükiyəyə qarşı (20704/92), 01/07/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58042>.

Çağırışçıların mülki və siyasi hüquqları

İşgəncə, qeyri-insani və ya aşağılayıcı rəftar və ya cəzaların qadağan edilməsi və yaşamaq hüququ

1. Bu hüquq haqqında qısa məlumat və hüquqi sənədlər

İşgəncə, qeyri-insani və ya aşağılayıcı münasibət və ya cəzaların qadağan edilməsi yaşamaq hüququndan fərqlənir. Buna baxmayaraq, çağırışçıların öz hərbi xidmətlərini yerinə yetirdiyi zaman baş verdiyi ölüm halları çox zaman işgəncə və ya pis münasibət iddialarından sonra baş vermişdir və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi hər iki hüququ özünün çox sayda hüquq praktikasında tətbiq etmişdir. Nəticədə, işgəncə halları ilə bağlı çox sayda iddialarda, Məhkəmə, Dövlətin yaşamaq hüququ ilə bağlı öz boynuna götürdüyü müsbət və mənfi öhdəlikləri pozub-pozmadığını yoxlayır³⁶.

İşgəncələrə qarşı Konvensiya³⁷ (İQK) işgəncəyə aşağıdakı kimi tərif verir: işgəncə, “ hər hansı bir şəxsə ondan və ya başqa şəxsdən məlumat almaq, yaxud onun etirafına nail olmaq, onu və ya başqa şəxsi törətdiyi, yaxud törədilməsində şübhələnilən hərəkətə görə cəzalandırmaq, həmçinin onu və ya baş-

³⁶ Bax: Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Mosendz Ukraynaya qarşı (52013/08), 17/04/2013. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115887>, par. 115. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Muradyan Ermənistanına qarşı (11275/07), 24/02/2017. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168852>, par. 161.

³⁷ İşgəncə və başqa qəddar, qeyri-insani və ya aşağılayıcı münasibət və cəzalara qarşı Konvensiya (10 Dekabr 1984-cü ildə qəbul edilib və 26 İyun 1987-ci ildə qüvvəyə minib)

qa şəxsi qorxutmaq və ya məcbur etmək, yaxud dövlətin vəzifəli şəxsi və ya rəsmi şəxs kimi çıxış edən başqa bir şəxs tərəfindən, yaxud da onların təhriki və ya onların xəbəri olmadan, yaxud göz yumması ilə hər hansı xarakterli ayrı-seçkiliyə əsaslanan istənilən səbəbə görə qəsdən güclü, fiziki, yaxud mənəvi ağrı və əzab yetirən hərəkət” deməkdir.³⁸ İQK-nin öhdəlikləri başqa qəddar, qeyri-insani və ya aşağılayıcı münasibətə də şamil olunur və “bu cür hərəkətlər dövlətin vəzifəli şəxsinin və ya rəsmi şəxsinin razılığı ilə və ya onun bu hərəkətə göz yumması ilə və ya təhriki ilə tərəddidiyi halda” işgəncənin eyni Maddə altında müəyyən edilən tərifinə bərabər olmur.³⁹

İşgəncələrin qadağan edilməsinə, İnsan Hüquqları Universal Bəyannaməsi (İHUB)⁴⁰, Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiya (MSHBK)⁴¹ və İQK -nın geniş məkanında baxılır. İşgəncələrin ləğv edilməsinin məcburi xarakteri sadəcə müqavilələrlə məhdudlaşmır, çünki o adi beynəlxalq hüququn tərkib hissəsidir və uyğun olaraq Beynəlxalq Ədalət Məhkəməsi tərəfindən tanınmışdır.⁴² Digər tərəfdən, işgəncə beynəlxalq hüququn mütləq norması sayılır (jus cogens)⁴³ və başqa beynəlxalq və ölkə hüquqlarından ierarxi baxımdan yüksəkdə durur və bu hüquqdan geri çəkilməyə izn verilmir və o erga omnes-dir, yəni bütün ölkələr beynəlxalq birlik qarşısında bu öhdəliyi daşıyırlar⁴⁴. Əlavə olaraq, çoxtərəfli regional insan hüquqları mexanizmləri də işgəncələrin qadağan edilməsini nəzərdə tutur. Buraya Konvensiya⁴⁵, İnsan Hüquqları üzrə

---

³⁸ İQK, Maddə1

³⁹ İQK, Maddə16(1)

⁴⁰ İnsan Hüquqları Universal Bəyannaməsi Baş Məclis tərəfindən 10 Dekabr 1948-ci ildə qəbul edilmişdir. https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf 5-ci Maddə bəyan edir: “heç kim işgəncə və başqa qəddar, qeyri-insani və ya aşağılayıcı münasibət və cəzalara məruz qalmamalıdır”

⁴¹ Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiya (16 dekabr 1966-cı ildə qəbul edilmiş və 23 Mart 1976-cı ildə qüvvəyə minmişdir). 7-ci Maddə bəyan edir ki, “heç kim işgəncəyə, və ya qəddar, qeyri-insani və ya aşağılayıcı münasibətə və ya cəzaya məruz qalmamalıdır”. Maddə10(1) bəyan edir ki, “azadlıqdan məhrum edilən bütün şəxslərlə insanlığa uyğun şəkildə rəftar edilməli və insan ləyaqətinə uyğun hörmət edilməlidir”.

⁴² Genosid Cinayətlərinin Qarşısının alınması və Cəzalandırılması Konvensiyasının Tətbiqi (Xorvatiya Serbiya əleyhinə) ICJ Judgement (Merits, 3 Fev. 2015), par. 98; İttiham etmək və ya cinayətgari geriye vermək məsələləri ilə əlaqədar (Belçika Seneqal əleyhinə), ICJ Judgement (Merits, 20 İyul 2012), par. 99.

⁴³ Bax: BHM, Beynəlxalq Qanunazidd Hərəkətlər üzrə Dövlətlərin Məsuliyyəti ilə bağlı Maddələr layihəsi, şərhli, 2001. https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf 26-cı Maddə və onun Şərhi, xüsusən də altıparagraf5; İttiham etmək və ya cinayətgari geriye vermək məsələləri ilə əlaqədar (Belçika Seneqal əleyhinə), ICJ Judgement (Merits, 20 İyul 2012), par. 99.

⁴⁴ Keçmiş Yuqoslaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalı. Prokuror Anto Furundija-ya qarşı. 10/12/1998. <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tj981210e.pdf>; par. 151–154.

⁴⁵ İnsan hüquqları və Fundamental azadlıqların qorunması üzrə Konvensiya (4 Noyabr 1950-ci ildə imzalanmış və 3 Sentyabr 1953-də qüvvəyə minmişdir). Maddə3 bəyan edir ki, “heç kim işgəncəyə, və ya qəddar, qeyri-insani və ya aşağılayıcı münasibətə və ya cəzaya məruz qalmamalıdır”.

Amerika Konvensiyası(İHAK)⁴⁶və İnsan və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Xartiyası(Banjul Nizamnaməsi)⁴⁷ daxildir.

Faktiki olaraq,universal iştirakı təmin edən IQK, hər bir Müqavilə Tərəfinə öz ərazisində işgəncə aktlarının qarşısının alınması üçün qanunvericilik, inzibati,hüquqi və başqa tədbirləri görməyə mandat verir⁴⁸. Hər bir Müqavilə Tərəfi bütün işgəncə aktlarının öz cinayət hüququna görə qanun pozuntusu olduğunu təmin etməlidir. İşgəncə vermək cəhdlərinə görə də və hər hansı bir şəxsin işgəncə zamanı işbirliyi və ya iştirakına görə də eyni qanun tətbiq edilməlidir. Hər bir Dövlət bu qanun pozuntularını uyğun cəzalarla cəzalandırmalı və onun ciddi mahiyyətini nəzərə almalıdır⁴⁹. Əlavə olaraq, “hər bir iştirakçı dövlət işgəncələrin qadağan edilməsinə dair tədris materiallarının və informasiyanın hüquq mühavizə orqanlarının heyətinin, mülki, hərbi və ya tibbi heyətin, dövlətin vəzifəli şəxslərinin və hər hansı formada həbs edilmiş, tutulmuş, yaxud azadlıqdan məhrum edilmişlərin həbsdə saxlanması və dindirilməsi, habelə onlarla təmasda olan şəxslərin təlim və təhsil proqramlarına tam şəkildə daxil olunmasını təmin edir. Hər bir iştirakçı dövlət bu qadağanı belə şəxslərdən hər hansı birinin vəzifə və funksiyalarına aid qaydalara və ya təlimatlara da daxil edir”⁵⁰. Araşdırma ilə bağlı olaraq, “hər bir iştirakçı dövlət yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə, işgəncə tətbiq olunmasını ehtimal etməyə kifayət qədər əsas olduqda, səlahiyyətli orqanlarının təcili və tərəfsiz təhqiqat aparması üçün şərait təmin edir”⁵¹. “Hər bir iştirakçı dövlət yurisdiksiyasında olan hər hansı ərazidə işgəncələrə məruz qaldığını iddia edən hər bir şəxsin bu dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanlarına şikayət verməsi və onlar tərəfindən belə şikayətlərə tezliklə və tərəfsiz baxılması hüququnu təmin edir. Şikayət və şahid ifadələrinə görə iddiaçı və şahidlərin pis davranış, yaxud hədə-qorxudan müdafiəsini təmin etmək üçün tədbirlər görülür”⁵². Bu hüquq həm də zərərçəkənin hüquqi müdafiəsinə də şamil olunur⁵³.

---

⁴⁶ İnsan hüquqları üzrə Amerika Konvensiyası (22Noyabr 1969-cu ildə imzalanmış və 18 İyul 1978-də qüvvəyə minmişdir). 5-ci Maddə insani münasibət ilə bağlıdır. 1. “ Hər bir fərdin fiziki,əqli və mənəvi ləyaqət hüququna hörmət edilməlidir”. 2. “Heç kim işgəncəyə,və ya qəddar,qeyri-insani və ya aşağılayıcı münasibətə və ya cəzaya məruz qalmamalıdır”. “Azadlıqdan məhrum edilən bütün şəxslərlə insanlığa uyğun şəkildə rəftar edilməli və insan ləyaqətinə uyğun hörmət edilməlidir”.

⁴⁷ İnsan və Xalqların Hüquqları üzrə Afrika Xartiyası(1İyun 1981-ci ildə imzalanmış və 21 Okt.1986-cı ildə qüvvəyə minmişdir). 5-ci Maddə bəyan edir ki, “Hər bir fərd insan ləyaqətinə uyğun şəkildə hörmət edilmək hüququna malik olmalı və onun hüquqi statusu tanınmalıdır”. İnsanların istismarı və aşağılanması bütün formaları,xüsusilə, köləlik,kölə alveri,işgəncə,qəddarlıq,qeyri insani və ya aşağılayıcı münasibət qadağan edilməlidir.

⁴⁸ IQK, Maddə 2(1)

⁴⁹ IQK, Maddə 4

⁵⁰IQK, Maddə 10

⁵¹ IQK, Maddə 12

⁵² IQK, Maddə 13

⁵³IQK, Maddə 14

İşgəncə ilə qeyri-insani, və aşağılayıcı rəftar arasındakı fərqlilik verilən əziyyət-
yətlərin intensivliyi arasındakı fərq kimi başa düşülür və burada işgəncə
qəddar, qeyri-insani, və aşağılayıcı rəftar və ya cəzanın ağır və qəsdən edil-
miş formasını təşkil edir⁵⁴. Aşağılayıcı rəftar, əvəzində, nəticə etibarlı ilə in-
sanın aşağılanması və heçə endirilməsinə yönəlmişdir və tətbiq edilən
davranış nəticədə şəxsin şəxsiyyətinə ağır təsir edir⁵⁵. Həm işgəncə və
həm də pis rəftar fiziki hərəkətlərlə məhdudlaşmır, onlar həm də zərərçəkə-
nə əqli cəhətdən zülmələr gətirir⁵⁶.

Yaşamaq hüququ eynilə əksər beynəlxalq və regional insan hüquqları sən-
ədlərinə əhatəli olaraq daxil edilmişdir: BİHB-nin 3-cü Maddəsi, MSHBK-
nin 6-cı Maddəsi, Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 2-ci Maddəsi,
İnsan Hüquqları Konvensiyasının 4-cü Maddəsi, Afrika Xartiyasının 4-cü
Maddəsi, və İnsan Hüquqları üzrə Ərəb Xartiyasının 5-ci və 8-ci Maddələri
bu qəbildəndir. Bu hüququn qorunması dövlətin həm müsbət və həm də
mənfi öhdəlikləri üzərindədir. Nəzərdə tutulmuş hallarla bağlı məhdudiyyət-
lərdən başqa, Dövlət nəinki insanın həyatdan məhrum edilməsindən çəkin-
məlidir, əksinə qəti şəkildə hər bir həyatın qorunması ilə bağlı qəti tədbirlər
görməlidir. Bu cür müsbət öhdəliklərə qanuni qüvvələrin ancaq zəruri hallar-
da güc işlətməsinə yönələn təlimlər, həyata məlum risklər olduğu zaman
önleyici tədbirlərin görülməsi, həyatın itirilməsini məhdudlaşdırmağa yönəl-
dən ölkə qanunlarının yerinə yetirilməsi (məsələn, xəstəxanaların və peşə-
kar tibb işçilərinin tənzimlənməsi), ölümlə nəticələnən səhv hərəkətlərin
araşdırılması və cəzalandırılması və dövlət həbsxanalarında hökmünü çə-
kən şəxslərin sağlamlığı üçün məsuliyyətlər daxildir⁵⁷. *Rantsev Rusiya və
Kipr əleyhinə* işində baxılmalı üç fərqli müsbət öhdəlik vardır.⁵⁸ Aydındır ki,
2-ci Maddə, Dövləti, nəinki bilərəkdən və qanunsuz olaraq insanı həyatdan
məhrum etmə hərəkətindən çəkindirməyə çağırır, hətta dövləti öz ərazisin-
də həyatın qorunması ilə bağlı uyğun addımlar atmağa çağırır (bu müsbət
öhdəliklərin mövcudluğu ilə bağlı ümumi çağırışdır). Birinci yerdə, bu öhdə-
lik Dövlətdən tələb edir ki, o, effektiv cinayət hüququ maddələri ortaya qoy-
maqla yaşamaq hüququnu təmin etsin və şəxsə qarşı cinayət işlədilməsinin

⁵⁴ Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi. İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı (5310/71), 18/01/1978.
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>, par. 167; BMT Baş Məclisi. 3452(XXX) Qətnaməsinə,
İşgəncə və başqa Qəddar, Qeyri-İnsani və ya Aşağılayıcı Rəftar və ya Cəzalara məruz qalan bütün
Şəxslərin Qorunması haqqında Bəyənət daxildir., 09/12/1975, Article 1(2).

⁵⁵ Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi. Yankov Bolqarıstana qarşı. (39084/97), 11/03/2004.
<http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61539>, par. 105.

⁵⁶ MSHK Ümumi Şərhi N20: Maddə 7 (İşgəncə və ya başqa Qəddar, Qeyri-İnsani və ya Aşağılayıcı
Rəftar və ya Cəzaların Qadağan edilməsi), İnsan Hüquqları Komitəsinin 44-cü sessiyasında qəbul
edilmişdir, 10/03/1992, par. 5.

⁵⁷ Beynəlxalq Ədliyyə Resurs Mərkəzi. Yaşamaq hüququ. İcmal. [Qiymətləndirildi 9/05/2020].
<https://ijrcenter.org/thematic-research-guides/right-to-life/>.

⁵⁸ Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsi. Rantsev Kipr və Rusiyaya qarşı. (25965/04), 07/01/2010.
https://www.unodc.org/res/cld/case-law/2010/case_of_rantsev_v_cyprus_and_russia_application_no_2596504.html/Rantsev_vs_Cyprus_and_Russia.pdf, par. 218 və 232

qarşısını alsın və bu cür Maddələrin pozulmasını önləyən, imkan verməyən və cəzalandıran hüquq mühavizə orqanlarının dəstəyini alsın(bu sistemin öhdəliyidir). Lakin, bu həm də, uyğun hallarda, fərdin həyatı başqa fərdin cinayət əməli nəticəsində risk altında olduğu hallarda, hakimiyyətin önleyici əməliyyat tədbirləri görməsi üçün onun üzərinə müsbət öhdəliklər qoyulması mənasını daşıyır(bu qoruyucu/əməliyyat öhdəliyidir). O zaman Məhkəmə araşdırma işlərini davam etdirir⁵⁹.

Məhkəmə dəfələrlə təsdiq etdiyi kimi, Konvensiyanın 2-ci Maddəsi altında yaşamaq hüququnu qorumaq öhdəliyi, “öz ərazisində hər bir fərdin Konvensiyada müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi” - Konvensiyanın 1-ci Maddəsi altında Dövlətin ümumi öhdəlikləri ilə bağlı baxılan öhdəliyi, fərdlərin güc işlədilməsi nəticəsində ölümü ilə əlaqədar müəyyən formalı effektiv rəsmi araşdırma olmasını tələb edir.

BMT İnsan Hüquqları Komitəsi özünün 6N-li Ümumi Şərhində bildirmişdir ki, Müqavilə iştirakçıları olan Dövlətlər nəinki cinayət əməlləri ilə həyatdan məhrum etmə hallarının qarşısını almalı və cinayətgərləri cəzalandırmalıdır, həm də Dövlətin öz təhlükəsizlik qüvvələri tərəfindən qəsdən öldürmə hallarının da qarşısını almalıdır. Dövlət orqanları tərəfindən həyatdan məhrum etmə fəvqaladə ciddilik daşıyan məsələdir. Ona görə də, Qanun bu cür hakimiyyət orqanları tərəfindən fərdin həyatdan məhrum edilməsinə aparan şəraitləri ciddi şəkildə nəzarət etməli və məhdudlaşdırmalıdır⁶⁰. O ki qaldı məcburi hərbi xidmətdə olan şəxslərlə bağlı, Məhkəmənin əvvəllər vurğuladığı kimi, tutuqlanan adamlar kimi çağırışçılar da Dövlətin hakimiyyət orqanlarının özəl nəzarətindədir, çünki orduda baş verən istənilən hadisə tamamilə və ya geniş mənada hakimiyyət dairələrinin bilgisində baş verir və onları qorumaq da hakimiyyət dairələrinin borcudur⁶¹.

---

⁵⁹ İbid

⁶⁰ Mülki və Siyasi Hüquqlar Sazişi üzrə Beynəlxalq Komitə.16-cı Sessiya(1982). 6N-li Ümumi Şərh. Maddə 6 (Yaşamaq Hüququ), Par.3

⁶¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Malik Babayev Azərbaycana qarşı (30500/11), 01/09/2017. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173776>, par. 66.

2. Yaşamaq hüququnun məhdudiyyətləri və işgəncə və qeyri-insani və ya aşağılayıcı rəftarın qadağan edilməsi

Yaşamaq hüququnun məhdudiyyətləri Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 2(2) Maddəsinin kontekstində qiymətləndirilməlidir və orada gözlənilir ki, “Həyatdan məhrum etmə mütləq zərurət olan güc işlədilməsinin nəticəsidirsə, o zaman bu hal, bu Maddənin pozulması kimi sayılmamalıdır”: a) istənilən şəxsin qanunsuz zorakılığa qarşı müdafiəsi zamanı; b) qanuni tutuqlamanı həyata keçirmək üçün və ya qanuni saxlanılan şəxsin qaçışını önləmək üçün; c) iğtişaşlar və ya üsyanın söndürülməsi məqsədləri üçün qanuni tədbirlər zamanı. Dövlətin orqanı tərəfindən, mütləq zərurət doğuran hallardan başqa və ya 2(2) paraqrafında ifadə edilən səbəblərdən başqa və alt-paraqrafda müəyyən edilmiş məqsədlərə nail olmaq üçün mütənasib olmayan istənilən ölüm halı 2-ci Maddənin pozulmasına bərabər olacaq⁶². Bu kriteriyalar ciddi tərzdə yorumlanır⁶³. Əlavə olaraq, Konvensiyanın 15(2) Maddəsi bildirir ki, 2-ci Maddədən geri çəkilməyə yol verilmir, istisna ancaq qanuni müharibə nəticəsində meydana gələn ölümlərə aiddir.

İQK işgəncə və qeyri-insani və ya aşağılayıcı rəftarın qadağan edilməsini mütləq hüquq kimi nəzərdə tutur və zərərçəkənin davranışından asılı olmayaraq məhdudiyyətlər və ya geri çəkilmələrə yol verilmir⁶⁴. “O bəyan edir ki, hər hansı müstəsna halın olmasından asılı olmayaraq, müharibə vəziyyəti və təhlükəsi, daxili siyasi qeyri-sabitlik, və ya hər hansı digər fəvqaladə şərait işgəncəyə bəraət qazandıra bilməz”⁶⁵. Eynilə, Konvensiya da fəvqaladə hal zamanı işgəncənin qadağan edilməsindən geri çəkilməni nəzərdə tutmur⁶⁶. Konvensiyanın 3-cü Maddəsi onun ən mütləq maddəsini təşkil edir, onun yol verilən məhdudiyyətlərlə bağlı ikinci paraqrafı mövcud deyil⁶⁷. İşgəncə və qeyri insani və ya aşağılayıcı rəftar edənlərə və ya bu işlərdə şübhəli görülmələrə əhv və ölkə əhv qanunlarının tətbiqi beynəlxalq hüquqa

⁶² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. McKenn və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (18984/91), 27/09/1995. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57943>, par. 148–149

⁶³ Beynəlxalq Ədliyyə Resurs Mərkəzi. Yaşamaq hüququ. İcmal. [Qiymətləndirildi 19/05/2020]. <https://ijrcenter.org/thematic-research-guides/right-to-life/>.

⁶⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Raninen Finlandiyaya qarşı (152/1996/771/972), 16/12/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58123>, par. 55

⁶⁵ İQK, Maddə2(2)

⁶⁶ AİHM, Maddə 15(2)

⁶⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı(5310/71), 18/01/1978. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>, par. 163

görə işgəncələrin qadağan edilməsi ilə bir yerə sığmır⁶⁸. Nəticədə, işgəncə və qeyri insani və ya aşağılayıcı rəftarın qadağan edilməsinin məhdudlaşdırılması məsələsi bu öhdəliyə olan məhdudiyyətlərin müəyyən edilməsi ilə bağlı deyil, daha çox (birincisi) hansı davranışın bu cür əməl olduğunu ifadə edən təriflə bağlı problemdir və (ikincisi) bu cür əməllərin qarşısını almaq üçün dövlət öhdəliklərinin həcmi problemdir. Birinci problemə baxsaq, onun 3-cü Maddənin müddəaları altına düşməsi üçün, pis-rəftarın minimum qəddarlıq səviyyəsi alması lazımdır və qəddarlığın qiymətləndirilməsi işin baş verdiyi bütün şəraitlərdən asılı olur, məsələn, pis rəftarın müddəti, onun fiziki və əqli təsirləri və bir çox hallarda zərərçəkənin cinsindən, irqindən və sağlamlığından asılı olur⁶⁹. 3-cü Maddəni pozan çox sayda əməllər silahlı qüvvələrdə baş verdiyi hallarda pis rəftarın sərhədinə çatmaya da bilər, o şərtlə ki, bu əməllər söhbət mövzusu olan silahlı qüvvələrin spesifik missiyalarına kömək etsin, məsələn, döyüş şəraitləri üçün təlimlər zamanı⁷⁰. Digər tərəfdən, Məhkəmə, çox zaman hərbi qulluqçular və çağırışçılar üçün keçərliliyi bilməyən rəftar standartları qəbul edir. Hər bir şəxs hərbi xidməti insan ləyaqətinə hörmətlə yanaşan şərtlərdə keçməlidir. Hərbi təlimlərin prosedurları və metodları hərbi intizama xas olan çətinliklər səviyyəsini aşan intensivlikdə dərd və əziyyət gətirməli deyil və bu cür xidmətin praktiki tələbinə görə, sağlamlıq və sosial rifah tələblərinə cavab verən səviyyədə tibbi yardımla təmin edilməlidir⁷¹. Məhkəmə, 3-cü Maddə kontekstində cəza və ya rəftarın “aşağılanma” olub-olmamasına baxaraq, öz məqsədinin söhbət mövzusu olan şəxsin alçaldılması və ləyaqətinin aşağılanması olub-olmadığını nəzərə alacaq və nəticələrə gəlincə isə, onların 3-cü Maddə ilə uyğunmayan tərzdə onun şəxsiyyətinə təsir edib-etmədiyinə baxacaqdır⁷². Məsələn, *Lvalyakin Rusiyaya qarşı* işində, Məhkəmə 3-cü Maddənin pozulduğunu təsbit etdi, çünki Rusiya hökuməti hərbi xidmət kontekstində intizamı saxlamaq üçün nəyə görə ərizəçini soyunmağa məcbur etdikləri barədə inandırıcı izahat gətirə bilmədi. Əsas olmadığından, uyğun davranış 3-cü Maddənin altına düşmək üçün zəruri olan keçid nöqtəsinə çatdı⁷³. O ki qaldı İQK-ya, ABŞ kimi ölkələr bu beynəlxalq öhdəliyin ərazidənkənar tətbiqinin

⁶⁸ MSHK Ümumi Şərhi N20: Maddə 7 (İşgəncə və ya başqa Qəddar, Qeyri-İnsani və ya Aşağılayıcı Rəftar və ya Cəzaların Qadağan edilməsi), İnsan Hüquqları Komitəsinin 44-cü sessiyasında qəbul edilmişdir, 10/03/1992, par. 15.

⁶⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Raninen Finlandiyaya qarşı* (152/1996/771/972), 16/12/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58123>, par. 55. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı* (5310/71), 18/01/1978. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>, par. 162

⁷⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Çember Rusiyaya qarşı* (7188/03), 01/12/2008. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87354>, par. 49

⁷¹ Karen Reid. 2015. *A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights* (5th Edition, Sweet and Maxwell), s. 364.

⁷² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Raninen Finlandiyaya qarşı* (152/1996/771/972), 16/12/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58123>, par. 55.

⁷³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Lyalyakin Rusiyaya qarşı* (31305/09), 14/09/2015. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152726>, par. 77–78.

olmadığı haqqında arqumentlər irəli sürüldülər⁷⁴. Bu cür yurisdiksiya məhdudiyyətləri üçün irəli sürülən əsaslar etiraz edildi və 2015-ci il hesabatında İQK-a üzrə Xüsusi Hesabatçı o nəticəyə gəldi ki, ölkələr ərazidən kənar işgəncə əməllərinə görə universal cinayət yurisdiksiyaları müəyyən etməlidirlər və qanuna zidd əməlin harada törədilməsindən asılı olmayaraq, ölkələr işgəncə və pis rəftar əməlləri üzərində yurisdiksiya tətbiq etməlidirlər⁷⁵. Müsbət köklü öhdəlik, ölkələri öz yurisdiksiyası çərçivəsində fərdlərin işgəncə və ya qeyri-insani və ya aşağılayıcı rəftar və ya cəzalandırmaya məruz qalmaması üçün tədbirlər görməsinə bağlayır. Bu cür tədbirlər, xüsusilə də, məsələn, zəif müdafiə vəziyyətində olan hərbi çağırışçıların effektiv müdafiəsini təmin etməlidir və hakimiyyətin bildiyi və bilməli olduğu pis rəftarın qarşısını almaq üçün əsaslı addımları əhatə etməlidir⁷⁶.

Məhkəmə, istənilən halda müasir cəmiyyətdə asayışın qorunması, insan davranışının öncədən bilinməzliyi və prioritet və resurslar baxımından edilmiş praktiki seçimləri əhatə edən çətinliklər fonunda dövlətlərin müsbət qoruyucu öhdəliklərini məhdudlaşdırır⁷⁷. Faktiki olaraq, bu öhdəlik hakimiyyətin üzərinə mümkün olmayan və ya tərs-mütənasib yük qoyulduğu kimi yorumlanmamalıdır və həyata qarşı yönəldiyi iddia olunan hər bir risk, Konvensiyanın tələb etdiyi kimi, bu riskin reallaşmaması üçün hakimiyyət üzərinə önleyici praktiki tədbirlər görülməsini qoyur⁷⁸. Ona görə də, o zaman həyata qarşı real və birbaşa risklərin mövcud olduğu haqqında dövlət orqanlarının xəbərləri var idi və ya xəbərləri olmalı idi faktını müəyyən etmək lazımdır, çünki bunu etdikdə onların öz səlahiyyətləri çərçivəsində düzəldici tədbirlər görmədiyini müəyyən etmək olur və əsaslandırılmış fikirlərə görə bu cür tədbirlər görsəydilər bu təhlükəni də aradan qaldıra bilərdilər⁷⁹.

---

⁷⁴ Charlie Savage. U.S. Seems Unlikely to Accept that Rights Treaty Applies to Its Actions Abroad, The New York Times, 6 March 2014. <https://www.nytimes.com/2014/03/07/world/usseems-unlikely-to-accept-that-rights-treaty-applies-to-its-actions-abroad.html>; Sarah Cleveland. 2014. Sarah Cleveland 2014. ABŞ və İşgəncə Konvensiyası, İhisə: Extraərazilik, Ancaq Təhlükəsizlik. <https://www.justsecurity.org/17435/united-states-torture-convention-part-i-extraterritoriality/>

⁷⁵ Xüsusi Hesabatçının işgəncə və başqa qəddar, qeyri-insani və ya aşağılayıcı rəftar və ya cəzalandırma üzrə ilkin hesabatı (A/70/303), 2015. Par. 70. Bu nəticə Xüsusi Hesabatçının işgəncə, və başqa qəddar, qeyri-insani və ya aşağılayıcı rəftar və ya cəzalandırma üzrə 2018 Hesabatında yenidən təsdiq edilmişdir (A/ HRC/37/50), par. 13

⁷⁶ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Plasi İtaliya –ya qarşı. (48754/11), 21/04/2014. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-140028>, par. 49. Bax: Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Abdullah Yılmaz Türkiyəyə qarşı. (21899/02), 17/09/2008. http://hudoc.echr.coe.int/en_g?i=001-87046, par. 67–72.

⁷⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (87/1997/871/1083), 28/10/1998. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58257>, par. 116.

⁷⁸ İbid, bax: Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Malik Babyev Azərbaycana qarşı. (30500/11), 01/09/2017. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173776>, par. 66.

⁷⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (87/1997/871/1083), 28/10/1998. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58257>, par. 116.

3. Bu məsələlərə aid işlər

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində işgəncələri və qeyri-insani və ya aşağılayıcı rəftarı qadağan edən və ya yaşamaq hüququ ilə əlaqədar çox sayda işlər vardır. Bütün bu işlərə baxarkən, Məhkəmə, effektiv hüquqi müdafiə vasitəsi hüququ(Maddə13) kimi hüquqlara da baxır, hətta 3-cü Maddənin pozulması ilə bağlı iddiaları heç qiymətləndirmədiyi hallarda da belə. *Abdullah Yılmaz Türkiyəyə qarşı*⁸⁰: bu iddia, hərbi xidmət zamanı intihar edən 20 yaşlı çağırışçının atası tərəfindən irəli sürülmüşdür, o,xidmətdən artıq xidmət edən serjant tərəfindən döyülüb xəsarət alandan sonra özünü öldürmüşdür. Serjanta qarşı iki cinayət işi qaldırılmışdır. Birincisi beş aylıq həbs hökmü ilə nəticələnmiş və həbsdə yaxşı davranışına görə bu hökm dayandırılmışdır; ikinci ittiham isə intihar ilə serjantın hərəkəti arasında səbəb əlaqəsi olmadığından dayandırılmışdır. Məhkəmə, öz yurisdiksiyasında olan şəxslərin başqalarının və dövlətin nümayəndələrinin hərəkətlərinə qarşı önleyici tədbirlərlə qoruması haqqında dövlətlərin müsbət öhdəliklərini qeyd etmişdir və o nəticəyə gəlmişdir ki, bu cür öhdəliklər istisnasız olaraq məcburi hərbi xidmət keçən hərbi qulluqçulara tətbiq edilir. Bu dövlətlərdən tələb edir ki, nizami hərbi qulluqçular arasında yüksək peşəkar standartları təmin etsin, çünki onların xüsusilə çağırışçılarla bağlı hərəkətləri və boşluqları 2-ci Maddəyə görə məsuliyyətə gətirə bilər. Bu işin detalları, serjantın ordu peşəkarının məsuliyyətini öz üzərinə götürmədiyini göstərdi, hansı ki, o öz tabeiyində olan çağırışçının fiziki və əqli sağlamlığını qorumalı idi. Məhkəmənin qərarına görə, bu iş sübut etdi ki, tənzimləyici sənədlərdə çatışmazlıqlar vardır və nəticədə dövlət orqanları zərərçəkəni öz komandirinin uyğunsuz hərəkətlərindən qorumaq üçün əllərindən gələn hər şeyi etməmişdir. Məhkəmə daha sonra müəyyən etdi ki, hüquqi proseslər 2-ci Maddəyə uyğun olaraq yaşamaq hüququnu qorumaq üçün vacib olan standartları qarşılamamışdır.

*Mosendz Ukraynaya qarşı*⁸¹:iddia hərbi xidmət zamanı vəfat etmiş çağırışçının anası tərəfindən qaldırılmışdır. O konvensiyanın 2-ci,3-cü və 13-cü Maddələrinin pozulduğunu irəli sürmüşdür. Ölüm halı rəsmi olaraq intihar kimi qeydiyyatdan keçmişdir.Məhkəmə bu işdə öz qərarını oxşar hal olan, *Serqey Şevçenko Ukraynaya qarşı*⁸² olan işi əlində rəhbər tutaraq davam

⁸⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Abdullah Yılmaz Türkiyəyə qarşı*(21899/02), 17/09/2008. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87046>.

⁸¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.*Mosendz Ukraynaya qarşı* (52013/08), 17/04/2013. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-115887>.

⁸² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Serqey Şevçenko Ukraynaya qarşı* (32478/02), 04/07/2006. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73040>, par. 56.

etmişdir və burada qərar vermişdir ki, intihar halları ümumiyyətlə yaşamaq hüququndan məhrum etmək kimi yorumlana bilməz. Əksinə, bu maddədən o zaman müsbət öhdəlik ortaya çıxarılarsa ki, hər hansı bir fərdə yönəlmiş təhlükə riski fərdin özü-özünə zərər vurma mümkünliyindən doğsun. İntihar baş verən şəraitin effektiv araşdırma aparılması ilə bağlı prosessual öhdəlik də bura daxildir.

Dövlət öhdəliklərinin köklü cəhətləri ilə bağlı, Məhkəmə qeyd etdi ki, Dövlətin başlıca öhdəliyi həyata və ya bədən hissələrinə qarşı risklərin səviyyəsinə uyğun qaydalar qoymaqdır və bu risklər təkcə hərbi əməliyyatların və tədbirlərin mahiyyətindən doğmur, həmçinin dövlət adi vətəndaşları hərbi xidmətə çağırdığı zaman insan amilindən də doğur. Bu cür qaydalara, hərbi həyata xas olan təhlükələrdən çağırışçıların effektiv şəkildə qorunması üçün praktiki tədbirlərin görülməsi və fərqli səviyyələrdə xidmət edən hərbi qulluqçular tərəfindən törədilən çatışmamazlıqların və səhvlərin müəyyən edilməsi üçün uyğun prosedurlar daxil olmalıdır⁸³. Ölkə daxili praktikanın qiymətləndirilməsində, Məhkəmə, yenidən orduya çağırılmış əsgərlərin uzun müddət xidmət edənlər tərəfindən qəddar münasibətə məruz qalması kimi qeyri-rəsmi sistem olan dedovşınaya isnad etmişdir və o da öz növbəsində cəzasızlıq və özbaşınalığa kömək etmişdir. O həm də iddia edilən pozuntulara qarşı ciddi arqumentlər gətirmək üçün Dövlətin üzərində yükün olduğuna işarə etmişdir. Hökumət tərəfindən həqiqətə uyğun izahatı və uyğun prosedur öhdəlikləri qiymətləndirən zaman, Məhkəmə müəyyən etdi ki, başqa alternativ izahata baxılmadığından və təhqiqat zamanı buraxılan boşluqlar və ziddiyyətlər ucbatından, dövlət orqanlarının ərizəçinin oğlunun ölümü ilə bağlı effektiv şəkildə təhqiqat apardıqları və vaxtında hesabat verdikləri və öz öhdəliklərini yerinə yetirdikləri haqqında danışmaq olmaz. Şəxsin öz hərbi komandirləri tərəfindən qorxutma və pis rəftarla intihara sürükləndiyi müəyyən edildiyindən, dövlət bu ölümə görə məsuliyyət daşıyır. Nəticədə, Məhkəmə yaşamaq hüququnun pozulduğunu həm köklü və həm də prosedur əsaslarla təsbit etmişdir. Şikayət, Konvensiyanın 3-cü Maddəsi ilə örtüldüyündən, o hesab etdi ki, 3-cü Maddənin pozulması ilə əlaqədar ayrıca təhqiqat aparmağa ehtiyac yoxdur. Əlavə olaraq, Məhkəmə təsbit etdi ki, 13-cü Maddə də pozulmuşdur.

*Perevedentsev Rusiyaya qarşı*⁸⁴: bu şikayət xidmət zamanı vəfat etmiş çağırışçının valideynləri tərəfindən irəli sürülmüşdür. Məhkəmə yenidən yerli praktika olan dedovşınaya isnad etdi, çünki onun hesabına çağırışçılar daha rütbəli əsgərlərin qanun pozuntuları ilə üzləşirlər və qeyd etdi ki, bu praktika

---

⁸³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Kılınc Türkiyəyə qarşı (40145/98), 07/09/2005. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69269>, par. 41.

⁸⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Perevedentsev Rusiyaya qarşı (39583/05), 13/10/2014. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-142516>.

haqqında kənar hesabatlar həddən artıq narahatedicidir. Burada Məhkəmə, *Mosendz Ukraynaya qarşı* işində etdiyi bəyənəti təkrarladı: müəyyən ediləni kimi, çağırışçılar dövlət orqanlarının xüsusi nəzarətində olurlar və ona görə də onların xidmət şəraiti barədə hakimiyyət orqanları geniş mənada xüsusi bilgilərə malik olurlar. Faktiki olaraq, onları qorumaq hakimiyyət orqanlarının borcudur.

Məhkəmə, çağırışçının həyatına qarşı olan real və birbaşa risk barədə hakimiyyət orqanların bilib-bilmədiklərini və ya bilməli olduqlarını qiymətləndirdi və bu riskin baş tutmaması üçün onlardan sağlam düşüncənin gözlədikləri hər şeyi edib-etmədiklərini qiymətləndirdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, yerli hakimiyyət orqanları çağırışçının psixoloji çətinlikləri haqqında xəbərdar imişlər, lakin onlar bu çətinliklərin ciddiliyini dərk etməmişlər, hansı ki, onların mahiyyəti və ciddiliyi çağırışçının həyatını risk altına qoymaq gücündə idi, və onlar bu risklərin həyata keçməsinin qarşısını almaqda uyğun tədbirlər görməmişlər. Beləliklə, Məhkəmə yaşamaq hüququnun köklü şəkildə pozulduğunu təsbit etdi. Prosedur tərəfləri ilə bağlı, Məhkəmə, prosesin tərəfsiz və müstəqil olduğunu hesab etdi, lakin uzunmüddətli gecikmələrə görə tezliklə başa çatdırmaq tələblərini qarşılamadığını təsbit etdi. Məhkəmə həm də hərtərəflilik tələbinin də qarşılanmadığını müəyyən etdi, çünki araşdırma zamanı boşluqlar və ziddiyyətlərə yol verilmişdir, məsələn, qorxutma praktikaları araşdırılmamış, dələduzluq yolu ilə pul əldə edilməsi və şikayətdə iddia edilən, ölə çağırışçının və ya onun əsgər həmkarlarının bədənində mövcud olan bilinən və bilinməyən zədələr araşdırılmamışdır. Ölə çağırışçının əsgər həmkarlarının sorğusu çağırışçının ölümündən üç həftə sonra aparılmış və bu vaxta qədər etimal olunur ki, onların fiziki zədələri sağalmış və ona görə də görünən olmamışdır. Məhkəmə daha sonra müəyyən etdi ki, şikayətçilərin maraqları da ədalətli və tələblərə cavab verən şəkildə qorunmamışdır və araşdırma ictimai baxış üçün uyğun səviyyədə olmamışdır. Nəticədə, Məhkəmə həmçinin prosedur pozuntuları da üzə çıxarmışdır.

Lyalyakin Rusiyaya qarşı.⁸⁵ Ərizəçi hərbi xidmət zamanı ona qarşı iddia etdiyi pis rəftarla bağlı və səlahiyyətli orqanlar tərəfindən hər hansı nəticə verən təhqiqat aparılmadığına görə iddia qaldırmışdır. İddia edilən pis rəftara subyektin paltarının soyundurulması, pulemyotu başına dirəyərək onu öldürmək qorxuları, qızmar havada ərizəçiyə isti hərbi qoruyucu forması geyindirilməsi, kəmərlə döyəndən sonra başına ulduz şəkli çəkilməsi və sonra boğazına ip bağlanıb gəzdirilməsi və zorlama ilə hədələnməsi daxildir. 3-cü Maddənin müddəaları ilə bağlı, Məhkəmə qeyd etmişdir ki, əziyyətlər və aşağılanmalar hərbi xidmətdə qəbul edilmiş *legitim* rəftar və ya cəzalandırmaları aşımalıdır. Məcburi hərbi xidmətə çox zaman bu cür rəftar daxil olsa

⁸⁵ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Lyalyakin Rusiyaya qarşı* (31305/09), 14/09/2015. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152726>.

da, alçaldıcı və qeyri insani rəftar təşkil edən başqa hərəkətlər silahlı qüvvələrdə baş verdiyi zaman deyilən səviyyəyə çatmaya da bilər, bu cür halların xüsusi məqsədlərə xidmət etməsi sübut olunduğu zaman, məsələn, hərbi şəraitlərin imitasiya təlimləri zamanı və ya sorğu aparma texniki metodlarının təlimi zamanı ola bilər.

Bu cür rəftarın ictimai mahiyyəti də mənə daşıya bilər və ya 3-cü Maddənin mənası daxilində onun aşağılayıcı olub-olmamasını qiymətləndirən zaman pisləşdirici amil kimi də çıxış edə bilər. Dövlətin borcudur ki, hərbi xidmət keçən şəxsin öz hərbi xidmətini insan ləyaqətinə uyğun şərtlər daxilində keçirməsini təmin etsin və hərbi təlimlərin prosedurları və metodları hərbi qulluqçunu əziyyətlərə və zülmərə məruz qoyaraq hərbi intizamın qoyduğu səviyyəni aşaraq dözülməz həddə çıxmasın və bu cür xidmətin praktiki tələblərinə görə onun sağlamlığı və rifahı tələblərə cavab verən tərzdə təmin edilsin⁸⁶. İddialar, “heç bir şübhə doğurmayan” standard sübuta əsasən qiymətləndirilən dəlillərlə sübut olunmalıdır.

Şikayətçinin soyundurulması ilə bağlı, Məhkəmə qeyd etmişdir ki, bu zərurət üçün kifayət qədər dəlil təqdim edilməmişdir və onun paltarlarının çıxardılmasının hamının gözü qarşısında baş verməsi ərizəçini aşağılamaq məqsədi güdür və onun gənc olması da vəziyyəti əlavə olaraq daha da pisləşdirir. Beləliklə, Məhkəmə soyundurulma halı ilə bağlı 3-cü Maddənin pozulduğunu təsbit etmişdir. Bu ilk iş olmuşdur ki, orada “Məhkəmə, ərizəçinin zorla soyundurulması və sadəcə alt geyimində öz birlikləri qarşısında sırada durması faktının zəruri qəddarlıq sərhədinə çatıb-çatmadığına baxmışdır ki, bu işə 3-cü Maddənin müddəaları əsasında baxılsın”⁸⁷.

Pis rəftarla bağlı başqa iddialarla əlaqədar, Məhkəmə onları nəzərdən keçirməyə ehtiyac görmədi: qismən dəlil qıtlığı olduğundan, və həmçinin, effektiv təhqiqat aparılmadığı üçün. Məhkəmə müəyyən etdi ki, 3-cü Maddənin prosedur tərəfləri pozulmuşdur, çünki hakimiyyət orqanları pis davranışla bağlı effektiv təhqiqat aparılmasını təmin etməmiş və eyni şəkildə 13-cü Maddənin də pozulduğunu təsbit etmişdir.

*Muradyan Ermənistanə qarşı:*⁸⁸ iddiaçı, hərbi xidmət dövründə qarın nahiyəsinin zədələnməsi ilə dalağının dağılması, deformasiyaya uğraması və genişlənməsi nəticəsində ölmüş və son və əvvəllər aldığı zədələri təsbit edilmiş çağırışçının atası olmuşdur. Ərizəçi şikayət etmişdir ki, onun oğlu

⁸⁶ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Çember Rusiyaya qarşı (7188/03), 01/12/2008. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87354>, par. 49.

⁸⁷ Avropa Şurası -Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hüquq praktikasının icmalı. 2015 (Wolf Legal Publishers, 2016) https://www.echr.coe.int/Documents/Short_Survey_2015_ENG.pdf, s. 32.

⁸⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Muradyan Ermənistanə qarşı (11275/07), 24/02/2017. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-168852>.

pis rəftar nəticəsində ölmüşdür; və ona tələblərə cavab verən və vaxtında tibbi yardım göstərilməmişdir; və hakimiyyət orqanları bu vəziyyətin effektiv şəkildə araşdırılmasını aparmamışdır. Məhkəmə, özünün əvvəlki hüquqi praktikasını təsdiq etmişdir, və göstərmişdir ki, çağırışçılar Dövlətin tam məsuliyyəti altındadırlar və ona görə də, Dövlət hərbi xidmət dönməsində baş verən zədələr və ya ölüm halları ilə bağlı təmin edici və inandırıcı izahat vermək məsuliyyəti altındadır. Effektiv təhqiqat aparmaq öhdəliyi nəticə yox vasitə öhdəliyidir: hakimiyyət orqanları özlərinin əlində olan əqləbatan tədbirlər görməklə baş verən hadisə ilə bağlı dəlillər təmin etməlidir, o cümlədən, hadisənin şahidlərinin ifadələri, məhkəmə tibbi ekspertiz, mümkün olduğu yerlərdə tibbi yardıma keçirməklə klinik məlumatların obyektiv analizi, o cümlədən ölümün səbəbi ilə bağlı tam və səliqəli hesabat verilir. Daha sonra, təhqiqatın nəticələri geniş, obyektiv və uyğun elementlərin tərəfsiz analizinə əsaslanmalıdır. Yaşamaq hüququnun prosedur tərəflərinin pozulmasını qiymətləndirərkən, Məhkəmə qeyd etdi ki, zabitlər arasında sövdələşmə riskini azaltmaq üçün uyğun addımların atılmaması faktı təhqiqatın tam aparılmasında mühüm çatışmamazlığa gətirmişdir. Məhkəmə həm də araşdırma zamanı pis rəftar iddialarının gözdən keçirilməsinə diqqət yetirilmədiyini, şahidlərin repressiya qorxsundan dolayı etibarsız olduğunu, hər hansı bir əlaqəli tərbiyəvi tədbirlərin görülmədiyini; və nəhayət, ikili mənə dəşiyən tibbi arayışların hazırlandığını vurğulamışdır. Əlavə olaraq, bu işin çoxtərəfli cəhətləri ilə bağlı araşdırma olmamışdır, o cümlədən, zədələrin yaranma səbəbləri ilə əlaqəli. Məhkəmə həm də bəyan etdi ki, o Avropa Şurası İnsan Hüquqları üzrə Komissarının hesabatını qulaqardına vura bilməz, çünki orada Ermənistan ordusunda insan hüquqlarının vəziyyəti ilə bağlı fəsil yer tutur və pis rəftar və zəif hesabatlılıq ənənəsinə işarə edilir. Nəticədə, Məhkəmə, prosessual baxımdan yaşamaq hüququnun pozulduğunu təsbit etmişdir. Gəlinən bu nəticələrə görə, Məhkəmə 3-cü və 13-cü Maddələrin pozulduğunu gözdən keçirməyi məğbul saymadı.

*Zalyan və başqaları Ermənistanə qarşı:*⁸⁹ bu iddia iki keçmiş hərbi qulluqçu tərəfindən irəli sürülmüşdür və onlar işgəncəyə məruz qaldıqlarını və iki hərbi qulluqçunun şübhəli ölümündən sonra saxlanıldıqları zaman qəddar rəftarla üzləşdikləri, bu barədə şikayətlərinə heç bir effektiv araşdırma aparılmadığını iddia edirlər. Məhkəmə müəyyən etdi ki, xüsusilə də, heç bir əsaslı şübhə olmadan 3-cü Maddənin köklü şəkildə pozulduğunu hesab edən tibbi ekspertizə ilə əlaqəli ərizəçilər kifayət dərəcədə dəlil ortaya qoya bilməmişlər. Buna baxmayaraq, yüksək dərəcədə keyfiyyətsiz sayılan təhqiqat nəticəsində, Məhkəmə hesab etdi ki, hakimiyyət orqanları şikayətçinin pis rəftarla bağlı şikayəti ilə əlaqədar effektiv araşdırma apara bilməmişdir. O bəyan etdi ki, 3-cü Maddənin pozulması ilə bağlı hər hansı bir fərd iddia qaldı-

⁸⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Zalyan və başqaları Ermənistanə qarşı* (36894/04 and 3521/07), 17/06/2016. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161408>.

rırsa və ya etibarlı ittiham irəli sürürsə, istər polisin əli ilə olsun və ya dövlətin oxşar qurumlarının əli ilə olsun, o maddə effektiv və rəsmi araşdırma aparılmasını tələb edir.

Styazkova Rusiyaya qarşı:⁹⁰ şikayətçi çağırışçının anası olmuşdur və çağırışçı hərbi xidmətdə olduğu zaman başının yan tərəfində iki güllə yarası ilə və bədənindəki zədələrlə ölü halında tapılmışdır. O 2-ci, 3-cü və 6-cı Maddələr əsasında şikayət etmişdir. 2-ci Maddənin köklü tərəflərini qiymətləndirərkən, Məhkəmə, bu hadisənin baş verdiyi şəraiti psixi problemlərdən əziyyət çəkən başqa çağırışçıların işindən ayrı tutmuşdur (*Malik Babayev Azərbaycana qarşı*) və ya müəyyən dövr ərzində baş verən seriya hadisələr nəticəsində, hakimiyyət orqanlarının real və bilavasitə intihar risklərini gözləməyə əsaslarının olduğu halda, baş verən intihar hallarından ayırmışdır (abdullah Yılmaz Türkiyəyə qarşı). Çağırışçılara qarşı iddia edilən zorakılıq aktı ilə onların intihar etməsi arasında qısa müddət keçdiyi hallarda, çağırışçıların komandirlərinin həqiqətən real və bilavasitə intiharın tez baş verəcəyini öncədən görmələri ağlabatan deyildir, bu cür hallarda insan davranışının gözlənilməzliyi qulaq ardına vurulmamalıdır və dövlətin müsbət öhdəliyi hakimiyyət orqanlarının üzərinə mümkün olmayan və ya hədsiz yük qoyulması kimi yorumlanmamalıdır. Söhbət mövzusu olan məsələ ilə bağlı, ərizəçinin oğlunun intihar riskinin real və həmin olacağı haqqında dövlət orqanlarının əllərində əsaslandırılmış məlumat olmadığından, Məhkəmə 2-ci Maddədə köklü pozulma təsbit etmədi. Prosedur tərəfləri ilə bağlı, Məhkəmə, işin aparılma sürətini, araşdırmanın müstəqilliyini və ictimai nəzarətin səviyyəsini məğbul saymışdır. Buna baxmayaraq, intihara alternativlər araşdırılmadığından; və ya çağırışçıyı döyülməsinə cəlb olunan zabitlər araşdırılmadığından və həmçinin, məhkəmə prosesində lazımi qayğı olmadığından, Məhkəmə 2-ci Maddə əsasında prosedur pozuntularını təsbit etdi və ona görə də, o, 3-cü və ya 13-cü Maddənin prosessual cəhətlərini nəzərdən keçirməyi məğbul saymadı. Əlavə olaraq, Məhkəmə qeyd etdi ki, pis rəftar və ya həyata təhlükə törədən fəaliyyətlərlə əlaqədar cinayətlərin əhv edilməsi ilə bağlı müraciətlər yolverilməzdir. Ona görə də, hətta Əhv Fərmanı işin araşdırılması zamanı qüvvəyə minərsə, o uyğun qanunu pozduqlarına görə, şübhəlilər üzərində cinayət təhqiqatını aparmağa əngəl ola bilməz. 3-cü Maddənin əsaslı cəhətinə baxsaq, Məhkəmə, hökumətin artıq mövcud olan müşahidələri əsasında pozuntuları təsbit etmişdir. O, belə nəticəyə gəlmişdir ki, çağırışçının cəzalandırılması ona güclü fiziki ağrı və alçalma gətirmişdir, qəddarlığın minimum sərhəd səviyyəsini və hərbi intizamın dözülməz zülm səviyyəsini aşmışdır.

⁹⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Styazkova Rusiyaya qarşı* (14791/04), 14/01/2020. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-200311>.

4. Başqa İşlər

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Yabansu Türkiyə qarşı (43903/09), 12/02/2014. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-128041>

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Çember Rusiyaya qarşı (7188/03), 01/12/2008. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87354>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Malik Babayev Azərbaycanla qarşı 01/09/2017. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173776>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Placi İtaliyaya qarşı (48754/11), 21/04/2014. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-140028>.

Söz azadlığı

1. Qısa məlumat və hüquqi sənədlər

Con Stüart Mill deyirdi ki, “ Biri istisna olmaqla, əgər bütün bəşəriyyət eyni fikirdə olsaydı və yalnız bir insan əks mövqedə dayansaydı, bəşəriyyətin bu adamı susdurmaq cəhdinə bəraət vermək olmazdı, hətta, onun gücü belə olsaydı; başqa sözlə, bəşəriyyəti susmağa məcbur etmək söylərinə görə ona haqq qazandırmaq olardı”. O daha sonra davam edərək demişdir ki, “Güc ancaq sivilizasiyalı cəmiyyətin istənilən üzvünün iradəsinin əksinə olaraq, ona o məqsədə düzgün olaraq tətbiq oluna bilər ki, başqalarına vurulacaq zərərin qarşısı alınsın”⁹¹. Azad söz və ifadə azadlığı, açıq debatlar, rəngarəng maraqlar və perspektivlərin düzgün nəzərə alınması və razılıq əsasında siyasi qərarlar qəbul edilməsi üçün danışıqlar və kompromislər sövq edən demokratiyanın yaşam mənbəyidir⁹².

İfadə azadlığı, başqaları ilə bərabər, aşağıdakı universal və regional insan hüquqları sənədlərinə daxil edilmişdir, o cümlədən, İHUB, MSHBK, AİHK, İnsan və Xalqlar Hüququ üzrə Afrika Xartiyasına (Banjul Nizamnaməsi), İfadə Azadlığı üzrə Prinsiplər Bəyannaməsinə, Avropa Birliyinin Fundamental Hüquqlar Xartiyasına, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyasına⁹³. İHUB-un 19-cu Maddəsi bəyan edir ki, “Hər bir kəsin fikir və ifadə azadlığı vardır; bu hüquqa öz fikirlərini maneəsiz olaraq daşımaq, və istənilən vasitələrlə və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq məlumat və ideyaları axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığı daxildir”. BMT İnsan Hüquqları Komitəsi bəyan edir ki, fikir və ifadə azadlığı insanların inkişafı üçün zəruri şirlərdir; onlar istənilən cəmiyyət üçün önəmlidir və onlar hər bir azad və demokratik cəmiyyətin əsaslarını təşkil edir. Bu iki azadlıq bir -biri ilə çox yaxındır, ifadə azadlığı isə fikir mübadiləsi və inkişaf üçün mühərrik rolunu oynayır⁹⁴. ATƏT də hər bir şəxsin ifadə azadlığı hüququna malik olduğunu təsdiq edir, o cümlədən, xəbərləşmə hüququna. Bu hüquqa öz fikirlərini maneəsiz olaraq daşımaq, və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, heç bir dövlət hakimiyyətinin müdaxiləsi olmadan məlumat və ideyalar almaq və yaymaq azadlığı daxildir. Bu hüququn həyata keçirilməsi ancaq qanun tərəfindən

⁹¹ John Stuart Mill. 1863. On Liberty. Boston: Ticknor and Fields, s. 35.

⁹² Freedom house. İfadə azadlığı. <https://freedomhouse.org/issues/freedom-expression>

⁹³ Baxın: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/FreedomOpinion/Pages/Standards.aspx>.

⁹⁴ İnsan Hüquqları Komitəsi 102-ci sessiya, Cenevrə, 11-29 İyul, 2011. Ümumi şərh N34. <https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>

nəzərdə tutulmuş və beynəlxalq standartlara uyğun məhdudiyyətlərə məruz qala bilər⁹⁵. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 10-cu Maddəsi bəyan edir ki, “ Hər bir şəxsin ifadə azadlığı hüququ vardır. Bu hüquqa öz fikirlərini maneəsiz olaraq daşımaq azadlığı və dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, heç bir dövlət hakimiyyətinin müdaxiləsi olmadan məlumat və ideyalar almaq və yaymaq azadlığı daxildir. Bu Maddə, radio-ötürücü, televiziya və ya kino müəsisələrinin qeydiyyatla alınması ilə bağlı Dövlət orqanlarının tələblərinə əngəl olmamalıdır. O daha sonra öhdəlikləri, səlahiyyətləri və mümkün məhdudiyyətləri izah edir:” Özü ilə öhdəliklər və məsuliyyətlər daşdığından, bu azadlıqların həyata keçirilməsi milli təhlükəsizlik, ərəzi bütövlüyü və ya ictimai asayiş maraqları üçün, qarışıqlığın və ya cinayətin qarşısının alınması, insanların sağlığının və mənəviyyatının qorunması, başqalarının şan-şöhrətinin və ya hüquqlarının qorunması, inam nəticəsində alınmış gizli məlumatın açıqlanmasının qarşısının alınması və ya hüquq sisteminin hakimiyyətinin və tərəfsizliyinin saxlanması üçün qanunla nəzərdə tutulmuş və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan rəsmiyyətlərə, şərtlərə, məhdudiyyətlərə və ya cərimələrə məruz qala bilər⁹⁶. Sonralar Məhkəmə öz qərarlarında daha da dəqiqləşdirmələrə getmişdir: “10-cu Maddə sadəcə ideyalar və məlumatların məğzini qorumur, həm də hansı formada çatdırıldığını da qoruyur”⁹⁷.

Məhkəmə öz hüquq praktikasında təsdiq etdi ki, 10-cu Maddə tam olaraq İnternet-ə tətbiq oluna bilər⁹⁸. 10-cu Maddə məlumatların təkcə yayılması hüququnu deyil, həm də xalqın məlumat alma hüququnu təminat altına alır. İnternet, məlumatların alınması və yayılması üçün başlıca vasitə olduğundan və o, siyasi və ümumi maraq kəsb edən məsələlərlə bağlı tədbirlərdə və müzakirələrdə iştirak üçün vacib mexanizmlər təmin etdiyindən 10-cu Maddənin qoruma zonasına düşür⁹⁹. Məhkəmənin qeyd etdiyi kimi, ona çıxış baxımından və geniş həcmli məlumatları toplamaq və yaymaq imkanları baxımından, İnternet, ictimaiyyətin xəbərlərə çıxışının güclənməsində və ümumilikdə məlumatların yayılmasında əhəmiyyətli rol oynayır, istifadəçilər tərəfindən İnternetdə aparılan aktiv fəaliyyət söz azadlığının həyata keçiril-

⁹⁵ ATət-in Kopenhagen sənədi 1990. <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>.

⁹⁶ AİHM, Maddə 10.

⁹⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi News Verlags GmbH & Co.KG Avstriyaya qarşı (31457/96), 11/04/2000. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58587>, par. 39.

⁹⁸ Avropa Şurası: Media və İnformasiya Cəmiyyəti üzrə Rəhbər Komitə. 1197 Meeting – 5 Media.” Nazirlər Kabinetinin üzv ölkələrin İnternet istifadəçilərinin insan hüquqları barədə CM/Rec(2014)6 Tövsiyəsi və izahat memorandumu”. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016804d5b31>

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi 2020. Fact sheet – New Technologies. https://www.echr.coe.int/Documents/FS_New_technologies_ENG.pdf.

⁹⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Times Newspapers Ltd (Nos. 1 and 2) Birləşmiş Krallığa qarşı (3002/03 and 23676/03), 10/06/2009. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91706>, par. 27. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Cengiz və başqaları Türkiyəyə qarşı (48226/10 və 14027/11), 01/03/2016. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159188>, par. 49.

məsi üçün misli bərabəri olmayan platforma təşkil edir¹⁰⁰. İnternet silahlı qüvvələrdə, o cümlədən çağırışçılar arasında vacib xəbərləşmə vasitəsinə çevrilmişdir və əgər o, ölkənin hüquqi sənədlərinə və xidmət etdikləri yerlərdə təhlükəsizliyə zərər vurmursa, çağırışçılar ondan istifadə etmək hüququna malik olmalıdır. Çağırışçıların öz fikirlərini daşımaq azadlığı və müəyyən hallarda, dövlət sərhədlərindən asılı olmayaraq, heç bir dövlət hakimiyyətinin müdaxiləsi olmadan məlumat və ideyalar almaq və yaymaq azadlığı vardır. “Onların məlumatlara çıxışı olmalı, və bir çox hallarda hərbi orqanların əlində olan məlumatlara çıxışları olmalıdır¹⁰¹. Bu cür normaya hörmət və onun tam yerinə yetirilməsi silahlı qüvvələr üçün əhəmiyyət daşıyır. ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları (ODİHR) Ofisində çalışan Graziella Pavone qeyd etmişdir ki, “söz azadlığı, ifadə azadlığı, xəbərləşmə və qarşılıqlı münasibət ilə əlaqəli olduğundan, silahlı qüvvələr onun mövcudluğundan faydalana bilər, çünki o təsisat daxilində mənəviyyatın yaxşılaşmasına və şəffaflığın artmasına səbəb olar”¹⁰².

2. İfade azadlığının məhdudlaşdırılması və ifadə azadlığına müdaxilə edilməsi

Söz azadlığı mütləq hüquq deyil və müəyyən şərtlər altında məhdudlaşa bilər. BMSHK-nın 19(3) Maddəsinə görə, istənilən məhdudiyyət qanunla müəyyən edilməlidir; başqalarının hüquqlarına və ya şan və şöhrətinə hörmət etməlidir; milli təhlükəsizliyi qorumaq üçün lazımi və mütənasib olmalıdır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Konvensiyanın 10(2) Maddəsi bəyan edir ki, bu azadlıqların həyata keçirilməsi özü ilə öhdəliklər və məsuliyyətlər daşdığından, nəzərdə tutulan məqsədlərdən birinin və ya bir neçəsinin maraqlarına uyğun olaraq “qanunla nəzərdə tutulan” və “demokratik cəmiyyətdə zəruri olan” məhdudiyyətlərə məruz qala bilər. Xüsusən, çağırışçı kontekstində, iğtişaşlar və cinayətin qarşısının alınmasının məqsədi “spesifik sosial qrupun daxilində” iğtişaşların önənlənməsini və nəticədə hərbi intizamın tətbiq edilməsini özündə cəmləşdirir: Enqel Hollandiyaya qarşı işi. 10-cu Maddənin hüquqları ilə bağlı məhdudiyyətlərə gəlin-

¹⁰⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Cengiz və başqaları Türkiyəyə qarşı (48226/10 and 14027/11), 01/03/2016. Available from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159188>, par. 52.

¹⁰¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Tarsasaq a Szabadsaqjogokert Macarıstana qarşı (37374/05), 14/07/2009. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92171>, par. 35 Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İnsan hüquqları üzrə Gənclər Təşəbbüsü Serbiyaya qarşı (48135/06), 25/09/2013. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120955>, par. 20.

¹⁰² ATƏT. Silahlı qüvvələrdə söz və ifadə azadlığı. ODİHR və EUROMİLMüzakirələrində. Varşava. 17 Sentyabr. 2018. <https://www.osce.org/odihr/395732>.

cə,spesifik məhdudiyyətlərin qanuniliyi və ya qadağan edilməsi ilə və/və ya onların pozulması ilə əlaqədar cərimələrlə bağlı məsələlər ortaya çıxa bilər.

Bilərəkdən və zorakı ifadədən birbaşa istifadə etməklə zorakılığa təhrik edilsə və zorakılığın baş verməsi üçün real imkan varsa, zorakılığa təhrik edilməsi 10-cu Maddənin imkan verdiyi qoruma zonasından kənara çıxır . Azlıqlara qarşı ifadə edilən nifrət çıxışları 10-cu Maddəyə görə qorunmur¹⁰³.10-cu Maddə, 17-ci Maddə ilə əlaqəli oxuna bilər və o hüquqların pozulmasını qadağan edir və təmin edir ki, bu Konvensiyada heç bir şey, istənilən qrup və ya şəxsin istənilən fəaliyyətlə məşğul olması üçün istənilən hüquqa malik olduğu və ya müəyyən edilmiş hüquq və azadlıqların pozulmasına yönəlmiş hərəkət edə biləcəyi kimi və ya bu hüquq və azadlıqların Konvensiyada nəzərdə tutulmuş miqyasdan daha geniş miqyasda məhdudlaşdırılması kimi başa düşülüb yorumlana bilməz. Buradan o nəticə çıxır ki,əgər ortadakı məsələ yolverilməz təhqir və ya etnik əsaslı təhqir olursa 10-cu Maddə tətbiq edilmir¹⁰⁴. Bu həm hərbi kontekstdə və həm də başqa kontekstdə doğrudur. Məsələn, *Rujak Xorvatiyaya*¹⁰⁵ qarşı işində,əsgərin digər əsgərlə mübahisəsi zamanı işlətdiyi sözlərə görə cəza alması ilə bağlı şikayəti bu Maddənin miqyasından kənara çıxır¹⁰⁶. Məhkəmə müəyyən etdi ki, “söyüşlə və pornoqrafik sözlərlə ifadə olunan müəyyən çıxış formaları ideyaların ifadə olunmasında köklü rol oynamır” və orada ikrahedici ifadələrin yeganə niyyəti təhqirdir¹⁰⁷.

10-cu Maddə üzrə müdafiə tətbiq edildiyi hallarda,bu normanın özü yol verilən məqsədlər üzrə siyahı müəyyən edir və bu məqsədlərə nail olmaq üçün, Dövlət ifadə azadlığının qarşısını ala bilər və ya onu məhdudlaşdırabilir. Bir çox hallarda, Məhkəmə hərbi şəraitlərdə 10-cu Maddənin hüquqlarını məhdudlaşdıran tədbirlərin nə qədər qanuni olduğuna baxmışdır. Vəcib məhdudlaşdırma növlərindən biri dövlət məlumatlarına əsgərlərin çıxış imkanları ilə əlaqəlidir.Silahlı qüvvələrdən məlumat almaq imkanlarının məhdudlaşdırılması ilə bağlı Dövlətin qayğılarına Məhkəmənin həddən artıq rəğbətlə yanaşmamasına baxmayaraq, Məhkəmə qəbul etmişdir ki,ordunun tələblərə cavab verən tərzdə funksiyasıhərbi intizamı sarsıdan qaydaların qarşısının alınmasını nəzərdə tutur və müəyyən hallarda,belə hal

---

¹⁰³ Dominka Buçavska –Siniarska.2017. İfadə azadlığı hüququnun Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq qorunması: Hüquq praktikləri üçün kitabça.Avropa Şurası. <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814>.

¹⁰⁴ Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), s. 368.

¹⁰⁵ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Vladimir Rujak Xorvatiyaya qarşı.Birinci qərar. (57942/10), 02/10/2012, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114145>.

¹⁰⁶ Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), s. 368.

¹⁰⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Vladimir Rujak Xorvatiyaya qarşı.Birinci qərar. (57942/10), 02/10/2012, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114145>. Par.29

müəyyən məlumatlara çıxışı legitim olaraq məhdudlaşdırır(məsələn, milli təhlükəsizliklə bağlı gizli məlumatları)¹⁰⁸. Bu daha geniş mövqeyi əks etdirir, çünki silahlı qüvvələr müəyyən dərəcədə Dövləti təmsil etdiyindən, onların söz azadlığı hərbi xidmətlərinin təbiətinə görə məhdudlaşdırıla bilər. Əsgərlər hərbi əməliyyatlara cəlb oluna bilər və ya sahə təlimlərində iştirak edə bilər və orada məlumat almaq və yaymaq hüququ tam da məhdudlaşdırıla bilər. Bu cür təklif həm çağırışçılara və həm də peşəkar əsgərlərə tətbiq olunur, onlara münasibət isə fərqli və qeyri-bərabər ola bilər. Enqel işində, Məhkəmə bəyan etdi ki, orduya xas olan ierarxiya strukturu rütbəyə uyğun olaraq fərqliliklər yaradır. Müxtəlif rütbələrə müxtəlif məsuliyyətlər uyğun olur və onlar da öz növbəsində intizamla bağlı müəyyən qeyri-bərabər münasibətə bəraət verir. Beləliklə, Avropa Konvensiyası fərqli kateqoriyadan olan hərbi qulluqçularla bağlı münasibətdə, ölkələrin səlahiyyətli orqanlarına öz hərəkətlərində geniş sərbəstlik verir.¹⁰⁹

Məhkəmə həmçinin qəbul etdi ki, söz azadlığı kimi hüquqların qanuni olaraq məhdudlaşdırılması şəraitində, çağırışçılar hərbi intizama riayət etməyə, davranış kodeksində yer tutan müəyyən qaydalara sadıqlıq nümayiş etdirməyə və milli təhlükəsizliklə bağlı müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirməyə borcludurlar. Əlbəttə, hərbi intizama riayət etmək tələbi özü-özlüyündə söz azadlığına qoyulan istənilən və bütün məhdudiyyətlərə bəraət vermək üçün yetərli deyil. *Joksas Litvaya qarşı* işində, Məhkəmə bəyan etdi ki, hərbi intizama real təhlükə olan yerdə Tərəf Ölkələr legitim olaraq söz azadlığına məhdudiyyət qoya bildikləri halda, bu cür məhdudiyyətləri sadəcə fikir azadlığının qarşısını almaq məqsədilə qoya bilməzlər, baxmayaraq ki, bu fikirlər birbaşa olaraq təsisat kimi orduya yönəlmiş olsa da¹¹⁰. Bu məqsədə qanuni şəkildə nail olmağın qarşısındakı məhdudiyyətlər aşağıda müzakirə olunur.

Məxfi məlumatlar və dövlət sirləri hərbi xidmətin ayrılmaz elementidir və milli təhlükəsizlik əsasları altında söz azadlığına əlavə məhdudiyyətlər qoyula bilən sahələrdən ibarətdir. *Hadjianastassiou Yunanıstana qarşı* işində, zabıt sirli kimi saxlanılan məlumatı açıqladığına görə məhkum edilmişdir. Bu zabıt müəyyən silah üzrə texniki məlumatı açıqlamış və nəticədə milli təhlükəsizliyə mühüm zərər vurduğuna görə məhkum edilmişdir. Məhkəmə qərar verdi ki, hökm zabitin söz azadlığına müdaxilə olsa da, hökm düzgün qəbul edilmişdir¹¹¹.

¹⁰⁸ Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), s. 366-67.

¹⁰⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Enqel və başqaları Niderlandiyaya qarşı (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). 08/06/1976. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

¹¹⁰ Stefan Kirşner və Maria Frese. 2014. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının Avropa İnsan hüquqları Konvensiyası altında Joksas Litvaya qarşı işində. *Baltic Journal of Law & Politics* 7:1. s. 12–28.

¹¹¹ Dominka Buçavska –Siniarska. 2017. İfade azadlığı hüququnun Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq qorunması: Hüquq praktikləri üçün kitabça. Avropa Şurası. <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814>.

Məhdudiyyətlərə, silahlı qüvvələrin siyasi neytrallığını təmin etməkdən ötrü bəraət verilə bilər, bu məqsəd həm beynəlxalq insan hüquqları qanununda və həm də praktikasında qəbul edilmişdir. Təhlükəsizliyin Siyasi-Hərbi Tərəfləri ilə bağlı ATƏT Davranış Kodeksinin 23-cü Paragrafı bəyan edir ki, fərdi hərbi qulluqçuların mülki hüquqlarını təmin edərkən, hər bir dövlət özünün silahlı qüvvələrinin siyasi baxımdan neytral olduğunu təmin edir¹¹². 2011-ci ildə, NATO və Amerika qüvvələrinin Əfqanıstandakı komandiri, General Con Allen, Əfqanıstandakı NATO təlim missiyasının proqramlar üzrə direktor müavini General-Mayor Peter Fulleri işdən azad etdi. O Əfqanıstan siyasəti ilə bağlı başqa tənqidi fikirləri ilə bərabər Prezident Karzayı gic və lal adlandırmışdır¹¹³. Silahlı qüvvələrin siyasi neytrallığı məsələləri *Rekvenyi- Macarıstana qarşı* işində də əks olunmuşdur¹¹⁴. Bu iş konstitusiyaya düzəlişləri ilə əlaqəli idi və ona uyğun olaraq polis və təhlükəsizlik xidmətlərinin hər hansı siyasi partiyaya üzv olması və ya hər hansı siyasi tədbirlərə cəlb olunması qadağan edilirdi. Qarşıdan gələn parlament seçkiləri fonunda ölkə polisinin rəhbəri xahiş etdi ki, polis zabitləri siyasi fəaliyyətlərdən çəkinsinlər və və bildirdi ki, kim siyasi fəaliyyətlərlə məşğul olcaqsa, o zaman polis sıralarını tərk etsin. Ərizəçi iddia edirdi ki, Macarıstan Konstitusiyasının 40/B § 4 Maddəsinin siyasi tədbirlərə qoşulmağı qadağan etməsi, Konvensiyanın 10-cu Maddəsinin pozmaqla ifadə azadlığı hüququna əsassız müdaxilədir. Məhkəmə vurğuladı ki, cari işdə, polis işçiləri də daxil, dövlət rəsmilərinin müəyyən kateqoriyasına qoyulmuş siyasi fəaliyyətlərdən çəkinmə öhdəliyi, bu xidmətlərin siyasi proseslərdən uzaq tutulmasına və beləliklə, ölkədə birliyin möhkəmlənməsinə və açıq demokratiyanın bərqərar olmasına yönəlmişdir. Polis işçiləri vətəndaşların davranışını tənzimləmək üçün məcbureddici güclə səlahiyyətləndirilmişdir və bir sıra ölkələrdə öz vəzifələrini yerinə yetirmək üçün silahla da təmin edilmişdir. Beləliklə, ictimaiyyətin üzvləri polislə üzləşdikdə haqlı olaraq hesab etməlidirlər ki, onlar siyasi fikiri olmayan neytral polis işçiləri ilə üzləşirlər, siyasi fikirlər polisin öz vəzifələrini neytral şəkildə yerinə yetirməsini təhlükə altına qoyar. Məhkəmənin fikrinə görə, siyasi neytrallığın aşılınması yolu ilə polisin cəmiyyətdəki vacib rolunun etibardan düşməməsinin təmin edilməsi ehtiyacı və ona görə də, müəyyən hallarda, onların ifadə azadlığının məhdudlaşdırılması, demokratik prinsiplərə uyğundur¹¹⁵. Oxşar prinsiplər silahlı qüvvələr mənsublarına da tətbiq edilə bilər¹¹⁶.

¹¹² ATƏT. 1994. *Təhlükəsizliyin Siyasi-Hərbi Tərəfləri ilə bağlı Davranış Kodeksi* <https://www.osce.org/fsc/41355?download=true>.

¹¹³ Rod Nordland, 5 November 2011. General Fired Over Karzai Remarks. New York Times. <https://www.nytimes.com/2011/11/06/world/asia/us-general-fired-over-remarks-about-karzai.html>

¹¹⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Rekvenyi Macarıstana qarşı* 20/05/1999. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58262>.

¹¹⁵ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Rekvenyi Macarıstana qarşı* 20/05/1999. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58262>.

¹¹⁶ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi DCAF, ATƏT/ODİHR.2008. Silahlı Qüvvələr Heyətinin İnsan Hüquqları və Fundamental Azadlıqları üzrə Vəsaiti. ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Ofisi tərəfindən dərc olunmuşdur.

Bu sahədə çağırışçıların hüquqları ilə məşğul olan hüquq praktikasının olmadığı halda, siyasi neytrallığın tələbləri və onların arxasınca gələn məhdudiyyətlərin hansı miqyasda onlara tətbiq oluna biləcəyi aydın deyildir. Bir tərəfdən, müəyyən məhdudiyyətlərin çağırışçılara tətbiqini gözləmək haqqında düşünməyin də əsasları vardır. Buna baxmayaraq, onların vəziyyəti silahlı qüvvələr mənsublarından yəqin ki, fərqlidir. Çağırışçılar öz azadlıqlarının məhdudlaşdırılmasına razılıq verməmişlər və onların hərbi qulluqçular kimi statusu öz tərifinə görə müvəqqətidir. Əlavə olaraq, onların vəzifələri təlimlərlə məhdudlaşır, nəinki hər hansı məcbureddici səlahiyyətlərlə. Nəticədə, onların fərdi hüquqlarını dövlətin legitim maraqları ilə tarazlaşdırdıqda, silahlı qüvvələrin başqa mənsublarına tətbiq edilən məhdudiyyətlərin onlara tətbiq edilməsi qeyri-mütənasib görünə bilər. Çağırışçıların siyasi proseslərdə iştirakını “aktiv” və “passiv” hissələrə bölməklə potensial olaraq ortaqlar tapıla bilər: beləliklə, çağırışçılardan öz aktiv siyasi iştirakını dayandıрмаğı və ya ondan çəkinməyi tələb etmək qanuni sayıla bilər (məsələn, seçkiqabağı kampaniyada iştirak etmək; siyasi partiyaların və siyasi təşkilatların təşkil etdiyi mitinqlərdə və ya başqa siyasi tədbirlərdə aktiv iştirak, siyasi bəyənətlər vermək, yazılar yazmaq, çıxışlar etmək və ya siyasi tələblər qoymaq), eyni zamanda onların passiv şəkildə siyasi partiyaların üzvü kimi qalması və ya onlarla əlaqəsi olmasının qarşısının alınması qanunsuz sayıla bilər.

Ümumilikdə, hərbi intizam, milli təhlükəsizlik, iğtişaşlar və cinayətin qarşısının alınması və gizli saxlanılan məlumat sistemləri başlıca əhəmiyyət daşıyan məsələlərdir və onları əsas götürərək dövlətlərə səlahiyyət verilir ki, onlar legitim olaraq çağırışçıların ifadə azadlığına müdaxilə etsin və onu məhdudlaşdırsın. Məsələn, Enqel işində, Məhkəmə təsdiq etdi ki, 10-cu Maddədə təminat altına alınmış ifadə azadlığı müqavilə iştirakçılarının yurisdiksiyasına düşən digər şəxslərə tətbiq edildiyi kimi hərbi qulluqçulara da eyni tərzdə tətbiq edilir. Lakin ordunun düzgün fəaliyyəti hüquqi rejim tələb edir və onların vasitəsilə hərbi qulluqçuların hərbi intizamı sarsıtması halları ön-
lənir; və Məhkəmə də silahlı qüvvələrin mənsublarına üzərinə qoyulmuş spesifik “öhdəliklər” və “məsuliyyətləri” nəzərdən qaçıra bilməz¹¹⁷. Nəticədə, ərizəçinin bu məqsədə xidmət edən və bu effekti verən yazı yazdığına və yaydığına görə cərimələnməsi (intizam birliyinə keçirilməklə) 10-cu Maddənin pozulması sayılır. *Le Cour Grandmeyson və Fritz Fransaya qarşı* işi eyni məsələni yaratdı. Almaniya Federativ Respublikasındakı Fransa hərbi birliyində xidmət keçən ərizəçilər Fransa hərbi kontingentinin Almaniya yada yerləşməsinə tənqid edən vərəqələr yaydıqlarına və Fransa qüvvələri-

---

<https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/HandbookHumanRightsArmedForces-080409.pdf>.

¹¹⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Enqel və başqaları Niderlandiyaya qarşı (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). 08/06/1976. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

nin Almaniyadan çıxmasını tələb edən müraciətlər yaymaqla, əsgərlər arasında itaətsizliyə təhrik etdiklərinə görə məhkum olunmuş və onlara bir illik şərti həbs qərarı verilmişdir. Ərizəçilər, 9-cu və 10-cu Maddənin pozulduğunu iddia edərək şikayət etdilər ki, Hərbi Ədalət Kodeksinin və orduda intizamın ümumi qaydaları ilə bağlı Fərmanın tətbiq edilməsi onların fikir, vicdan və ifadə azadlıqları hüquqlarını pozur. Məhkəmə razılaşmadı, hökmün milli təhlükəsizliyin qorunması baxımından və silahlı qüvvələr daxilində qarışıqlıqların qarşısının alınması baxımından əsaslı olduğunu hesab etdi¹¹⁸. Bu işlər *Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs və Gubi Avstriyaya qarşı*¹¹⁹ işi ilə ziddiyyət təşkil edir, burada Məhkəmə müəyyən etdi ki, Avstriya ordusu tərəfindən yayılan periodik jurnalların siyahısına digər bir xüsusi jurnalın əlavə edilməsini rədd edən Dövlət, silahlı qüvvələrdə qanun və qaydanın saxlanmasına xidmət edən legitim məqsəd güdürdü, lakin atılan addım bu məqsədə nail olmaq üçün qeyri-mütənasibdir, çünki həmin periodik jurnal, nə qədər “tənqidi” və “satirik” olsa da, itaətsizlik və ya zorakılıq tövsiyə etməmiş, ancaq sadəcə olaraq müzakirələr və islahat üçün spesifik şikayətlər və təkliflər ifadə etmişdir. Bu işə “demokratik ölkənin silahlı qüvvələrində nəyə səbrlə yanaşıla bilər” və eynilə “bu cür ordunun xidmət etdiyi demokratik cəmiyyətdə nəyə səbrlə yanaşıla bilər” çərçivəsində baxılmışdır. Eynilə, *Qriqoriadas Yunanıstana qarşı işində*¹²⁰, Yunanıstan silahlı qüvvələri ilə bağlı güclü və sərt fikirlərin ehtiyatda olan zabitin öz komandir heyətinə məktubla bildirməsi onun təqib edilməsini və ona qarşı hökm çıxardılmasını əsaslandırmır və həm də 10-cü Maddənin müddəalarına ziddir.

Qeyd edilməlidir ki, ifadə azadlığı hüququna qoyulan məhdudiyyətlər müəyyən kriteriyaları, o cümlədən, demokratik cəmiyyətdə zəruri olan mütənasibliyi və ayrı-seçkilik olmadan hüquqların tətbiqini qarşılmalıdır; ölkə qanunvericiliyində açıq şəkildə göstərilməlidir. İfadə azadlığını məhdudlaşdıran tədbirlər özbaşınalığa qarşı əhəmiyyətli müdafiə təmin etməlidir və kifayət qədər öncədən gözlənilən olmalıdır¹²¹. Ümumiyyətlə, Məhkəmə, hərbi qulluqçuların, o cümlədən, çağırışçıların hüquqlarının məhdudlaşdırılması hallarında dövlətlərə öz hərəkətlərində daha geniş sərbəstlik imtiyazı verməyə meyllidir.¹²² Bu hal qismən “milli təhlükəsizliyin” və onun dəyişən yorumları

¹¹⁸ Anna-Lena Svensson-McCarthy. 1998. The International Law of Human Rights and States of Exception with special reference to the travaux préparatoires and case-law of the international monitoring organs. Brill. p. 179

¹¹⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi *Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs və Gubi Avstriyaya qarşı* (15153/89), 19/12/1994, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57908>.

¹²⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Qriqoriadas Yunanıstana qarşı* (121/1996/740/939). 25/11/1997.

<http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58116&filename=001-58116.pdf>

¹²¹ Avropa Şurası. Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Kabinetinin üzv ölkələrin silahlı qüvvələrinin mənsublarının insan hüquqları barədə CM/Rec(2010)4 Təvsiyəsi və izahat memorandumu.s.51

¹²² Ibid.

nın bir mənalı olmaması ilə əlaqəlidir. Buna baxmayaraq, əgər dövlət məhdudiyyətlərin möhkəm hüquqi əsaslarla qoyulduğunu nümayiş etdirə bilmirsə, o bu cür məhdudiyyətləri qoya bilməz. Müşahidə edilmişdir ki, səlahiyyət sərbəstliyi qeyri-şəffaf olmuşdur və Məhkəmənin qərarları fərqli ola bilər: Hakim Lohmus öz xüsusi rəyində ifadə etdiyi kimi, “Məhkəmə Dövlətin səlahiyyət sərbəstliyi limiti üzrə öz doktrinasını tətbiq etdiyi zaman 10-cu Maddənin daxilində fərqliliklərə gedir, eyni zamanda bir çox hallarda tətbiq edilən səlahiyyət sərbəstliyi limiti geniş olur və başqa hallarda o məhdud olur. Lakin, hansı prinsiplərin sərbəst hərəkət limitinin miqyasını müəyyən etdiyini təsdiq etmək çox çətindir¹²³.”

Konvensiya sistemi tərəfindən istifadə edilən mütənasiblik testi, legitim məqsədə isnad edərək məhdudiyyətlərin və hüquqlara müdaxilənin mahiyyət və miqyasının nəzərə alınmasının tələb edir. Məsələn, milli təhlükəsizliklə əlaqəli bütün məlumatları mütləq və qeydsiz-şərtsiz olaraq qadağan edən qanunvericilik, eyni zamanda kəşfiyyət xidmətlərinin fəaliyyətləri üzərində ictimaiyyətin nəzarət funksiyalarını məhv etməklə 10-cu Maddənin müddəalarını pozur, qanuni məqsəd daşımaya baxmayaraq, demokratik cəmiyyətdə “zəruri” deyil¹²⁴. Başqa nümunələr aşağıda verilmişdir. Ona görə də aydındır ki, ümumiyyətlə geniş səlahiyyət sərbəstliyi limitinə baxmayaraq, Məhkəmənin təkrarladığı “10-cu Maddə ordu kazarmaları qarşısında qüvvəsini itirmir”(bax məsələn, *Qriqoriades Yunanıstana qarşı*) müşahidəsi müəyyən gücünü saxlayır. Digər təlimat Yohanesburq Prinsiplərinin 12-ci Prinsipində əldə edilə bilər, və orada bəyan edilir ki, “dövlət milli təhlükəsizliklə bağlı bütün məlumatlara çıxışı kateqoriq olaraq rədd edə bilməz, ancaq qanuni milli təhlükəsizlik maraqlarını qorumaq üçün zəruri olan spesifik və dar kateqoriyalı məlumatları qanunla müəyyən etməlidir¹²⁵. Əlaqəli məlumatlara çıxış və onların yayılmasına izn verilməsi, dövlətlər üçün müəyyən şəraitlərdə susma mövqeyi olmalıdır, məhdudiyyətlər qanuni əsasda qoyulmalıdır. Məsələn, sənədlər obyektiv və əsaslı səbəblərə görə məxviləşdirilə bilər. Bundan əlavə, milli təhlükəsizliyin, müdafiə, və ya beynəlxalq münasibətlərin qorunması məlumatlara çıxışın məhdudlaşdırılması üçün qanuni əsaslar təşkil edə bilər¹²⁶. Buna baxmayaraq, dövlətlər qorunan maraqlarının miqyasını müəyyən etmək və onların milli təhlükəsizlik tələblərini qarşıladıklarını təmin etmək üçün aydın şəkildə bu cür istisnaları ölkə qanunvericiliyinə salmalıdır.

¹²³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Vinqrov Birləşmiş Krallığa qarşı (17419/90), 25/11/1996. <http://hudoc.echr.coe.int/web/services/content/pdf/001-58080>.

¹²⁴ Dominka Buçavska –Siniarska.2017. İfadə azadlığı hüququnun Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq qorunması: Hüquq praktikləri üçün kitabça. Avropa Şurası. https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814_səh_51

¹²⁵ Ibid. s.53

¹²⁶ Avropa Şurası. Nazirlər Komitəsi.2010. Nazirlər Kabinetinin üzv ölkələrin silahlı qüvvələrinin mənsublarının insan hüquqları barədə CM/Rec(2010)4 Təvsiyəsi və izahat memorandumu.s.53

Dövlət rəsmisi kimi çağırışçılar tərəfindən edilən bəyənətləri adı vətəndaşların verdiyi bəyənətlərdən ayırd etmək və onlar arasındakı fərqləri müəyyən etmək vacibdir. Bu cür fərq dövlət üçün əhəmiyyət daşıyır, çünki dövlət funksiyası yerinə yetirən şəxsin bəyənətləri dövlətə aid olur¹²⁷. Aydındır ki, çağırışçıların hüquqları təmin olunmalıdır, lakin onların adı şəxs kimi hərəkət etdikləri zaman, xidmətlərinin mahiyyətinə görə onların ifadə azadlıqlarının qorunması da çətin olur.

3. Bu məsələlərə aid işlər

Joksas Litvaya qarşı:¹²⁸ 2002-ci ildə, ərizəçi Litva silahlı qüvvələri tərəfindən beş illik müqavilə ilə işə alınmışdır və bağlanmış müqavilə xüsusi hallarda müqavilənin vaxtı bitməzdən öncə ləğv edilə bilər. Ərizəçi, 2006-cı ildə, hərbi qulluqçuların hüquqlarının, intizamla bağlı aparılan proseslərdə, tələblərə cavab verməyən tərzdə qorunduğu haqqında Litvanın bir qəzetində tənqidi məqalə dərc etmişdir. Daxili təhqiqat başlandı və sonra ərizəçinin hərbi intizamı pozmadığı əsas gətirilərək durduruldu. 2006-cı ildə ərizəçi pensiya yaşına çatdı və qüvvədə olan hüquqi maddələrinə görə, onun müqaviləsi sonlandırıldı. Ərizəçi bu qərarı inzibati məhkəmə qarşısında qaldırdı və iddia etdi ki, o şəxsi rəyinə görə ayrı-seçkiliyə məruz qalmışdır və tələb etdi ki, Məhkəmə onun batalyonunda xidmət edən və onun fikrinə görə, yaş həddinə görə azad edilməli olan digər hərbi qulluqçuların işlərini də əldə etsin və onları analiz etsin. Ərizəçinin şikayətləri qərarla rədd edildi və nəticədə Ali İnzibati Məhkəmə tərəfindən də dəstəkləndi. Məhkəmə təsdiq etdi ki, prinsipcə "10-cu Maddə ordu kazarmaları qarşısında qüvvəsini itirmir"; və "hərbi intizama real təhlükə olduğu yerlərdə", dövlətlər ifadə azadlığına məhdudiyyət qoymaqda sərbəst olsalar da, onlar "rəy bildirmənin qarşısını almaq məqsədilə bu cür qaydalara arxalana bilməzlər, hətta bu rəylər təsisat kimi orduya qarşı yönəlmiş olsa da". Faktlara gəlincə isə, Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçinin qəzetdə dərc etdiyi rəyi ilə bağlı bundan öncəki daxili sorğu, ərizəçinin heç bir hüquqi normanı pozmadığına görə dayandırılmışdır və ona görə də ona qarşı heç bir intizam sanksiyası tətbiq edilməmişdir. Faktiki olaraq, Məhkəmənin fikrinə görə, ərizəçi Konvensiyanın Maddələrinin onun öncə etdiyi şikayətlə bağlı pozulduğunu iddia edə bilməz və ona görə də, müqavilənin dayandırılması ilə bağlı onun şikayəti rədd edilmişdir.

¹²⁷ Stefan Kirşner və Maria Frese. 2014. Silahlı qüvvələrin hərbi qulluqçularının Avropa İnsan hüquqları Konvensiyası altında Joksas Litvaya qarşı işində. *Baltic Journal of Law & Politics* 7:1. s. 12–28.

¹²⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Joksas Litvaya qarşı* (25330/07). 12/11/2013. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-128039>.

Enqel və başqaları Niderlandiyaya qarşı:¹²⁹ yüksər vəzifəli rəsmiləri tənqid edən yazının dərc edilməsi və yayılmasına qoyulan qadağa Məhkəmə tərəfindən ifadə azadlığına əsaslandırılmış müdaxilə kimi qəbul edildi. Lakin, Məhkəmə həm də hesab etdi ki, “onları ifadə azadlığından məhrum edən heç bir problem yoxdur, sadəcə azadlıqdan sui-istifadə edilməsinə görə cəza vardır”¹³⁰. Daha spesifik olaraq, Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçilərin qaldığı hərbi kazarmalarda vəziyyət müəyyən mənada tam da gərgin olduğu bir dövrdə, onlar bu məqalənin dərc edilməsində və yayılmasında aktiv şəkildə iştirak etmişlər. Bu cür vəziyyətdən çıxış edərək, Məhkəmə hesab etdi ki, Ali Hərbi Məhkəmə çağırışçıların hərbi intizamı sarsıtmağa cəhd etdiyi haqda əsaslanmış arqumentlərə sahib ola bilər və ona görə də qarışıqlığın qarşısını almaq üçün cəza vermək zərurəti yaranmışdır. Nəticədə, Məhkəmə təsbit etdi ki, onarın hüquqları 10(2) Maddəsi altında pozulmamışdır.

Vereinigung Demokratischer Soldaten Österreichs və Gubi Avstriyaya qarşı:¹³¹ buradakı hakimiyyət orqanları hərbi rəhbərliyi tənqid edən özəl periodik jurnalın hərbi qulluqçular arasında yayılmasını qadağan etmişlər. Avstriya hökuməti hesab etmişdir ki, ərizəçilərin jurnalı ölkənin müdafiə sistemində və ordunun effektivliyinə təhlükə yaratmışdır. Məhkəmə, hökumətin izahatları ilə razılaşmamış və bildirmişdir ki, jurnaldakı arqumentlərin çoxu-şikayətlərin detalları, islahat təklifləri və mexanizmləri-sərbəst fikir mübadiləsi kontekstində yol verilən sərhədləri aşmamışdır və onlar demokratik ölkənin ordusunda qəbul edilə bilər və eynilə bu ordunun xidmət etdiyi cəmiyyətdə də qəbul edilə bilər¹³².

Observer və Qardiyan Birləşmiş Krallığa qarşı:¹³³ 1986-cı ildə, iki qəzet Peter Rayt (Peter Wright) adlı istifadə olunan keçmiş kəşfiyyatçının *Spycatcher* kitabından bir çox hissələri dərc etmək niyyətində olduqlarını elan etdilər. Elan verilən zaman kitab hələ dərc olunmamışdı. Cənab Raytın kitabında Böyük Britaniya kəşfiyyat xidmətinin və onun agentlərinin iddia edilən qanunsuz fəaliyyətlər ilə bağlı məlumatları daxil edilmişdir. O iddia edirdi ki, MI5 daha dərinə gedən kəşfiyyat tədbirlərindən istifadə etmişdir, o cümlə-

¹²⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Enqel və başqaları Niderlandiyaya qarşı* (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72). 08/06/1976. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

¹³⁰ Dominka Buçavska –Siniarska. 2017. İfade azadlığı hüququnun Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq qorunması: Hüquq praktikləri üçün kitabça. Avropa Şurası. https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814_səh_19

¹³¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi *Vereinigung demokratischer Soldaten Österreichs və Gubi Avstriyaya qarşı* (15153/89), 19/12/1994, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57908>.

¹³² Dominka Buçavska –Siniarska. 2017. İfade azadlığı hüququnun Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq qorunması: Hüquq praktikləri üçün kitabça. Avropa Şurası. https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814_səh_58

¹³³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Observer və Guardian qəzetlərinin Birləşmiş Krallığa qarşı işi* (13585/88), 26/11/1991, Available from: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57705>.

dən, 1950-1960 illəri arasında Londonda keçirilən diplomatik görüşlərdən və 1979-cu ildə keçirilən Zimbavve müstəqillik danışıqlarından məlumat toplamaq üçün qulaq asma cihazlarından istifadə etmişdir. O, həmçinin iddia etmişdir ki, Mİ5 eyni metodlardan Fransa, Almaniya, Yunanıstan və İndoneziya diplomatlarına qarşı və həm də Cənab Xruşşovun 1950-ci illərdə Londona səfəri zamanı qaldığı hotel nömrəsində də istifadə etmişdir; Mİ5 sovet konsulluğuna qanunsuz soxulmuş və orada qulaq asma cihazları yerləşdirmişdir. Sues kanalı böhranı zamanı Misir prezidenti Naseri öldürmək planı qurmuşdur; öz resurslarını Britaniyada fəal olan sol qüvvələrin araşdırılmasına yönəltdirmişdir; 1974-1976-cı illərdə Harold Vilsonun baş nazirliyi dönməsində ona qarşı planlar qurmuşdur. O vaxtkı baş prokuror tələb etmişdir ki, bu kitabdan hissələri dərc etmək istəyən qəzetlərin qarşısını almaq üçün məhkəmələr bu qəzetlərə qarşı daimi məhkəmə qadağası qoysun. 1986-cı ilin İyulunda, qəzetlərin bu hissələri dərc etməsinin qarşısını almaq üçün məhkəmələr müvəqqəti məhkəmə qadağası qoydu və eyni zamanda daimi məhkəmə qadağası ilə bağlı hüquqi proses davam etdirdi. 1987-ci ilin İyulunda, bu kitab ABŞ-da dərc olundu və kitablar Birləşmiş Krallıqda da yayıldı. Buna baxmayaraq, qəzetlərə qarşı müvəqqəti qadağa 1988-ci ilin Oktyabrına qədər davam etdi və ondan sonra Lordlar Palatası baş prokuror tərəfindən tələb edilmiş daimi məhkəmə qadağası verilməsini rədd etdi. Observer və Gardiyan(Guardian) qəzetləri müvəqqəti məhkəmə qadağası ilə əlaqədar Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə müraciət etdilər. Öz tərəfindən, Britaniya hökuməti hesab etdi ki, müvəqqəti məhkəmə qadağası qoyulan zaman, Peter Raytın çıxışı olduğu məlumatlar gizlilik sinfinə aid idi. Kitab ABŞ-da dərc olunandan sonrakı dövrdə, hökumət o arqumentə əsaslanmışdır ki, Britaniya kəşfiyyat xidmətinin məlumatları effektiv şəkildə qoruduğu haqqında müttəfiq ölkələri əmin etməsinə ehtiyac vardır və qadağaların davam etməsi zərurətdir.

Məhkəmə müəyyən etdi ki, Spycatcher kitabının təhlükəsizlik xidmətlərinə vuracağı potensial zərərdən qaçmaq üçün müvəqqəti qadağalar milli təhlükəsizliyin qorunması ilə bağlı qanuni məqsədlərə xidmət edir. Demokratik cəmiyyətdə 10-cu Maddənin hüquqlarına müdaxilənin zəruri olub-olmamasına gəldikdə isə, Məhkəmə müəyyən etdi ki, kitab dərc olunmazdan öncə müdaxilənin əsasları var idi, dərc olunandan sonra isə yoxdur. ABŞ-da dərc olunduqdan sonra, məlumat artıq məxviliyini itirmiş və ona görə də ictimaiyyətdən hər hansı məlumatın gizlədilməsinə maraq artıq mövcud deyildir. Kəşfiyyat xidmətlərinin məhsuldarlığının və ad-sanının artmasına kömək bu məlumatın dərc edilməsinin üzərinə qoyulan məhdudiyyətin davam etməsinə kifayət qədər əsas vermir.

Hadjianastassiou Yunanıstana qarşı:¹³⁴ pul müqabilində gizli saxlanılan hərbi məlumatı özəl şirkətə açıqladığı üçün bir zabitə beş aylıq şərti həbs cəzası verilmişdir. Məlumat silah və onun uyğun texniki detalları ilə bağlı idi və hökumətin fikrinə görə, bu açıqlama ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi zərər vurmaq gücündə idi¹³⁵. Məhkəmə, hərbi məlumatların 10-cu Maddənin altında qorunduğu haqqında qərar verdikdən sonra təsbit etdi ki, hökm “milli təhlükəsizliyi” qorumaq üçün demokratik ölkədə “zəruridir”. O bu nəticəyə gəldi ki, bu silahla bağlı Dövlətin maraqlarının və uyğun texniki bilgilerin açıqlanması, hansı ki, bu cür açıqlama onun istehsalının gedişi ilə bağlı müəyyən göstəriciləri üzə çıxara bilər, ölkənin milli təhlükəsizliyinə ciddi zərər vurmaq gücündədir və bu dəlillər istifadə olunan vasitələr ilə nail olunmağa çalışılan məqsəd arasında əsaslı mütənasiblik əlaqəsinin olduğunu üzə çıxardı¹³⁶. Nəticədə, orada 10-cu maddənin pozulması görünmədi.

Saszman Avstriyaya qarşı:¹³⁷ burada, şikayətçi, silahlı qüvvələr mənsublarını mətbuat vasitəsilə itaətsizliyə və hərbi qanunların pozulmasına təhrik etdiyinə görə üç aylıq həbsə məhkum olunmuşdur və həbs üç il ərzində sınaq dövrü üçün təxirə salınmışdır. Komissiya qərara gəldi ki, şikayətçinin hökmü Avstriya federal ordusunda qayda və qanunu saxlamaq baxımından və milli təhlükəsizliyi qorumaq baxımından düzgündür və o nəticəyə gəldi ki, “hərbi qanunları saymamağa təhrik etmək anti-konstitusiya təzyiqi olub, konstitusiya yolu ilə qəbul edilmiş qanunların ləğvinə yönəlmişdir” və bu cür “anti-konstitusiya təzyiqi demokratik cəmiyyətdə qəbul edilə bilməz”.¹³⁸

Qriqoriades Yunanıstana qarşı:¹³⁹ şikayətçi, hərbi xidmətə çağırılmış sınaq ehtiyat zabiti idi. O hərbi xidmət etdiyi dövrdə çağırışçılara qarşı bir sıra qanun pozuntuları törədildiyinin şahidi olduğu haqqında iddia qaldırmışdır; bu hal onun komandirləri ilə münasibətə və ona qarşı intizam və cinayət işlərinin qaldırılmasına gətirdi. Cinayət ittihamları ondan götürüldü, lakin intizam cəzası verildi və nəticədə onun silahlı qüvvələrdə əlavə müddət xid-

¹³⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Hadjianastassiou Yunanıstana qarşı* (12945/87), 16/12/1992. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57779>.

¹³⁵ Dominka Buçavska –Siniarska.2017. İfade azadlığı hüququnun Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq qorunması: Hüquq praktikləri üçün kitabça. Avropa Şurası. https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814_səh_53

¹³⁶ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Hadjianastassiou Yunanıstana qarşı* (12945/87), 16/12/1992. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57779>. Par. 45-47

¹³⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Renat Saszman Avstriyaya qarşı* (23697/94), 27/2/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-3488>.

¹³⁸ Dominka Buçavska –Siniarska.2017. İfade azadlığı hüququnun Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq qorunması: Hüquq praktikləri üçün kitabça. Avropa Şurası. https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814_səh_57 Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Renat Saszman Avstriyaya qarşı* (23697/94), 27/2/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-3488>.

¹³⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Qriqoriades Yunanıstana qarşı* (121/1996/740/939). 25/11/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58116&filename=001-58116.pdf>.

mət etməsi tələb olundu. Şikayətçi sonra hərbi xidməti qoyub qaçdı. Bundan as sonra , o xidmət etdiyi birliyin komandirinə Məhkəmənin xarakterizə etdiyi kimi “Yunanıstan silahlı qüvvələrinə qarşı güclü və sərt ifadələr” daxil olan məktub göndərirdi. Bu komandir isə şikayətçiyə qarşı məktubda “silahlı qüvvələrə qarşı təhqir olduğuna görə “ yeni cinayət işi qaldırdı. Şikayətçi məhkum olundu və üç aylıq həbs verildi. O, Konvensiyanın 10 və 11-ci Maddələrinin pozulduğunu iddia etdi. Məhkəmə müəyyən etdi ki, şikayətçinin cinayət məsuliyyətinə cəlb edilməsi və hökm çıxarılması onun 10-cu Maddədəki hüquqlarına müdaxilə kimi “qanunla təsbit edilmişdir” və nəzərə alsaq ki, “effektiv hərbi intizam silahlı qüvvələrdə uyğun intizam tədbirləri görməyi tələb edir”, çıxarılan hökm milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş qorumaq kimi qanuni məqsədlərə xidmət etmişdir. Digər tərəfdən, o nəzərə aldı ki, müdaxilə “demokratik cəmiyyətdə zəruri deyil” və məktubun hərbi intizama obyektiv təsiri” azdır”; xüsusilə, işlədilən güclü ifadələr çox da geniş dairelərə çatmayıb, məktub geniş auditoriyalara yayılmayıb; və məktubda heç kimə qarşı təhqir ünvanlanmayıb.

*Şen və başqaları Türkiyəyə qarşı:*¹⁴⁰ Şikayətçilər Türk vətəndaşlarıdır və onlar ailələri ilə birlikdə hərbi müəsisələrə, hərbi və sosial kimlik kartları qəbul edilməz olduğundan buraxılmayıblar, çünki bu şəxslərin fotoları dini baş örtüyü ilə çəkilmişdir. Şikayətçilər sonralar dini “sekt” ideologiyasına mənsub olduqlarına görə və “inqilabi islam” ideyalarını dəstəklədiklərinə görə tabe olmamaq və mənəviyyatsız davranış əsasında xidmətdən azad edirlər. Bu vətəndaşlar Avropa Konvensiyasının 9 və 10-cu Maddələri əsasında şikayətlər etmişlər. Məhkəmə müəyyən etdi ki, hərbi peşəni seçdiklərinə görə, şikayətçilər bilərəkdən hərbi intizam sistemini qəbul ediblər və o da özünün mahiyyətinə görə müəyyən hüquqlar və azadlıqlara məhdudiyyətlər qoyulmasını mümkün edir. Bu məhdudiyyətlərə, qadağan edilmiş radikal islam fikirlərini qəbul edən təşkilatlara və hərəkatlara hərbi qulluqçuların qoşulmasını çəkindirən öhdəliklər də daxildir. Onların xidmətdən azad edilməsi ilə bağlı ömr onların dini inancları və ya rəyləri ilə bağlı deyil və heç də onların bu inancları hansı tərzdə həyata keçirmələri ilə də əlaqəli deyil, onların hərbi intizamı və dünyəvilik prinsiplərini pozan davranış və fəaliyyətlərindədir. Nəticədə, Məhkəmə xidmətdən azad edilmənin 9-cu Maddənin hüquqlarına müdaxilə olmadığını bildirdi. Məhkəmə, eyni nəticəni 10-cu Maddə altında verilən şikayətlə də bağlı çıxardı.

---

¹⁴⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Sedat Şen və başqaları Türkiyəyə qarşı (45824/99), 08/07/2003. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-23320>.

Zorla və ya məcburi əməyin qadağan edilməsi

1. Qısa məlumat və hüquqi sənədlər

Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 4(1) Maddəsində zorla əmək haqqında danışılır(spesifik olaraq “Heç kim zorla və ya məcburi əməyə sürüklənə bilməz”)¹⁴¹. Zorla əməyin qadağan edilməsi çox sayda başqa beynəlxalq sənədlərdə də şərtləndirilmişdir, o cümlədən, zorla əməklə bağlı bir neçə fundamental konvensiyalarda(və əlaqəli Tövsiyələrdə), Beynəlxalq Əmək Təşkilatının(İLO) qəbul etdiyi Zorla Əmək Konvensiyası, 1930(N29); 1930 Zorla Əmək Konvensiyasına 2014 Protokolu, 1957 –ci il Zorla Əməyin Ləğv edilməsi ilə bağlı İLO Konvensiyası; İLO Zorla Əmək Tövsiyəsi 1930 (N35) (Dolayı Məcburiyyət) və İLO Zorla Əmək Tövsiyələri, 2014 (N203) (Əlavə Tədbirlər). Məcburi əmək maddələri olan digər insan hüquqları sənədlərinə İnsan Hüquqları üzrə Universal Bəyannamə aiddir, və orada deyilir ki, “Heç kim kölə və köləlikdə saxlanıla bilməz”¹⁴². Bundan əlavə, Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiya “Heç kim məcburi və ya zorla əməyə sürüklənə bilməz” bəyan edir.

Zorla Əmək Konvensiyası(FLC)¹⁴³ zorla və məcburi əməyin tərifini aşağıdakı kimi verir:” hər hansı bir cəza altında hər hansı bir şəxsdən tələb olunan və onların yerinə yetirilməsi üçün bu şəxsin könüllü şəkildə öz xidmətlərini irəli sürmədiyi istənilən iş və xidmət”¹⁴⁴. Zorla əməyə məruz qalmamaq fundamental insan hüququdur: bütün ölkələr FLC-ni ratifikasiya edib etməməsindən asılı olmayaraq, zorla əməyin ləğv edilməsi prinsipinə hörmət etməlidir. Hərbi xidmət, zorla əmək tərifinə aid deyil və hərbi xidmət və çağırış zamanı həyata keçirilən tədbirlər zorla əmək sayılmır.

FLC-ni faktiki olaraq bütün dövlətlər imzalamışdır(178 dövlət ratifikasiya etmişdir), deməli, demək olar ki, bütün dövlətlər hüquqi cəhətdən onların Maddələrinə hörmət etmək öhdəliyini öz boyunlarına götürmüşlər və muntəzəm şəkildə İLO-nun standard izləyən orqanlarına hesabat verirlər. Bu orqanlara, Konvensiyaların və Tövsiyələrin Tətbiqi üzrə Ekspertlər Komitə-

---

¹⁴¹Bax: MSHBK, Maddə8(3a)

¹⁴² UİHB, Maddə4

¹⁴³ Zorla Əmək Konvensiyası (28 İyun 1930-cu ildə qəbul edilmiş və 1 May 1932-ci ildə qüvvəyə minmişdir)

¹⁴⁴FLC, Maddə2

si¹⁴⁵ və Standardların Tətbiqi üzrə Beynəlxalq Əmək Konfransı Komitəsi daxildir¹⁴⁶. Onlar FLC qanun və praktikalarının tətbiqi üzrə üzv ölkələrin göndərdikləri hesabatları və həmçinin, cülbəcür işçi təşkilatlarının və işverən təşkilatların müşahidələrini gözdən keçirirlər.

1930 Zorla Əmək Konvensiyasına aid 2014 Protokolu və 1930(N29) nömrəli Zorla Əmək Konvensiyasına Əlavə, zorla əməyin bütün formalarının qarşısının alınması, müdafiəsi və düzəldilməsi ilə əlaqədar effektiv tədbirlərin görülməsi üçün spesifik təlimatlarla təmin edərək mövcud beynəlxalq mexanizmləri tamamlayır. 7-ci Maddəyə görə, Protokol 1-ci Maddənin keçid müddəalarını və ilkin Konvensiyanın 2-ci və 3-cü paragraflarını və 3-24 Maddələrini silir.¹⁴⁷ Zorla əmək tərifini verən ilkin Konvensiyanın 2-ci Maddəsi qüvvədə qalır, “təmiz hərbi mahiyyətli məcburi hərbi xidmət zorla əmək sayılmır” deyir. Protokolun 1-ci Maddəsi belə oxunur: “Konvensiyada özünə yer alan zorla və ya məcburi əmək tərfi yenidən təsdiq olunur və ona görə də bu Protokolda isnad edilən tədbirlər zorla və məcburi əmək məqsədi daşıyan insan alverinə qarşı spesifik fəaliyyətləri əhatə edir”¹⁴⁸. Zorla əməyin ləğv edilməsi hər bir üzv ölkənin məsuliyyətidir. Riayət edilmədiyi hallarda cəzalarla bağlı, FLC-nin 25-ci Maddəsi şərtləndirir ki, “Zorla və məcburi əməyə qanunsuz tələblər cinayət kimi cəzalandırılmalıdır və Konvensiyanı ratifikasiya edən istənilən üzv Ölkənin qanunda göstərilən cəzaların tam adekvat və ciddi şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək öhdəliyi olmalıdır”¹⁴⁹.

---

¹⁴⁵ ILO.Tarixi mövcud deyil. Konvensiyaların və Təvsiyələrin Tətbiqi üzrə Ekspertlər Komitəsi <https://www.ilo.org/global/standards/applying-and-promoting-international-labour-standards/committee-of-experts-on-the-application-of-conventions-and-recommendations/lang--en/index.htm>

¹⁴⁶ ILO.Tarixi mövcud deyil. Konvensiyaların və Təvsiyələrin Tətbiqi üzrə Ekspertlər Komitəsi <https://www.ilo.org/global/standards/applying-and-promoting-international-labour-standards/committee-of-experts-on-the-application-of-conventions-and-recommendations/lang--en/index.htm>

¹⁴⁷ Zorla Əmək Konvensiyasına aid 2014 Protokolu və 1930(11 İyun 2014-də qəbul edilmiş və 9 Noyabr 2016-cı ildə qüvvəyə minmişdir)

[https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:P029,Maddə7; Bax: ILO Zorla Əmək Konvensiyası 1930 \(No.29\)](https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:P029,Maddə7; Bax: ILO Zorla Əmək Konvensiyası 1930 (No.29))

https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C029 : Zorla Əmək Konvensiyasının ilkin mətni 1930(N29)keçid dövrünü əhatə edirdi, bu dövr ərzində zorla və ya məcburi əməyin tətbiqi xüsusi şərtlər altında olurdu, 1-ci Maddənin 2-3 paragraflarında, və 3-24 Maddələrində müəyyən edildiyi kimi. İllər keçdikcə, İdarəedici Orqan, Beynəlxalq Əmək Konfransı və həmçinin ILO nəzarət orqanları, məsələn, Konvensiyaların və Təvsiyələrin Tətbiqi üzrə Ekspert Orqanları qəbul etdilər ki, “keçid müddəaları” adlanan bu müddəalar artıq tətbiq edilə bilmir. 2014-cü ildə Beynəlxalq Əmək Konfransı 29N-li Konvensiyaya əlavə Protokol qəbul etdi və o tam olaraq keçid müddəalarının çıxarılmasını nəzərdə tuturdu.

¹⁴⁸ 1930 Zorla Əmək Konvensiyasına aid 2014 Protokolu (11 İyun 2014-də qəbul edilmiş və 9 Noyabr 2016-cı ildə qüvvəyə minmişdir) Maddə1(3)

¹⁴⁹ FLC, Maddə25

2. Qadağan edilən zorla əməyin miqyasına qoyulan məhdudiyyətlər

Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiyanın 8-ci Maddəsinin (3)c bəndi ifadə edir ki, “bu paraqrafın məqsədləri üçün “zorla və ya məcburi əmək” termininə aşağıdakılar daxil olmamalıdır ... (ii) Hərbi xarakterli istənilən xidmət və hərbi xidmətdən dini və vicdan əsaslı səbəblərə görə imtina etməni tanıyan ölkələrdə, bu səbəblərə görə xidmətdən imtina edənlərə qanunla müəyyən edilən başqa ölkədaxili xidmət”. Eynilə, Konvensiyanın 4(3)(b) Maddəsi şərtləndirir ki, zorla əmək “hərbi mahiyyətli istənilən xidmət və ya dini və vicdan əsaslı səbəblərə görə xidmətdən imtina etməni tanıyan ölkələrdə məcburi hərbi xidmətin yerinə başqa xidmət tələb olunur”. Buna uyğun olaraq, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi hərbi xidmətə çağırışı zorla əməyin tərkib hissələrindən ayırır¹⁵⁰ və bu açıq-aydın *Çitos Yunanıstana qarşı* (aşağıda müzakirə olunur) işində bəyan edilmişdir; 4(3)(b) Maddəsi çağırışçılarla bağlı halla məhdudlaşır. Nəticə odur ki, çağırışçılar nə öz ölkələrinin məhkəmələrində, nə də Avropa İnsan Hüquqları məhkəməsində bu maddəyə isnad edə bilməzlər. Ona görə də, onlardan tələb edilən işin növü və miqyası ilə bağlı şikayət etməyə onların hüquqi mexanizməri yoxdur, o şərtlə ki, bu cür iş onların başqa hüquqlarını qəsb etməsin. Buradan belə çıxır ki, çağırışçıların hüquqlarının müəyyən dərəcədə pozulmasına 4-cü maddənin kontekstində baxıla bilər, məsələn, çağırışçının razılığı olmadan və hüquqi əsas olmadan onun xidmət dövrünün uzadılması; və ya ölkə qanunlarında qeyri-hərbi fəaliyyətlərə yer olmadığı hallarda, hərbi xidmətlə birbaşa əlaqəsi olmayan tapşırıqların yerinə yetirilməsi. Zorla Əmək Konvensiyasının 2(a) Maddəsində zorla əmək tərifinin daha dar çıxarışı vardır: “tamamilə hərbi mahiyyətli işlər üçün məcburi hərbi xidmət qanunlarının əsasında tələb olunan istənilən iş və xidmət”. Bu onu deyir ki, əgər tapşırıqlar tam hərbi mahiyyətli olmazsa, onların müəyyən şərtlər daxilində 2-ci Maddənin altına düşdüyü hesab oluna bilər.

Məcburi hərbi xidmətin bütün qaydalara uyğun olaraq zorla əmək kateqoriyasından çıxarılıb-çıxarılmaması ilə bağlı prinsipial xarakter daşıyan arqumentlər kəsilir. 2019-cu ildə Beynəlxalq Barışıq Qardaşlığı, İnsan Hüquqları üzrə Yüksək Komissarın ofisinə iddia ilə müraciət etdi¹⁵¹. Bu iddia orduya çağırılan və xidmətdə olan gənclərin insan hüquqlarının qorunması ilə bağlı bir sıra məsələləri qaldırır. O bəyan edir: Hərbi xidmət 1930 İLO Konvensiyasında zorla əməyə verilən tərifdən tam olaraq çıxarılmışdır. Lakin

---

¹⁵⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Van der Mussel Belçikaya qarşı (8919/80). 23/11/1983. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591>, par. 38.

¹⁵¹ Beynəlxalq Barışıq Qardaşlığı. Tarixi bilinmir. 35/14 N-li İnsan hüquqları Şurası Qətnaməsində nəzərdə tutulduğu kimi İnsan Hüquqları üzrə Yüksək Komissarı Ofisinə araşdırmaq üçün təqdim edilmiş gənclərin insan hüquqları ilə əlaqədar materiallar. https://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx? sourcedoc=/Documents/Issues/Youth/IFOR.doc&action=default&DefaultItemOpen=1

xidmət zorla olduqda, loqik olaraq onlar arasındakı fərqi ayırd etmək mümkün olmaz. Bu istisna görünür Dövlətlərin narahatlıqlarına güzəşt kimi verilmişdir, çünki bir zamanlar çağırışla toplanan ordular milli təhlükəsizliyin əsas özü sayılırdı¹⁵².

Avropa Şurasının silahlı qüvvələr mənsublarının insan hüquqları üzrə izahat memorandumuna görə, silahlı qüvvələrin mənsubları zorla və ya məcburi əmək üçün istifadə oluna bilməz¹⁵³. O daha sonra deyir ki. "Hərbi xidmət və ya məcburi hərbi xidmət əvəzinə tələb edilən xidmət zorla və ya məcburi əmək kimi hesab oluna bilməz. Məcburi hərbi xidmətin əvəzinə tələb olunan xidmətin mahiyyəti və müddəti hərbi xidmətlə müqayisədə cəzalandırıcı, tərs mütənasib və ədalətsiz olmalı deyil" və hakimiyyət dairələri silahlı qüvvələrin peşəkar mənsubları üzərinə onların ordudan təxris olunmaq hüquqlarını ədalətsiz şəkildə məhdudlaşdıran və zorla əməyə gətirən xidmət müddəti qoymamalıdır¹⁵⁴. Memorandum həm də təklif edir ki, zorla əməyi qadağan edən standartlara daha yaxşı riayət etməkdən ötrü ölkə qanunlarında çağırışçıların xidmət müddətini dəqiqləşdirən maddələrin olması arzuolunandır.

Avropa Şurasının memorandumu həm də qeyd edir ki, istər könüllü və istərsə də çağırış əsasında olsun, silahlı qüvvələrə daxil olarkən şəxsin hərbi qaydalara riayət edəcəyi faktı, o demək deyildir ki, hərbi rəhbərlikdə olanlar hərbi qulluqçulardan öz məqsədləri üçün istifadə edə bilər. Ölkədə fəvqaladə vəziyyət və ya milli fəlakət baş verdiyi halda, sel olduğu zaman, silahlı qüvvələr mənsubları fəvqaladə tibbi qruplara və ya mülki polis qüvvələrinə qoşulmağa çağırıla bilər, lakin prinsipcə, hərbi qulluqçular və xüsusilə də çağırışçılar ancaq onlara rəsmi şəkildə tapşırılmış işləri görməlidirlər və ya onların rütbələrinə uyğun köməkçi işləri görməlidirlər¹⁵⁵.

Ölkə səviyyəsində, fəvqaladə vəziyyət və milli fəlakət dövründə hərbi xidmətdə olan hərbi qulluqçuların görə biləcəyi işlərlə bağlı çümbəcür və bəzən də ikili məna daşıyan maddələr mövcuddur. Bir sıra ölkələrdə, hərbi qulluqçular üçün qəti olaraq hərbi mahiyyət daşımayan tədbirlərdə iştirak etmək ümumi praktikaya çevrilmişdir. Məsələn, onlar təmizlik işlərində və ya cəmiyyətdəki çətin vəziyyətdə olan qruplara kömək üçün istifadə olunur¹⁵⁶. Məsələn, Rusiya Federasiyasında hərbi xidmət haqqında federal qanunun 37-ci maddəsi çağırışçının nə zaman hərbi xidmət göstərdiyini sadalayır: "o

---

¹⁵² Ibid., s. 1.

¹⁵³ Avropa Şurası. Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Kabinetinin üzv ölkələrin silahlı qüvvələrinin mənsublarının insan hüquqları barədə CM/Rec(2010)4 Təvsiyəsi və izahat memorandumu.

¹⁵⁴ Ibid., s. 8, para. 14 və 16.

¹⁵⁵ Avropa Şurası. Nazirlər Komitəsi. 2020. Nazirlər Kabinetinin üzv ölkələrin silahlı qüvvələrinin mənsublarının insan hüquqları barədə CM/Rec(2010)4 Təvsiyəsi və izahat memorandumu. s.32.

¹⁵⁶ Məsələn, pandemi dövründə Özbəkistan hərbi qüvvələri qarantin yerlərinin sanitariya və qoruma işlərinə cəlb olunmuşlar. Хроленко, А., 2020. «Икс» Дней До Приказа: Почему Армии Узбекистана Не Страшен Коронавирус. *Sputnik Узбекистан*. <https://uz.sputniknews.ru/columnists/20200406/13865628/lks-dney-do-prikaza-pochemu-armii-Uzbekistana-ne-strashen-koronavirus.html>

daxili işlər orqanlarına və digər hüquq mühavizə orqanlarına insan hüquqları və azadlıqlarının qorunmasında,ictimai asayışın təmin edilməsində kömək edir”; “ o təbii fəlakətlərin,qəzaların və hadisələrin nəticələrinin qarşısının alınmasında və aradan qaldırılmasında iştirak edir; və ya Məhkəmə tərəfindən cəmiyyətin və dövlətin maraqlarına xidmət edən tədbirlər kimi tanınan başqa fəaliyyətlər həyata keçirir¹⁵⁷.

Bu maddələr təklif edir ki, faktiki olaraq,hərbi qulluqçular və çağırışçılar hərbi xidmətin normal çərçivəsinə sığan tapşırıqlardan kənar işlər də görməyə məcbur edilə bilər. Beynəlxalq qaydaların və ya standartların olmadığı hallarda bu cür tapşırıqların çərçivəsi və ya yolverilən olması ilə bağlı məsələlərə aydınlıq gətirərkən görünən odur ki,çağırışçılardan necə istifadə edilməsi dövlətin səlahiyyətinə aid olan məsələ olur və ona görə də ölkədaxili qanunun mövzusunə çevrilir.

Çağırışla hərbi xidmət, hətta əgər o uzunmüddətli xidmət olsa da belə, birinci dərəcəli borcdur. Bu cür hallarda,lakin, mütənasiblik qaydasına hörmət edilməlidir və uyğun hallarda kompensasiya verilməlidir. Məsələn, ölkə daxili fəvqaladə vəziyyət zamanı,çağırışçılar qanuni olaraq daha uzun müddət xidmət edə bilər və ya hərbi xidmətin tərfi ilə birbaşa bağlı olmayan tapşırıqlar yerinə yetirə bilər.

3. Bu məsələlərə aid işlər

Zorla Əmək Konvensiyasına (FLC) uyğun olaraq,məcburi hərbi xidmət zorla əməyə verilən tərifin müddəalarından çıxarıldığına görə¹⁵⁸,çağırışçılar başlıca olaraq Avropa Konvensiyasına aid olan başqa hüquqlara,məsələn 9-cu Maddəyə müraciət etməklə öz xidmətlərinin qaydaları və şərtləri ilə bağlı şikayətlər edə bilərlər(dini və vicdan səbəbi ilə hərbi xidmətdən imtina hüququnu özündə ehtiva edən din və inanc azadlığı), və ya 14-cü Maddəyə görə(ayrı-seçkiliyə uğramamaq azadlığı). Məsələn, aşağıda müzakirə ediləndiyi kimi, *Bayatyan Ermənistanə qarşı*¹⁵⁹ işində, Məhkəmə tarixdə ilk dəfə

---

¹⁵⁷ Consultant.2020. *Статья 37. Исполнение Обязанностей Военной Службы.*
http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18260/c133ea4f8b0bae92750182a8748f-87e45c560878/

¹⁵⁸ FLC 2(2a)Maddəsi.bax həm də: Steven Greer. 1997. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası 8 və 11-ci Maddələrinə istisnalar (Avropa Şurası nəşrləri)
[https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15(1997).pdf), s.5.

¹⁵⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Bayatyan Ermənistanə qarşı* (23459/03), 07/07/2011.
<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

olaraq 9-cu Maddəni dini və vicdani əsaslara görə xidmətdən imtina hüququnu özündə ehtiva edən Maddə kimi qəbul etmişdir¹⁶⁰.

Chitos Yunanıstana qarşı.¹⁶¹ Ərizəçi tibb işçisi olmuş, silahlı qüvvələrə qoşulmuş və maaş və mükafatlar alaraq və heç bir təhsil haqqı ödəmədən təhsil almışdır. Ölkənin qanunları, bütün bunların müqabilində müəyyən zaman ərzində silahlı qüvvələrdə işləməyi tələb edirdi (və ya nominal kompensasiya kimi dövlətə müəyyən məbləğin ödənməsini). O iddia edirdi ki, həddən artıq uzun xidmət ərzində orduda xidmət etmək və ya öhdəlikdən çıxmaq üçün dövlətə həddən artıq böyük məbləğdə pul ödəmək tələbi zorla və ya məcburi əmək deməkdir, çünki o həddən artıq qeyri-mütənasib bir yükdür və əmək azadlığına qoyulan gərəksiz məhdudiyyətdir. Məhkəmə, 4(3) Maddəsi üzrə istisnanın “hərbi mahiyyətli xidmət”-lə bağlı işə salınıb-salınmadığını diqqətlə gözdən keçirdi və təsbit etdi ki, o məcburi hərbi xidmətə aiddir və “silahlı qüvvələrin kadrli mənsuqlarının” gördüyü işlərə tətbiq olunmur. Nəticədə, Məhkəmə 4(2) Maddəsinin pozulub-pozulmadığı məsələsinə baxa bildi.

Ərizəçi bildirmişdir ki, o heç bir zaman könüllü olaraq öz xidmətlərini bu işə təklif etməmişdir. O ordu zabiti peşəsini seçdiyini qəbul etmişdir və ona görə də bu seçimlə bağlı bütün tələblərə riayət etməyə məcburdur. Lakin, ərizədə sadəcə ümumi statusu qəbul etməklə, öhdəlikləri öz üzərinə tam olaraq götürmək razılığı kimi sayıla bilməz, çünki bu öhdəliklər Konvensiyada yer tutan hüquqlarla ziddiyyət təşkil edir. Bundan əlavə, Yunan silahlı qüvvələrinin rəhbərliyi ona orduda əlavə beş il müddətində xidmət etmək öhdəliyinin olduğu haqda məlumat verməmişdir. Lakin, Məhkəmə müəyyən etdi ki, ərizəçi aldığı güzəştlər müqabilində öz üzərinə götürdüyü öhdəliklərin miqyası barədə xəbərdar olmuşdur. Bu yükün nə qədər qəbul edilən olduğu ilə əlaqədar, Məhkəmə müəyyən etdi ki, ordudan tərxis olmaq üçün Dövlətin ərizəçidən ödəməsinə tələb etdiyi məbləğin üzərinə, ərizəçinin məhkəməyə müraciət prosesi dövründə mühüm dərəcədə faiz gəlmiş və ona “hədsiz dərəcədə ağır yük” yaratmışdır (baxmayaraq ki, yüksək məhkəmələr tərəfindən düzəldildi). Uyğun olaraq, 4(2) Maddəsi pozulmuşdur.

¹⁶⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. 2020. Faktlar- Dini və Vicdan baxışlarına görə İmtina. : https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Conscientious_objection_ENG.pdf.

¹⁶¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Çitos Yunanıstan qarşı (51637/12), 19/10/2015. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155209>.

Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ və ədalətli məhkəmə hüququ

1. Bu hüquqlar haqqında məlumat

Konvensiyanın 5(1) Maddəsinə görə, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ üzrə, "Hər bir şəxs azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir, istisna ancaq Konvensiyanın 5(1) Maddəsi və qanunla nəzərdə tutulmuş prosedur təşkil edir. Konvensiyanın 5-ci Maddəsinə daxil olan digər müddəalara uyğun olaraq, saxlanılan və ya tutulan şəxs barədə ona başa düşdüyü dildə həbsin səbəbləri barədə və ona qarşı qaldırılan ittihamlar barədə tezliklə xəbər verilməlidir. Cinayət əməlinə görə saxlanılırsa və həbs edilirsə, həmin şəxs tezliklə hakim qarşısına və ya qanunla məhkəmə səlahiyyəti həyata keçirən başqa vəzifəli şəxsin qarşısına çıxarılmalıdır və uyğun zaman dövründə məhkəməyə çıxarılmalı və ya məhkəmənin gününü gözləmək üçün sərbəst buraxılmalıdır. Saxlanma və ya həbs ilə azadlıqdan məhrum edilən şəxs "onun saxlanılmasının və ya həbs edilməsinin qanuniliyinə məhkəmə tərəfindən tezliklə baxılmasına və əgər onun saxlanılması qanunsuzdursa azad edilməsinə hüququ vardır". Bu Maddənin müddəalarına əks olaraq, həbs və saxlanılma qurbanı olan şəxsin hüquqi yolla kompensasiya almaq hüququ vardır¹⁶². 5-ci Maddənin ikili rolu vardır: o qanuni saxlanma və azadlıqdan sanksiya ilə məhrum etmə şərtlərini təmin edir və azadlıqdan məhrum olan şəxslər üçün təminat verir və prosedur müdafiəsi təşkil edir.¹⁶³ Konvensiyanın 6(1) Maddəsinə görə, ədalətli məhkəmə hüququ ilə əlaqədar "hər bir kəs özünün mülki hüquq və öhdəliklərinin müəyyən edilməsində və ya ona qarşı qaldırılan hər hansı cinayət işində, qanunla müəyyən edilmiş müstəqil və tərəfsiz tribunal tərəfindən uyğun zaman ərzində ədalətli və açıq məhkəmə aparılması hüququna malikdir". Konvensiyanın 6-cı Maddəsi altındakı öhdəliklər, törədilən cinayət əməli qanuna uyğun şəkildə cinayət kimi sübut olunana qədər, cinayət törətməkdə ittiham olunanın günahsız olduğu hüququnu tanıyır. Bu Maddənin 3-cü paraqrafına görə, əleyhinə cinayət işi qaldırılan şəxsin aşağıdakı minimum hüquqları olur: a) əleyhinə qaldırılan ittihamın təbiəti və səbəbləri ilə bağlı başa düşdüyü dildə və detallı şəkildə tezliklə məlumatlandırılma hüququ; (b) onun müdafiəsi üçün tələblərə cavab verən zaman və imkanların olması; (c) şəxs olaraq özünü müdafiə və ya

¹⁶² Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası. Maddə 5

¹⁶³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi 2020. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının 5-ci Maddəsinin tətbiqinə dair təlimat-Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ
https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf

özünün seçdiyi hüquq müdafiəçisi vasitəsilə və ya, hüquqi yardım üçün kifayət qədər vasitə olmadığı hallarda, ədalətin maraqları tələb etdiyi halda ona ayrılmış vəkili pulsuz yardımı ilə; (d) əleyhinə olan şahidlərin sorğulan-dırılması və ya bu şahidlərin sorğulan-dırılmasına hüququnun olması, eyni şərtlərdə öz lehinə və əleyhinə şahidlərin məhkəməyə çağırılması və ifadə alınması hüququ; və (e) məhkəmədə gedən dili başa düşmədiyi halda tərcüməçinin köməyindən sərbəst şəkildə istifadə etmək hüququ.¹⁶⁴

Ədalətli məhkəmə hüququ ilə əlaqədar Avropa Konvensiyasının 6-cı Maddəsinə daxil olan müddəalardan belə çıxır ki, Konvensiyanın 5-ci Maddəsinə uyğun olaraq silahlı qüvvələr mənsublarının hüquqlarının *məhdudlaşdırıla bilməsinə* baxmayaraq, ölkə qanunlarına görə intizam və ya cinayət işi kimi sinifləşdirilən istənilən cinayət prosessual işi ədalətli məhkəmə prosesinin təminatı altına düşməlidir.

Bunu əks etdirərək, Avropa Şurası qeyd edir ki, “məhkəmə orqanlarının cinayət işlərinin aparılmasında müstəqilliyini və tərəfsizliyini” təmin etməkdən ötrü “prokurorluq orqanları ilə məhkəmə qərarlarını elan edənlər arasında açıq aydın ayırıcı xətt olmalıdır”¹⁶⁵. Bu *Feri Demirtaş Türkiyəyə qarşı* işində nümunə kimi göstərilir, burada Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi qeyd etdi ki, “cinayət işinə qərar çıxaran hərbi hakimlərin iş prosesində tərəfə çevrilməməsi vacibdir”, çünki bu halda onun tərəfsizliyi və müstəqilliyi pozulur”¹⁶⁶.

Məhkəmə *Kuuper Birləşmiş Krallığa qarşı* işinə isnad etdi, burada Böyük Palata hərbi tribunalın 6-cı Maddənin tələblərini qarşılamaq iqtidarında olub-olmadığını nəzərdən keçirərək təsdiq etdi ki, bu cür tribunala müstəqil və tərəfsiz baxıla bilər və bununla bağlı vacib amillərə tribunal üzvlərinin təyin edilməsi tərzı və üzvlərin səlahiyyət müddəti daxildir; kənar təzyiqlərə qarşı mövcud təminatlar; tribunalın “müstəqil görünüşlü” təqdim edilib-edilməməsi və tribunalın hər hansı legitim şübhə və tərəftutma hallarına qarşı mühüm təminatlar verib- vermədiyi daxildir. Məhkəmə müəyyən etdi ki, məhkəmə gedişində aparıcı rol oynayan mülki şəxsin olması hərbi tribunalın işinin müstəqil getməsində ən mühüm təminatlardan biridir¹⁶⁷.

Georgiadis Yunanıstana qarşı işində, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi də 6(1) Maddəsi altındakı öhdəlikləri vurğuladı, yəni bütün şəxslərə, o cümlədən, silahlı qüvvələrin mənsublarına cinayət işinin materiallarına tam çıxış

¹⁶⁴ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası Maddə 6

¹⁶⁵ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Feri Demirtaş Türkiyəyə qarşı* (5260/07), 17/04/2012. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>.

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Kuuper Birləşmiş Krallığa qarşı* (48843/99), 16/12/2003. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61549>.

verilməsi hüququ və onların öz müdafiəsini təmin etmək hüququ vurğulandı,“ Tərəflərin şikayətlərini dinləmədən mülki hüquqların müəyyən edilməsi proseduru, 6-cı Maddənin 1-ci paragrafı ilə uyğun gəldiyi sayıla bilməz”¹⁶⁸ haqda qərar verdi. Eyni işdə,məhkəmə müəyyən etdi ki,ərizəçi hərbi tribunalın hökmünə qarşı arqument gətirə bilmədi və qeyd etdi ki, qanun pozuntusunda günahgar bilinən kimi,silahlı qüvvələrin üzvləri səlahiyyətli və yuxarı orqanlara apelyasiya etmək iqtidarında olmalıdır¹⁶⁹.

Regional insan hüquqları mexanizmlərindən savayı,xüsusilə Avropa Konvensiyasından¹⁷⁰ başqa,azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ və ədalətli məhkəmə hüququ bir sıra beynəlxalq sənədlərdə də öz əksini tapmışdır və Universal İnsan hüquqları Bəyannaməsi kimi adi beynəlxalq hüququ təmsil edir¹⁷¹.

Beynəlxalq İnsan Hüquqları Qanunu(Bill), Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiya, 16 Dekabr 1966-cı ildə BMT Baş Məclisi tərəfindən qəbul edilmiş çoxtərəfli müqavilə 2200A(XXI) azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq və ədalətli məhkəmə hüququnu təsdiq edir. 9-cu Maddə bəyan edir ki, “Hər bir şəxsin azadlıq, şəxsi toxunulmazlıq hüququ vardır “ və davam edir ,”Heç kim öz azadlığından məhrum edilə bilməz, qanunla müəyyən edilmiş əsaslar və prosedurlara uyğun olan hallar istisna edilir”¹⁷².

Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiyasının 14 və 16-cı Maddələri ədalətli məhkəmə hüququnu qoruyur. 14(1) Maddəsi ədalətli məhkəmə üçün əsas hüquqları müəyyən edir,14(2) Maddəsi günahsızlıq prezumpsiyasını təmin edir, və 14(3)Maddəsi məhkəmə işində ədalətli məhkəmə hüququ siyahısını təqdim edir. 14(5) Maddəsi hökm alan şəxsin işə yenidən baxılması üçün yuxarı məhkəmə orqanlarına müraciət hüququnu

---

¹⁶⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Georgiadis Yunanıstana qarşı (21522/93), 29/05/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58037>, par. 40.

¹⁶⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İbid

¹⁷⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ və ədalətli məhkəmə hüququ ilə əlaqədar başqa insan hüquqları mexanizmlərinə İnsan və Xalqlar hüququ üzrə Afrika Xartiyasının3,4,6 və 7-ci maddələri daxildir.İnsan hüquqları üzrə Amerika Konvensiyasının 3-10 Maddələri də insan azadlıqları və şəxsi toxunulmazlıq hüquqlarını və ədalətli məhkəmə hüququnu özündə ehtiva edir.

¹⁷¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Günahsızlıq prezumpsiyası,ittiham edilən şəxsin günahı sübut edilənə qədər genahsız sayılması BİHB-bin 6-8 və 11-ci Maddələrində özünə yer alır.10-cu Maddə ədalətli məhkəmə hüququ ilə bağlı əsas müddəaları əhatə edir və bəyan edir ki,”Hər bir şəxs öz hüquq və öhdəliklərinin müəyyən edilməsində və istənilən onun əleyhinə qaldırılmış cinayət işində tam bərabərlik əsasında müstəqil və tərəfsiz tribunal tərəfindən ədalətli məhkəmə hüququna malikdir”.Şəxsin azadlığı və şəxsi toxunulmazlıq hüququ ilə bağlı,BİHM-nin 3-cü Maddəsi bəyan edir:”Hər bir şəxs yaşamaq,azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququna malikdir”. Əlavə məlumat üçün baxınl BİHB.BMT 2015. https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf.

¹⁷² MSHBK, Maddə9.

tanıyır, və 14(7) eyni cinayətə görə təkrar cinayət məsuliyyətinə cəlb olunmasını qadağan edir¹⁷³.

Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiyasının 14(1) Maddəsi “bütün şəxslər məhkəmələr və tribunallar qarşısında bərabər olmalıdır. Hər bir şəxs ona qarşı qaldırılmış istənilən cinayət işinə baxıldıqda və ya hər hansı bir mülki prosesdə onun hüquq və öhdəlikləri müəyyən edildikdə, qanun əsasında qurulmuş səlahiyyətli, müstəqil və tərəfsiz məhkəmə tərəfindən işin ədalətli və açıq məhkəmə şəraitində baxılması hüququna malikdir”. 16-cı Maddə bəyan edir ki, “Hər bir şəxsin, harada yerləşməsindən asılı olamayaraq, hüquqları tanınmalıdır”¹⁷⁴. Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiya, üzv ölkələr üçün məcburi beynəlxalq hüquq normasıdır. Onun daxilindəki müddəaları yerinə yetirmək tədbirləri 2-ci Maddədə verilmişdir və onlar ” bu Paktda tanınan hüquqların həyata keçirilməsi üçün zəruri ola bilən bu cür qanunverici və ya başqa tədbirlərin qəbul edilməsini” nəzərdə tutur¹⁷⁵.

Bu Konvensiyaya görə, hərbi xidmət azadlıqdan məhrum etmə demək deyildir, çünki o 4(3)(b) Maddəsində dəqiq olaraq göstərilmişdir¹⁷⁶. Əgər uyğun sanksiyalar azadlıqdan məhrum etmə və ya cinayətlə bağlı cəzanı təmin etmək üçün kifayət qədər başqa cəzaları nəzərdə tutmursa, daxili intizamla bağlı məsələlərin problem yaratması ehtimalı azdır. Hərbi qulluqçunun üzərinə qoyulmuş məhdudiyyətin, mülki şəxsdən fərqli olaraq azadlıqdan məhrum etmə olub-olmaması, onun Müqavilə üzvü olan Dövlətlərin silahlı qüvvələrində mövcud olan adı həyat tərzindən nə dərəcədə fərqləndiyindən asılı olacaqdır. Bunu dəyərləndirərkən, baxılmalı olan amillərə cəza və tədbirlərin mahiyyəti, dövrü, təsir və icra edilmə tərzidir¹⁷⁷. Hüquq praktikası göstərir ki, iş vaxtından sonra aparılan ev həbsləri kifayət qədər

---

¹⁷³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi MSHBK-nin 15-ci Maddəsi bəyan edir ki, “Bütün şəxslər tribunallar və məhkəmələr qarşısında bərabərdirlər. Şəxsin öz hüquq və öhdəliklərinin müəyyən edilməsində və onun əleyhinə qaldırılmış cinayət işinin əsaslandırılmasında hər bir şəxs qanunla müəyyən edilmiş səlahiyyətli, tərəfsiz və müstəqil tribunal tərəfindən ədalətli və açıq məhkəmə hüququna malikdir”. Mətbuat və ya ictimaiyyət məhkəmənin bütün və ya bir hissəsindən mənaəviyyət, ictimai asayiş səbəblərinə və ya demokratik cəmiyyətlərdə milli təhlükəsizlik qayğılarına görə kənarda tutula bilər və ya tərəflərin özəl həyatının maraqları tələb etdikdə və ya məhkəmənin fikrincə xüsusi hallarda ictimailəşdirmə məhkəmənin maraqlarını poza bildiyi hallarda; lakin istənilən cinayət və mülki işdə verilən hökm açıq olmalıdır, istisna halları həddi buluğa çatmamışların maraqları başqa cür tələb etdiyi hallarda və ya nikah məsələləri və uşaqların himayəsi ilə bağlı məsələlər ortaya çıxdığı hallarda olur.

¹⁷⁴ MSHBK, Maddə 16

¹⁷⁵ MSHBK, Maddə 2

¹⁷⁶ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Enqel və başqaları Niderlandiyaya qarşı (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 08/06/1976. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>, par. 59.

¹⁷⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Enqel və başqaları Niderlandiyaya qarşı (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 08/06/1976. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>, par. 59.

deyildir, lakin eyni zamanda, bilavasitə, gecə və gündüz vaxtlarında kamera-da saxlamağı nəzərdə tutan “ciddi həbslər” və gündəlik vəzifələrinin icra edilməsindən uzaqlaşdırmalar kifayət qədərdir¹⁷⁸.

5-ci Maddənin mənasında istənilən azadlıqdan məhrum edilməyə gətirən saxlanılma prosedur təminatlarını ortaya çıxaracaq və bu təminatlara məhkəmə funksiyalarını daşıyan və şəxsi azad etmək səlahiyyəti olan və saxlanılmanın qanuni olub-olmamasına etiraz etmək hüququ olan rəsmi vəzifəli şəxsin qarşısına tezliklə çıxarılma hüququ daxildir¹⁷⁹. *Huud Birləşmiş Krallığa qarşı* işində, həbs edilmiş əsgərin komandiri, 5(3)-ci Maddənin müddəaları altında, məhkəmədən öncə saxlanılma barədə qərar verə bilən kifayət qədər müstəqil və tərəfsiz məhkəmə zabiti olduğu hesab edilmədi, xüsusən də onun öz birliyində daxili intizam və qaydalarla bağlı məsuliyyətlərinə görə və sonralar cinayətə cəlb olunma prosesində əhəmiyyətli dərəcədə iştirak etdiyinə görə.

Qeyd etmək vacibdir ki, Konvensiyanın 5(1) Maddəsi saxlanılan və həbs edilən şəxsin vəkili çıxış hüququnu aydın şəkildə nəzərdə tutmasa da, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi müəyyən etmişdir ki, istənilən qanunsuz saxlanılmaya etiraz hüququ verən 5(4) Maddəsi saxlanılan şəxsin hüquqi yardım almaq hüququnu nəzərdə tutur¹⁸⁰. Bir sıra başqa hüquqi sənədlər də, o cümlədən, Avropa Şurasının Yenilənmiş Avropa Həbsxana Qaydalarının 23.1 qaydası, və əksər ölkədəxili qanunlar bura isnad edir. Hüquqi məsləhət axtaran zaman, istənilən forma Saxlanılma və ya Həbsxana şəraitində olan İnsanların Qorunması üzrə BMT Prinsiplər Topplusunun 18(4) Prinsipi saxlanılan və ya həbs edilənlərə öz vəkili ilə özəl olaraq ünsiyyətdə olmaq hüququ verir¹⁸¹. Avropa Konvensiyası ilə əlaqədar, ədalətli məhkəmə hüququ ilə bağlı 6-cı Maddə aydın şəkildə bəyan edir ki, “hər bir şəxs öz mülki hüquq və öhdəliklərinin müəyyən edilməsində və ya ona qarşı istənilən cinayət işi irəli sürüldükdə, uyğun zaman dövründə qanunla müəy-

¹⁷⁸ Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, S.362. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Enqel və başqaları Niderlandiyaya qarşı (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 08/06/1976. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479,par.59-63>. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Pulatlı Türkiyəyə qarşı (38665/07), 26/07/2011. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104638>, para. 32

¹⁷⁹ Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 362.

¹⁸⁰ Avropa Şurası. Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Kabinetinin üzv ölkələrin silahlı qüvvələrinin mənsublarının insan hüquqları barədə CM/Rec(2010)4 Təvsiyəsi və izahat memorandumu.s.34. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Bouamar Belçikaya qarşı (9106/80) 29/02/1988. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57445>, par. 60.

¹⁸¹ İstənilən forma Saxlanılma və ya Həbsxana şəraitində olan İnsanların Qorunması üzrə BMT Prinsiplər Topplusu 18(40) Prinsipinə bax: “Saxlanılan və həbs olunan şəxs ilə onun vəkili arasında söhbət hüquq müəvazirə orqanı işçisinin görüş məsafəsində olmalıdır, eşitmə məsafəsində yox”. <https://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/DetentionOrImprisonment.aspx>.

yən edilmiş müstəqil və tərəfsiz tribunal tərəfindən ədalətli və açıq məhkəmə aparılması hüququna malikdir”¹⁸².

Avropa Şurası, öz CM/Rec(2020)4 Tövsiyəsində üzv ölkələrin bütün üzvlərini “silahlı qüvvələrin mənsubları ilə bağlı bu tövsiyələrə əlavədə verilmiş prinsiplərə, ölkə qanunları tərəfindən və praktiki olaraq riayət edilməsini təmin etməyə çağırır.” Bunlar tövsiyələr olduğundan, ona görə də hüquqi baxımdan məcburi deyildir, bir qismi isə 5 və 6-cı Maddənin əsas təminatlarını əks etdirir və ona görə də Dövlətlər üçün hüquqi qüvvəyə minir. Buraya silahlı qüvvələr mənsublarının nə səbəbə görə saxlanması və ya həbsi ilə bağlı tezliklə xəbərdar edilmə hüququ daxildir; nə ilə bağlı ittiham edildikləri və onların prosedur hüquqları daxildir¹⁸³. *Georgiadis Yunanıstan qarşı* işində, Məhkəmə bütün bunların əhəmiyyətini vurğulamış, hərbi tribunalların öz qərarlarını əsaslandıran kifayət qədər səbəblər göstərə bilmədiyini müəyyən etmiş və ona görə də 6(1) Maddəsinin pozulduğunu müəyyən etmişdir¹⁸⁴. *Zalyan və başqaları Ermənistan qarşı* işində də eyni nəticəyə gəlinmişdir, Məhkəmə qərar çıxartmışdır ki, 5(2) və 5(3) Maddələrinə uyğun olaraq, ittiham edilən şəxs həbs edilməsinin səbəbi ilə bağlı tezliklə xəbərdar edilmə hüququndan və tezliklə hakim qarşısına çıxarılma hüququndan məhrum edilmişdir¹⁸⁵.

Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ, Avropa Konvensiyanın 4N-li Protokolunun 2-ci Maddəsində yer tutmuş yerdəyişmə azadlığı hüququ ilə əlaqələndirilə bilər¹⁸⁶. Bu müddəə öz ölkəsini tərk etmək azadlığını təminat altına alır və bu baxımdan mülki şəxsləri və silahlı qüvvələrin mənsublarını fərqləndirmir¹⁸⁷. Silahlı qüvvələr mənsublarının yerdəyişmə azadlığına qoyulan geniş məhdudiyyətlər hərbi xidmətin xüsusi tələbləri əsasında edilir, ona görə də yerdəyişmə azadlığını müşayiət edən normal məhdudiyyətlər 5-ci Maddənin müddəaları altına düşmür¹⁸⁸. Buna baxmayaraq, öz hüquq prak-

¹⁸² Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası. Maddə 6, par.1. Bax : MSHBK, maddə 14(1)

¹⁸³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Avropa Şurası. Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Kabinetinin üzv ölkələrin silahlı qüvvələrinin mənsublarının insan hüquqları barədə CM/Rec(2010)4 Tövsiyəsi və izahat memorandumu.s.9

¹⁸⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Qriqoriadis Yunanıstan qarşı* (121/1996/740/939). 25/11/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58116&file-name=001-58116.pdf>, par. 43

¹⁸⁵ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Zalyan və başqaları Ermənistan qarşı* (36894/04 and 3521/07), 17/06/2016. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161408>.

¹⁸⁶ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi İnsan hüquqları və Fundamental Azadlıqların qorunması üzrə Beynəlxalq Konvensiyanın 4-cü Protokolu Konvensiyaya və onun Birinci Protokoluna daxil olan hüquq və azadlıqlardan başqa hüquq və azadlıqları da daxil edir (16 sentyabr 1963-cü ildə imzaya açılıb və 2 may 1968-ci ildə qüvvəyə minib).

¹⁸⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Soltysyak Rusiyaya qarşı* (4663/05), 20/06/2011. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103354>, par. 51.

¹⁸⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Enqel və başqaları Niderlandiyaya qarşı* (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 08/06/1976. <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>, par. 59.

tikasında Məhkəmə qeyd etdi ki, keçmiş hərbiçilərin dövlətlərarası yerdəyişmələrinin qadağan edilməsinə qoyulan mütləq məhdudiyyət, səfərin məqsədi və müddətindən asılı olmayaraq demokratik cəmiyyətdə zərurət daşımır və milli təhlükəsizliyin maraqlarına xidmət etmir¹⁸⁹.

Daha sonra, öz praktikasında Məhkəmə təsdiq etdi ki, fərdin dövlət sirri daşımalarını əsas gətirərək onun ölkəni tərk etmək hüququna müdaxilə edilməsi zərurilik və mütənasiblik kriteriyasını qarşılamayacaqdır¹⁹⁰. Hərbi qulluqçulara, müəyyən hallarda, mülki şəxslərdən fərqli olaraq daha böyük məhdudiyyətlər qoyulsa da, bu cür məhdudiyyətlər bütün hallarda onların qoruyucu funksiyalarına uyğun gəlməlidir¹⁹¹.

2. Şəxsin azadlıq hüququna məhdudiyyət və ya müdaxilə

Beynəlxalq və regional insan hüquqları sənədlərində, azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnu məhdudlaşdıran halların müddəaları özünə yer tutmuşdur. Avropa Konvensiyasının 5(1) Maddəsi bu cür hallardan ibarət böyük siyahını əhatə edir, bilavasitə:¹⁹²(a) səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən qərar çıxandan sonra şəxsin qanuni olaraq saxlanması; b) məhkəmənin qanuni qərarına riayət edilmədiyi halda və ya qanunun nəzərdə tutduğu hər hansı bir öhdəliyin yerinə yetirilməsini təmin etməkdən ötrü qanuni həbs və ya saxlanılma; c) cinayət törətdiyi haqqında etibarlı şübhələr olduğu halda və ya onun cinayət törədəcəyi ilə bağlı əsaslı gümanlar olduğu halda və ya cinayət törədənədən sonra qaçmağa çalışmasını əngəlləmək məqsədilə qanuni həbs və ya saxlanılma (d) qanuni sanksiya ilə həddi buluğa çatmamışın tərbiyəvi tədbirlər üçün saxlanması və ya onun səlahiyyətli hüquqi orqan qarşısına çıxarılması məqsədilə qanuni saxlanması; (e) yoluxucu xəstəliklərin yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə şəxslərin qanuni saxlanması, əqli cəhətdən normal olmayan adamların saxlanması, spirtli içki düşkünləri və ya narkotik işlədicilərinin və avara adamların saxlanması; və (f) ölkəyə qanunsuz giriş yapan şəxsin önlənməsi məqsədilə onun qanuni saxlanması və ya həbs edilməsi və ya ölkədən çıxarılma və ya ölkəyə qaytarılma üçün qərar çıxarılmış şəxsin qanuni saxlanması və həbs edilmə-

¹⁸⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Bartik Rusiyaya qarşı (55565/00), 21/03/2007. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78792>, par. 47–52.

¹⁹⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Soltysyak Rusiyaya qarşı (4663/05), 20/06/2011. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103354>, par. 51.

¹⁹¹ Ibid, par. 53

¹⁹² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. 2020. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının 5-ci Maddəsinin tətbiqinə dair təlimat-Azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf, par. 26.

si¹⁹³. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi üçün hər hansı məhdudiyyət “qanunla müəyyən edilmiş prosedurlara uyğun olmalıdır”. 5(1) Maddəsində mütənasiblik dəqiq olaraq göstərilməsə də, buna baxmayaraq, Məhkəmə azadlıqdan hər hansı məhrum etmə halının əsaslandığı əsasın nə qədər mütənasib olduğunu analiz edəcək.

Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Konvensiyasının 9-cu Maddəsi, azadlıq hüququnun məhdudlaşdırılmasının hansı hallarda baş verdiyini dəqiqləşdirməsə də, qeyd edir ki, “Heç bir şəxs öz azadlığından məhrum edilə bilməz və istisna hallar qanunla müəyyən edilmiş prosedurlara uyğun olan hallarda və əsaslarda baş verir”.¹⁹⁴ Bu hüquqa qarşı istənilən məhdudiyyət ölkə qanunları ilə müəyyən edilməlidir, məhdudiyyətin qoyulduğu şəraitlər açıq aydın şəkildə açıq normativ aktlarla müəyyən edilməlidir və onlar həyata keçirilmə dönməində özbaşınalıq və gözlənilməzlik törətməsin deyə heç də dumanlı olmalı deyil¹⁹⁵. Bu cür məhdudiyyətlərin miqyasını müəyyən edən zaman mütənasibliyi qorumaqla 9(1) Maddəsi altındakı hüquqlar qanuni olaraq məhdudlaşdırıla bilər.¹⁹⁶

Avropa İnsan hüquqları Məhkəməsinin *Enqel və Başqaları Niderlandiyaya qarşı* işində gəldiyi nəticələrdə əks olunduğu kimi, “Hərbi intizam...5-ci Maddənin 1-ci Paraqrafının çərçivəsindən kənara çıxmır”¹⁹⁷. Bu o deməkdir ki, hərbi intizam kontekstində istənilən azadlıqdan məhrum etmə bu maddənin tələblərini qarşılamalıdır. Buna baxmayaraq, Avropa Şurası qeyd edir ki, silahlı qüvvələr mənsublarının yerdəyişmə azadlığı üzərinə qoyulan məhdudiyyətlər “daha geniş” ola bilər və “hərbi xidmətin xüsusi tələbləri üzərində tətbiq edilə bilər” və “hər bir dövlət özünün hərbi intizam sistemini təşkil etmək səlahiyyətindədir və bu məsələdə müəyyən səlahiyyət sərbəstliyinə malikdir”¹⁹⁸. Avropa Şurası həm də qeyd edir ki, “dövlətlər silahlı qüvvələrin intizam tədbirlərinin tətbiqi ilə bağlı 5-ci Maddəyə düzəlişlər etmişlər” və “hərbi intizam qısa müddət ərzində cəza altında saxlanılma tələb edə bilər”¹⁹⁹.

Konvensiyanın 5(3) Maddəsi dövlətlərin üzərinə öhdəlik qoyur ki, onlar həbs edilən və ya saxlanılan şəxsləri “tezliklə hakim qarşısına və ya hüququ hakimiyyət həyata keçirmək üçün qanunla səlahiyyətləndirilmiş başqa ədliyyə

¹⁹³ Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası Maddə 5(1)

¹⁹⁴ MSHBK Maddə 9

¹⁹⁵ Sarah Joseph and Melissa Castan. 2013. The International Covenant on Civil and Political Rights: Cases, Materials, and Commentary (Oxford University Press, 3rd Edition), s. 31, par. 1.83.

¹⁹⁶ Ibid s.31 par.1.84

¹⁹⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Enqel və başqaları Niderlandiyaya qarşı* (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5345/72; 5370/72), 08/06/1976, par. 57.

¹⁹⁸ Ibid par.59

¹⁹⁹ Avropa Şurası. Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Kabinetinin üzv ölkələrin silahlı qüvvələrinin mənsublarının insan hüquqları barədə CM/Rec(2010)4 Təvsiyəsi və izahat memorandumu..

zabitinin qarşısına çıxartsın....və bu şəxslər uyğun zaman ərzində məhkəmə edilmək və ya məhkəməyə qədər azadlığa buraxılma hüququna malikdir". *De Jong, Baljet, Van den Brink Niderlandiyaya qarşı* işində vurğulandığı kimi, bu hüquq hərbi şəxsə tətbiq edildiyi kimi hərbi heyətə də tətbiq edilir. Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası öz nəticələrində həbs edilən və ya saxlanılan şəxsin Konvensiyanın 5(1)(c) Maddəsinə uyğun olaraq, 5-ci Maddənin 3-cü paragrafında göstərildiyi kimi tezliklə məhkəmə orqanlarının qarşısına çıxarılmasının əhəmiyyətini vurğulayır. O əlavə edir ki, hər bir fərdi halda işin tezliyi işin xüsusi xarakterlərinə uyğun olaraq qiymətləndirilməlidir və burada hərbi həyatın və hərbi ədliyyənin tələbləri nəzərə alınmalıdır²⁰⁰. Öz azadlığından məhrum olduqda silahlı qüvvələrin mənsubları " onların saxlanılmasının nə qədər qanuni olduğuna qərar verən və əgər saxlanılma qanunsuzdursa onların sərbəst buraxılmasına qərar verən məhkəmə işini başlatmağa hüququ vardır".²⁰¹ Bu cür "məhkəmənin" hərbi tribunal, ölkə və ya beynəlxalq məhkəmə ola bildiyi halda, Avropa Məhkəməsinin *Feti Demirtaş Türkiyəyə qarşı* işində əldə etdiyi nəticələr göstərdi ki, hərbi tribunallar heç də bütün hallarda müstəqil və tərəfsiz ola bilməz. Məhkəmə qeyd etdi ki, ərizəçinin tamamilə hərbi zabitlərdən ibarət olan hava qüvvələri komandanlığı tribunası qarşısına çıxarılması hakimləri " işdə tərəf kimi" təqdim edər²⁰². Hər bir şəxsin hüquq prinsipi, o cümlədən çağırışçıların ədalətli məhkəmə hüququ Konvensiyanın 6-cı Maddəsinin verdiyi təminatları əks etdirir. Lakin Məhkəməyə çıxış hüququ mütləq deyil və məhdudlaşdırıla bilər, əgər məhdudlaşdırılma legitim məqsədlərə xidmət edərsə, və əgər düşünülmən məqsədə nail olmaq üçün istifadə olunan vasitələr ağlabatan dərəcədə mütənasibdirsə bu baş verə bilər. *Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı* işində Məhkəmənin əldə etdiyi nəticələr nümayiş etdirir ki, məhkəməyə çıxış hüququ o zaman məhdudlaşdırıla bilər ki, bu məhdudlaşdırma nə hüququn əsaslarına təsir edir və nə də Konvensiya hüquqları ilə ziddiyyət yaratmır²⁰³. Bu cür məhdudlaşdırmaların xarakterinin tətbiqi həm orduda və həm də mülki sahədə düşünülə bilər.

Cinayət işində ittiham olunan şəxsin, o cümlədən hərbi xidmətə çağırılmış çağırışçıların susmaq və günahı öz üzərinə götürmək hüququ mütləq deyil. *Con Murray Birləşmiş Krallığa qarşı* işində, Məhkəmənin nəticələri nümayiş edir ki, müəyyən şərtlər daxilində, istintaq və ya məhkəmə zamanı ittiham

²⁰⁰ Avropa İnsan Hüquqları Komissiyası. *De Jong, Baljet, Van den Brink Niderlandiyaya qarşı* (8805/79, 8806/79, 9242/81). <http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf?library=ECHR&id=001-73414&filename=DE%20JONG%2C%20BALJET%20AND%20VAN%20DEN%20BRINK%20v.%20THE%20NETHERLANDS.pdf>.

²⁰¹ Avropa Şurası. Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Kabinetinin üzv ölkələrin silahlı qüvvələrinin mənsublarının insan hüquqları barədə CM/Rec(2010)4 Təvsiyəsi və izahat memorandumu. s.9-10.

²⁰² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Feti Demirtaş Türkiyəyə qarşı* (5260/07), 17/04/2012. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>.

²⁰³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Qolder Birləşmiş Krallığa qarşı* (4451/70), 21/02/1975. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57496>.

edilən şəxsin susması nəticəsində əks tərəfin xeyrinə nəticələr əldə edilə bilər²⁰⁴. Bu cür məhdudiyyətlərin xarakteri hərbi və mülki kontekstdə tətbiq edilə bilər. Buna baxmayaraq, Məhkəmə həm də qərar verdi ki, bu cür nəticələrə gəlib-gəlməmək üçün qərar verərkən məhkəməni aparan hakim tərəfindən andlı hakimlər heyəti düzgün yönləndirilməlidir²⁰⁵.

3. Bu məsələlərlə əlaqəli işlər

Georgiadis Yunanıstana qarşı:²⁰⁶ keçmiş çağırışçı tərəfindən Avropa Konvensiyasının 6-cı və 13-cü Maddələrinin pozulduğu barədə iddia qaldırılmışdır və o hesab etmişdir ki, onun hərbi xidmətdən boyun qaçırması nəticəsində, 6(1) Maddəsinin müddəalarına zidd olaraq qanunsuz saxlanması-na görə kompensasiya ilə bağlı aparılan məhkəmə prosesi ədalətli getməmişdir; hərbi tribunalların kompensasiya ilə bağlı qərarları dəyişilə bilmədiyindən, onun Konvensiyaya görə pozulan hüquqlarının bərpası üçün ölkə qanunları çərçivəsində, 13-cü Maddəyə zidd olaraq, heç bir effektiv hüquqi müdafiə vasitəsi mövcud deyildir. Məhkəmə qərar verdi ki, ərizəçi kompensasiya ilə əlaqədar öz hüquqlarına Məhkəmə yolu ilə baxılmasından imtina etməmişdir və “heç bir tərəfin bəyanatına qulaq asmadan mülki hüquqların baxıldığı prosedur 6-cı Maddənin 1-ci paragrafı ilə uyğun gələ bilməz”²⁰⁷.

Bundan əlavə, Məhkəmə müəyyən etdi ki, “daimi hərbi tribunallar tərəfindən kompensasiya ilə bağlı çıxarılan qərarlar *proprio motu* ərizəçinin özünün şikayət etməsinə faktiki olaraq imkan vermirdi” və “onun özünün bu qərarlara qarşı etiraz etmə imkanı yox idi”. Məhkəmə həm də müəyyən etdi ki, bu hərbi tribunallar 6(1) Maddəsinə zidd olaraq, öz qərarlarını əsaslandıran adekvat səbəblər göstərə bilməmişdir, onlar ancaq “kobud ehtiyatsızlıq” ittihamına arxalanmış və o da Məhkəmənin fikrinə görə, dəqiq konsepsiya deyil və ona görə də məhkəmələrin daha da ətraflı səbəblər göstərməsini tələb etmişdir, xüsusilə də nəzərə alsaq ki, ərizəçinin kompensasiya hüquqları ilə bağlı onların qərarları qətidir“. 13-cü Maddəyə gəlincə, Məhkəmə müəyyən etdi ki, hərbi tribunalın ilkin qərarı 6-cı Maddəni pozduğundan, ittiham edilən

²⁰⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Murray Birləşmiş Krallığa qarşı (18731/91), 08/02/96. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57980>.

²⁰⁵ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Kondron Birləşmiş Krallığa qarşı (35718/97), 02/05/2000. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58798>.

²⁰⁶ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Georgiadis Yunanıstana qarşı. (21522/93), 29/05/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58037>.

²⁰⁷ Ibid. Par.40

şəxsin 13-cü Maddənin də pozulduğu barədə iddiasına baxmaq zərurəti yoxdur.

*Zalyan və başqaları Ermənistanla qarşı:*²⁰⁸ keçmiş çağırışçı 5(1) Maddəsinin pozulmasına görə iddia qaldırmış və şikayət etmişdir ki, onu iki çağırışçının ölümü ilə bağlı aparılan istintaq zamanı qanunsuz olaraq saxlanılmışdır. Ermənistan hökuməti ittihamçının intizam qaydalarını pozduğuna görə azadlıqdan məhrum edildiyini iddia etsə də, Məhkəmə müəyyən etdi ki, o cinayət təhqiqat işləri məqsədilə azadlıqdan məhrum edilmişdir və bu "özbaşına və uyğun hüquqi əsası olmadan" edilmişdir. Ermənistan hökuməti 5-ci Maddənin pozulduğu iddiasını rədd etməsinə baxmayaraq, o əsasla ki, Ermənistan Konvensiyanı ratifikasiya etdiyi zaman, o, 5-ci Maddənin intizam tədbirlərinə aid olmadığını bəyan etmişdir, Məhkəmə müəyyən etdi ki, intizam cəzası sadəcə rəsmi bəhanədir və şikayətçinin azadlıqdan məhrum edilməsinə əsil səbəb cinayət işi təhqiqatı olmuşdur". Əslində, Məhkəmə "intizam cəzası da hətta heç bir zaman icra edilməmişdir" rəyi kontekstində baxmaqla, hökumətin etirazını qəbl etmədi və nəticəyə gəldi ki, 5(1) Maddəsi pozulmuşdur. Bundan əlavə olaraq, Məhkəmə o nəticəyə gəldi ki, 5-ci Maddənin müddəaları daxilində, ikinci halda, ittihamçı saxlanılan zaman" müddətsiz saxlanılmaq üçün saxlanılmanın müddəti müəyyən edilməmiş və saxlanılma 5-ci Maddənin 1-ci paragrafına tam olaraq yad olan məsələlərə isnad edilərək həyata keçirilmişdir, məsələn, ittiham olunan şəxsin işin materialları ilə tanış edilməsi kimi"²⁰⁹. Məhkəmə həm də müəyyən etdi ki, 5(2) və 5(3) Maddələrinə uyğun şəkildə zidd olaraq, ittiham edilən şəxsin həbs edilməsi səbəbləri barədə xəbərdar edilməsi hüququ və hakim qarşısına vaxtında çıxarılma hüququ təmin edilməmişdir.

*Buldu və Başqaları Türkiyəyə qarşı işi:*²¹⁰ vicdan və ya dini inanclar əsasında hərbi xidmətdən imtina edən və alternativ xidmət tələb edən şikayətçilər tərəfindən 3,5,7,9-cü və 13-cü Maddələrin pozulduğu irəli sürülmüşdür. Dörd şikayətçidən biri 6(1) Maddəsinin də pozulduğunu iddia etmişdir, baxmayaraq ki, o mülki şəxs olmuşdur, amma "dezertir" ittihamları ilə hərbi hakim qarşısına çıxmağa məcbur edildiyini iddia etmişdir. O, həmçinin iddia etmişdir ki, onun hərbi hakim qarşısına çıxarılması prosedur qaydalarının pozulması ilə müşayiət edilmişdir. Hökumət onun iddialarını mübahisəli saysa da, Məhkəmə müəyyən etdi ki, hökumət mülki şəxsi hərbi məhkəmə qarşısı-

²⁰⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Zalyan və başqaları Ermənistanla qarşı (36894/04 and 3521/07), 17/06/2016. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161408>.

²⁰⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Baranovski Polşaya qarşı 28358/95, § 57, ECHR 2000-III, and Jėčius v. Lithuania, 34578/97, §59, ECHR 2000-IX.

²¹⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Buldu və başqaları Türkiyəyə qarşı. (38665/07), 26/07/2011.

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104638>.

na çıxmağa məcbur etməklə 6(1) Maddəsini pozmuşdur. Məhkəmə hərbi məhkəmənin əsasən hərbcilərdən təşkil olunduğuna görə mülki ittiham olunan şəxslərlə iş zamanı tərəfli yanaşma tutacağı arqumentləri ilə öz qərarına kifayət qədər əsas gətirdi və Konvensiyanın 6(1) Maddəsinin müəyyən etdiyi, hər bir kəsin “qanunla müəyyən edilmiş müstəqil və tərəfsiz tribunal tərəfindən uyğun zaman ərzində ədalətli və açıq məhkəmə aparılması” hüququna ziddir nəticəsinə gəldi.

*Pulatlı Türkiyəyə qarşı işi:*²¹¹ iddia, 5 və 6-cı Maddələrin pozulması iddiaları əsasında keçmiş serjant tərəfindən qaldırılmışdır və o iddia etmişdir ki, o, müstəqil və tərəfsiz tribunal yox, özünün komandirinin qərarı ilə azadlıqdan məhrum edilmişdir. Şikayətçi qarnizonu icazə olmadan tərk etdiyinə görə ittiham edilmiş və nəticədə öz komandirinin qərarı ilə cəza kamerasında yeddi günlük saxlanılmaya məruz qalmışdır. Hökumət iddiaya etiraz etdi və onun saxlanılması Türk Hərbi Cəza Kodeksinin 171-ci Maddəsi əsasında olmuşdur. Məhkəmə razılaşmadı, bildirdi ki, Konvensiyanın 5(1) Maddəsinə görə, onun saxlanılması o zaman əsaslı ola bilər ki, bu qərar səlahiyyətli məhkəmə tərəfindən verilsin. Bu əsasla Məhkəmə müəyyən etdi ki, 5(1) Maddəsində özünə yer tutan onun hüquqları pozulmuşdur və beləliklə onun iddiasını dəstəklədi. Əlavə olaraq, Məhkəmə həmçinin vurğuladı ki, sadələşdirilmiş məhkəmə proseslərinin əhəmiyyəti effektiv məhkəmə baxışına məruz qalsın və o nəticəyə gəldi ki, Türkiyədə “komandirlər tərəfindən aparılan sadələşdirilmiş məhkəmələr üzərində sistemli məhkəmə baxışı hüququnun olmaması Pulatlının azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququnu pozmuşdur”.

*Feti Demirtaş Türkiyəyə qarşı:*²¹² iddiası 3, 6 və 9-cu Maddələrin pozulması ilə qaldırılmışdır, şikayətçinin dini və vicdani baxışlarına görə Konvensiyanın 9-cu Maddəsinə görə hərbi xidmətdən imtina etmək hüququ pozulmuşdur; o 3-cü maddəyə zidd olaraq, saxlanılma dövründə pis rəftara məruz qalmışdır; onun saxlanılmasını həyata keçirən qərar 6(1) Maddəsinə zidd olaraq müstəqilliyi və tərəfsizliyi olmayan hərbi tribunal tərəfindən verilmişdir. Ədalətli məhkəmə hüququ kontekstində, Məhkəmə müəyyən etdi ki, şikayətçi zorla hərbi xidmətə çağırıldığından və hərbi statusunu qəbul etmədiyindən və tam olaraq hərbcilərdən təşkil olunan hava qüvvələri hərbi tribunalı qarşısına çıxarıldığından, hakimlər “məhkəmə işində tərəfə bərabər tutula bilər”. Nəticədə, Məhkəmə qərar verdi ki, “şikayətçinin tribunalın tərəfsiz və müstəqil olmaması ilə bağlı şübhələri obyektiv şəkildə əsaslandırılmışdır demək olar” və ona görə də 6(1) Maddəsinin pozulduğunu dəstəklədi.

²¹¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Pulatlı Türkiyəyə qarşı* (38665/07), 26/07/2011. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104638>.

²¹² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. *Feti Demirtaş Türkiyəyə qarşı* (5260/07), 17/04/2012. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>.

Düşüncə, vicdan və dini azadlıq əsasında hərbi xidmətdən imtina hüququ

1. Bu hüququn və hüquqi sənədlərin təsviri

Dini və başqa inanclara görə hərbi xidmətdən imtina, əvvəldən ÜİHB-in (Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi) 18-ci maddəsində təsbit edildiyi kimi, azad düşüncəyə, vicdan və din azadlığına əsaslanır. Bu hüquq, insan hüquqları ilə bağlı digər beynəlxalq və regional sənədlərlə də öz əksini tapmışdır. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasında düşüncə, vicdanı və dini azadlıqlara aid olan müddəalar yer alır: “Hər kəs düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququna malikdir; bu hüquqa dinini və inancını dəyişdirmək, öz dininə və inancına fərdi və başqaları ilə birlikdə əməl etmək, kütləvi və fərdi qaydada ibadət etmək, öyrənmək, dini və inancılı ayinlərə əməl etmək azadlığı daxildir”²¹³. AİHK (Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyası),²¹⁴ MSHBP (Mülki və siyasi hüquqlara dair beynəlxalq pakt)²¹⁵, Afrika insan və xalqların hüquqları xartiyası (AİXH)²¹⁶ və Avropa Birliyi Xartiyası da²¹⁷ vicdan və din azadlığına aid müddəalara yer verir.

İnsan hüquqlarına dair heç bir beynəlxalq sənəddə, MSHBP daxil, dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina hüququ haqqında birbaşa danışılmasına baxmayaraq, İnsan Hüquqları Komitəsi 1993-cü ildə bildirdi ki, onun rəyinə görə belə bir hüquq, Paktın 18-ci maddəsində vardır, çünki öldürücü güc istifadə öhdəliyinin tətbiqi, vicdan azadlığına və öz dini etiqad və ya inancını tətbiq etmək hüququna ciddi şəkildə zidd ola bilər.²¹⁸ Buna görə də, dini və başqa inanclara görə hərbi xidmətdən imtina hüququ bir

²¹³ AİHK, 9-cu Maddə

²¹⁴ Maddə 18 (1,2) MSHBP bildirir: “ 1. Hər bir insan düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququna malikdir. Bu hüquq öz seçimi ilə dinə və ya inanca sahib olmaq və ya qəbul etmək azadlığını və həm fərdi qaydada, həm də başqaları ilə ümumi halda öz dininə və inancına etiqad etməyi, ictimai və ya xüsusi olaraq, dini və ritual mərasimləri və təlimlərin yerinə yetirilməsini özündə birləşdirir. 2. Heç kimə öz seçdiyi dinə və ya inanca sahib olmaq və ya qəbul etmək azadlığını azaldan məcburiyyət tətbiq olunmamalıdır.

²¹⁵ Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyası (AİHK) 12-ci maddəsinin 1-ci bəndində deyilir: “1. Hər kəsin vicdan və din azadlığı hüququ vardır. Bu hüquq dinə və ya inancına bağlılıq və dəyişdirmə azadlığını və fərdi olaraq və ya başqaları ilə birlikdə, ictimai və ya özəl olaraq dininə və ya inancına etiqad etmək və onu yaymaq azadlığını əhatə edir

²¹⁶ AİXH-in 8-ci maddəsində deyilir: “Vicdan azadlığı və azad dini etiqad zəmanətlidir. Qanuna və qaydalara uyğun olaraq heç kim bu azadlıqların istifadəsini məhdudlaşdıran tədbirlərə məruz qala bilməz.

²¹⁷ Avropa Birliyinin Əsas Hüquqları Xartiyası (7 dekabr 2000-ci ildə elan edilmiş, 1 dekabr 2009-cu ildə qüvvəyə minmişdir), maddə 10.

²¹⁸ MSHBP-in 22 nömrəli ümumi qaydasına irad: Maddə 18 (Düşüncə, vicdan və din azadlığı hüququ). 30 İyul 1993-cü il tarixində BMT İnsan Hüquqları Komitəsinin 48-ci sessiyasında qəbul edilmişdir.m.11.

törəmə hüquq kimi xarakterizə olunur.²¹⁹ İnsan Hüquqları Komitəsi yuxarıda qeyd olunan hüquqla “öldürücü güc tətbiq etmək öhdəliyini” uyğunsuz adlandırmışdı. Bu təfsir, hərbi xidmətdən tamamilə imtina edən və qeyri-döyüş funksiyası da daxil olan hər hansı hərbi funksiyanı tamamilə rədd edən şəxsin anlayışından fərqlidir.²²⁰ Komitə, əvvəlki qərarında (“Vesterman Hollandiyaya qarşı”, Bildiriş № 682/1996) öldürücü gücün tətbiqi haqqında öhdəliklərin məhdudlaşdırılmasının qanunu olduğunu qəbul etdi. MSHBP-dəki beynəlxalq öhdəliklərə gəldikdə, İnsan Hüquqları Komitəsi düşünəcə, vicdan və dini azadlığa əsaslanan dini və başqa inanclara görə hərbi xidmətdən imtina hüququnun yaradılmasında əsas rol oynamışdır. O, dini və başqa inanclara görə hərbi xidmətdən imtina etmək hüququnun Paktın 18-ci maddəsinin təfsirində müəyyənləşdirməklə yanaşı, eyni zamanda bu məsələ ilə əlaqədar iştirakçı dövlətlərin hesabatlarına dair son müşahidəsində bir sıra digər məsələlərə də toxunub.²²¹ Bunlara dini və ya digər inanclara görə hərbi xidmətdən azad etmə verilə biləcəyi əsas; bu cür azad etməyə nail olma prosesi, alternativ xidmətin davamlılığı və şərtləri, alternativ xidmətdən imtina edənlərin hüquqları; hərbi xidmət kimi alternativ xidmətin də eyni hüquq və sosial imtiyazları təmin edib-etməməsi və hərbi xidmət keçmədiyinə görə təkrar cəzanın verilməsinə icazə verilib-verilməməsi daxildir.²²² Müstəqil qərar qəbul etmə proseslərinin olmaması ilə əlaqədar ayrı-ayrı dövlətlər barədə narahatlıqlar ifadə edilib,²²³ eyni zamanda alternativ xidmətin qeyri-mütənasib olaraq uzun çəkməsi²²⁴ və dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina hüququnun tanınmasının ayrı-seçkilik xarakter alması buraya daxildir.²²⁵ Komitə, dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina haqqında məsələyə bir çox başqa qərarlarda da toxunub. İlk dəfə o “*Yuun və başqaları Koreya Respublikasına qarşı*” işində²²⁶, MSHBP-in 18-ci maddəsinə tətbiq edib və bildirib ki, dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina hüququ Paktın 18-ci maddəsində əsaslandırılıb və Paktın bütün iştirakçı dövlətləri üçün tətbiq olunur. “*Yunq və başqaları Koreya Res-*

²¹⁹ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının idarəsi. Giriş: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ConscientiousObjection_en.pdf, səh. 7.

²²⁰ Həmin yerdə, səh. 10.

²²¹ Həmin yerdə, səh. 14.

²²² Məsələn, İnsan Hüquqları Komitəsinin illik hesabatlarında onun yekun iradlarına baxın.

Venesuela (A / 48/40, maddə 291); Avstriya, Ekvador və Belarusiya (A / 47/40, paraqraflar 110, 247 və 536); İspaniya (A / 46/40, maddə 172); Portuqaliya və Saint Vincent və Grenadines (A / 45/40, bəndlər 156 və 251); Norveç və Hollandiya (A / 44/40, 83 və 219-cu maddələr); Finlandiya və Macarıstan (A / 41/40, bəndlər 210 və 398); İslandiya, Avstraliya və Peru (A / 38/40, bəndlər 113, 150 və 269); Norveç (A / 36/40, maddə 358); və Kanada (A / 35/40, maddə 169).

²²³ Məsələn, İnsan Hüquqları Komitəsinin illik hesabatında İsrailə bağlı yekun iradları (A / 58/40, maddə 85).

²²⁴ Məsələn, İnsan Hüquqları Komitəsinin illik hesabatlarında Latviya (A / 59/40, maddə 65) və Gürcüstanla əlaqədar son qeydləri (A / 57/40, maddə 78).

²²⁵ BMT İHAKİ. (İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığın İdarəsi. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı) 2012. Dini və ya başqa inanclara görə hərbi xidmətdən imtina. Giriş: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ConscientiousObjection_en.pdf, s.

²²⁶ İnsan Hüquqları Komitəsi. Bildirişlər No. 1321/2004 və 1322/2004.

publikasına qarşı” işdə²²⁷, Komitə xeyli əvvəlki mövqeyini təsdiq etdi və o qənaətdə gəldi ki, dövlət hüquqi müdafiə üçün təsirli vasitə təqdim etməyə borcludur. “*Jeonq və başqaları Koreya Respublikasına qarşı*”²²⁸ işində Komitə əvvəlki arqumentlərini təsdiq edib və əlavə edib ki, “dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina hüququ” düşüncə, vicdan və din azadlığın ayrılmaz hissəsidir. Bu, istənilən şəxsə, məcburi hərbi xidmətdən azad olunma hüququ verir, əgər xidmət o şəxsin dini və ya başqa inancı ilə uyğun deyilsə.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ilk dəfə 2011-ci ildə “*Bayatyan Ermənistanına qarşı*”²²⁹ işində dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina hüququnu tanıyıb. Bu işdə, Məhkəmə, Avropa Şurası üzv dövlətlərin həm daxili hüquq sistemində, həm də beynəlxalq səviyyədə meydana gələn və mühüm inkişaf lar fonunda əvvəlki qərarlarının motivlərindən açıq şəkildə kənara çıxıb.²³⁰ Bu hüququn müddəalarının altına düşmək üçün şəxs “orduda xidmət etmək vəzifəsi ilə vicdanı və ya köklü səmimi dini və ya başqa inancı arasında ciddi və həll olunmayan bir qarşıdurma yaşamalıdır,”²³¹ və istənilən formada müharibədə iştirak etmək və ya silah götürmək əleyhinə möhkəm, dəyişməz və səmimi etiraz nümunəsi olmalıdır²³².

Dini və ya başqa inancına görə hərbi xidmətdən imtina hüququnun tanınması, dövlətin “çəkindirici və cəzaverici” olmayan, “həqiqi mülki xarakterli” alternativ mülki xidmət təqdim etmə hüququnu şərtləndirir²³³, habelə kifayət qədər müstəqil bir qurum tərəfindən qərar qəbul edilməsi daxil olmaqla, dövlətlərin dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxsin statusunu müəyyənləşdirən “təsirli və əlçatan prosedur” təmin etmək öhdəliyini şərtləndirir.²³⁴

Bir qayda olaraq, Məhkəmə öz təcrübəsində, iddiaçının dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxsin mahiyyətinə uyğun olub-olmadığını araşdırır; dini və ya başqa inancına görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxslərin problemlərini həll edən, cəza xarakteri daşımayan alternativ xidmət də daxil olmaqla, alternativlər olub-oladığını; və dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxslərə əsaslandırılmış fərqli ya-

²²⁷ İnsan Hüquqları Komitəsi. Bildirişlər № 1593-1603 / 2007.

²²⁸ İnsan Hüquqları Komitəsi. Bildirişlər № 1642-1741 / 2007. 24 Mart 2011-ci il tarixində qəbul edilmiş fikirlər.

²²⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. “Bayatyan Ermənistanına qarşı” (23459/03), 07.07.2011. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

²³⁰ Həmin yerdə. s. 101.

²³¹ Həmin yerdə. s. 110

²³² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. “Enver Aydemir Türkiyəyə qarşı” işi / Türkiyə (26012/11), 07.09.2016. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163456>.

²³³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. “Aryan və digərləri Ermənistanına qarşı” (75604/11), 12.10.2017. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177429>.

²³⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. “Savda Türkiyəyə qarşı/ Türkiyə (42730/05), 12.09.2012. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111414>; Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş: “Papa Vasilakis Yunanıstanına qarşı” (66899/14), 15.09.2016. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166850>; bax. Yenə də Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi “Dyaqilev Rusiyaya qarşı”. İş (49972/16), 07.09.2020. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-201649>.

naşma və ya cəzalandırmanın qanuni məqsəd daşıyıb-daşmadığını və bu cür davranış və ya cəzanın demokratik bir cəmiyyətdə mütənasib və zəruri olub olmadığını araşdırır. Bu cəhətlər, tətbiq olunan qanunların dövlət maraqları ilə şəxsin hüquqları arasında ədalətli bir tarazlığın olub-olmaması nəzərə alınaraq qiymətləndirilir. Məhkəmə, eyni zamanda tətbiq olunan qanunverici bazanın mövcudluğu məsələsini də öyrənmiş və məhkəmə təcrübəsində nədən məhkəmə praktikasının ənənəvi olaraq 14-cü maddənin ayır-seçkiliyə qarşı müddəaları ilə qarşılıqlı əlaqədə başa düşüldüyünü²³⁵ və sonralar da ədalətli məhkəmə hüququ ilə bağlı 6-cı maddənin 1-ci bəndləri ilə başa düşüldüyünü izah edir.²³⁶

Silahlı qüvvələrin üzvlərinin dini mənsubiyyəti və ya fəaliyyətlərinə görə cəzalandırıldıqları və ya repressiyaya məruz qaldıqları hallarda, şikayətlər 9-cu maddəyə uyğun olaraq araşdırılmışdır. Bu işlər ilk növbədə Yunan ordusunda vaizlərə qarşı və Türk ordusunda İslam fundamentalistləri sayılanlara qarşı edilən hərəkətlərlə əlaqəlidir.²³⁷ Bir insanın dini inancına hörmət o qədər vacibdir ki, hər hansı bir dinin qəbul edilməsi özü-özlüyündə sanksiyanı və ya işdən çıxarılmağı əsaslandırmamalıdır.²³⁸

2. Dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina etmək hüququnun məhdudlaşdırılması və ya bu hüquqa müdaxilə

“Din və inancı ifadə etmək azadlığı, yalnız qanunla müəyyən edilmiş və demokratik bir cəmiyyətdə ictimai təhlükəsizliyi, ictimai asayışı, sağlamlığı və ya əxlaqı qorumaq və ya başqa şəxslərin hüquq və azadlıqları qorumaq üçün zəruri olan məhdudiyyətlərə məruz qalır.”²³⁹ Oxşar məhdudiyyətlər

²³⁵ Bax. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş «N. İsveçə qarşı» (10410/83), 11.10.1984. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-74737>; Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “Peters Niderlanda qarşı”(21132/93), 06.04.1994. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-1835>; Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “Tlimmenos Yunanıstana qarşı”(34369/97), 06.04.2000. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>.

²³⁶ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “Feti Demirtaş Türkiyəyə qarşı” (5260/07), 17.04.2012. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>; Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi İş “Savda Türkiyəyə qarşı” (42730/05), 12.09.2012. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111414>.

²³⁷ Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə baxın. İş: “Kalaş Türkiyəyə qarşı” (20704/92), 01.07.1997. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58042>; Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş: “Larissis və digərləri Yunanıstana qarşı” (140/1996/759 / 958-960), 24.02.1998. Baxıla bilər: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58139>.

²³⁸ Karen Reid. 2015. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına dair Təcrübəçi Bələdçi (5-ci nəşr, Sweet and Maxwell), s. 368.

²³⁹ AİHK, Maddə 9 (2).

AİHK ²⁴⁰ və MSHBP-də də nəzərdə tutulmuşdur.²⁴¹ Bu məhdudiyyətlərin hərbi xidmət kontekstində, din və ya inanc etiqadına tətbiq oluna biləcəyi ümumi şərtlər aşağıda daha ətraflı müzakirə olunur. Sistemli səviyyədə, Məhkəmə aydın şəkildə bildirdi ki, dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edənlər üçün hərbi xidmətə alternativin olmaması, yalnız “dolğun sosial tələbat” ilə əsaslandırılıla bilər,²⁴² və bunun sadəcə “dövlətin ərazi bütövlüyünü qorumağın zəruriliyi ” ilə göstərmək uyğun alternativ xidmət formasının olmamasına bəraət qazandırmaqdır.²⁴³ Fərdi səviyyədə, dövlət dini və başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edən istənilən şəxsi tanımazsa, Məhkəmə, həmin şəxsin 9-cu maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının həyata keçirilməsinə müdaxilə kimi baxacaq, amma bunun əsaslandırılması tələb olunur, ancaq- dövlətin qərar qəbul etmə qaydası onun 9-cu maddədə nəzərdə tutulan öhdəliklərinə uyğun olduğu halda (yuxarıya bax) - “özbaşınalıq və ya açıq-aşkar əsassızlıq” halları olmadıqda nəticələrini qəbul edəcəkdir (bax. İş: “Dyagilev Rusiyaya qarşı”, baxmayaraq ki, bu yazı yazılarkən, işin Böyük Palataya verilməsi haqqında sorğu baxılma prosesində idi).

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, məhdudiyyətlər yalnız, qanuni əsaslarla, inancları fərdi və özəl olaraq ifadə etmə hüququna tətbiq oluna bilər, inancları daşımaq hüququna tətbiq oluna bilməz²⁴⁴. İstənilən bir inanca riayət etmək və dinini və ya inancını hər an dəyişdirmək hüququ mütləq və qeyd-şərtsiz bir hüquqdur- Dövlət nə insanlara xüsusi inanc sistemləri qəbul etdirməklə və nə də fərdin mövcud inancını dəyişməyə məcbur edən hər hansı məcbureddici addımlar vasitəsilə müdaxilə edə bilməz.²⁴⁵

---

²⁴⁰AİHK-ın 12 (2, 3) -cü maddəsində deyilir: “2. Heç kim din və ya inancını tətbiq etmək və ya dəyişdirmək azadlığını azalda biləcək məhdudiyyətlərə məruz qalmamalıdır. 3. Öz dininə və inancına etiqad azadlığı yalnız qanunla müəyyən edilmiş, ictimai təhlükəsizliyi, qaydanı, sağlamlığı və ya əxlaqı, eləcə də başqalarının hüquq və azadlıqlarını qorumaq üçün zəruri olan məhdudiyyətlərə aiddir”.

²⁴¹ MSHBP-in 18-ci maddəsinin 3-cü bəndində deyilir: “Dini etiqad və etiqad azadlığı yalnız qanunla müəyyən edilmiş və ictimai təhlükəsizliyi, qaydanı, sağlamlığı və əxlaqı, eləcə də başqalarının əsas hüquq və azadlıqlarını qorumaq üçün zəruri olan məhdudiyyətlərə aiddir. .”

²⁴²Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Bayatyan Ermənistanla qarşı (23459/03), 07.07.2011. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>, bənd 123.

²⁴³Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. “Müşfiq Məmmədov və digərləri Azərbaycana qarşı” (14604/08), 17.01.2020. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197066>, bənd 97.

²⁴⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. 2020. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 9-cu maddəsinin tətbiqi barədə rəhbərlik: Düşüncə, vicdan və din azadlığı. Giriş: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_9_ENG.pdf, bənd 25.

²⁴⁵ Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə baxın. “İvanov Bolqarıstana qarşı” (52435/99), 12.07.2007. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-80075>, maddə 79; Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Mockutė - Litva (66490/09), 27.05.2018. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181202> at 119.

3. Baxılan məsələlərə aid işlər

2000-ci ilə qədər Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin təcrübəsində dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina etmək hüququ tanınmırdı. Bir neçə şikayət, aşağıda qeyd olunan maddələrə əsasən faktiki olaraq qəbul edilməz sayıldı: Maddə 4 (3) (b) (bax, məsələn, iş “Q.Z. Avstriyaya qarşı”, No. 5591/72, 02.04.1973 və ya “K. Almaniyaya qarşı”, No. . 7705/76, 05.07.1977). Sonrakı qərarlarda, Məhkəmə, hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin şikayətlərinə ancaq 14-cü maddənin müddəaları ilə qarşılıqlı əlaqədə 9-cu maddəyə əsasən baxmışdır, hansı ki, alternativ mülki xidmətlə bağlı mövcud müddəaların olmasına görə əvvəllər bu şikayətləri təmin etməkdən imtina etmişdir. (bax.”N. İsveçə qarşı”, No. № 10410/83, 11.10.1984). Dini və başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina etmək hüququnun müstəqil bir hüquq kimi tanınması ilə bağlı vəziyyətin dəyişməsi 2000-ci ildən bəri baş verir, iştirakçı dövlətlər arasında dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina hüququnun tanınması düşüncə, vicdan və dini azadlıq hüququnun aspektlərindən biri kimi ümumi bir konsensusun ortaya çıxması ilə baş verdi²⁴⁶.

“*Tlimmenos Yunanıstana qarşı*”:²⁴⁷ iddiası, ərizəçi ləqova şahididir, ümumi səfərbərlik əsnasında hərbi forma geyməkdən imtina etdiyinə görə itaətsizlikdə günahlandırılıb. Həbs müddətinin yarısını çəkdikdən sonra mühasib vəzifəsinə müraciət edib, lakin ağır cinayət hökmünə görə ona rədd cavabı verilib. Silahlı qüvvələrdə itaətsizliyə görə mühakimə olunan şəxslərin vicdani rədd kimi tanınması və nəticədə məhkumluqlarının ləğvi üçün müraciət edə biləcəyi bir qanunun mövcud olmasına baxmayaraq, onun müraciəti rədd edilib. Nəticədə, o, dövlət orqanlarına “yalnız dini etiqadlarına görə törədilən cinayətlərdə mühakimə olunan şəxslərlə digər cinayətlərə görə məhkum olunanlar arasında heç bir fərq qoyulmadığı barədə şikayət etmiş və məlum olmuşdur ki, şikayət edilən faktlar həqiqətən 9-cu maddənin əhatə dairəsinə düşür”. Məhkəmə, 9-cu maddənin müddəaları ilə birlikdə 14-cü maddənin pozulduğunu təsdiq etmiş, onun bu peşədə işləməyə buraxılmaması hərbi xidmətdən imtina edənlər üçün tətbiq edilən müvafiq cəza ilə tərs-mütənasib olduğunu bildirmişdir, digər tərəfdən şəxs artıq həbs cəzası çəkmişdir. Mühasib vəzifəsinə edilmiş müraciətə baxan komissiya qanunu tətbiq etməyə borclu olmasına baxmayaraq, etiraf edilmişdir ki, iddiaçının

²⁴⁶Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), bənd. 368.

²⁴⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “Tlimmenos Yunanıstana qarşı” (34369/97), 06.04.2000. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58561>.

hüquqları, istisnaların daxil olmadığı müvafiq Yunan qanunvericiliyinə görə pozulmuşdur. Məhkəmə, bilavasitə hökumətin müvafiq qanunları qəbul etməsi ilə iddiaçının Konvensiyanın 9-cu maddəsinə görə, öz hüququnu həyata keçirərkən ayrı-seçkiliyə məruz qalmamaq hüququnu pozduğunu təsbit etmişdir. Ağır cinayətə görə mühakimə olunan şəxslərin sazişlə mühasib işləməsinə qadağan edən qanuna müvafiq istisnalar etmədiyindən dövlət qanunu pozmuşdur.

Ülke Türkiyəyə qarşı:²⁴⁸, bu iddiaçı inancları əsasında hərbi xidmətdən imtina edərək, özünü pasifist elan edib. Dəfələrlə xidmətdən imtina etməsi nəticəsində bir sıra səbəblərdən məsuliyyətə cəlb olunub. Məhkəmə, "Tlimmenos-Yunanistana qarşı" işi üzrə verdiyi əvvəlki qərarına əsasən 9-cu maddənin nəticələrini nəzərə almamaq, əvəzində 3-cü maddənin mümkün pozuntusunu araşdırmaq barədə birmənalı qərar qəbul etdi. Məhkəmə iddiaçının lehinə qərar çıxarıb, tətbiq edilə bilən qanunvericilik bazasının olmaması ilə əlaqədar 3-cü Maddənin pozulduğunu təyin etdi, Məhkəmənin rəyinə görə, bu cür bazanın olması hərbi xidmətə öz inancına görə etiraz etməkdən irəli gələn vəziyyəti həll etmək üçün uyğun bir vasitə ilə təmin edə bilərdi. Məhkəmə, bu halla şərtlənən sonrakı hərəkətlərin iddiaçının hərbi xidmət keçməsinə təmin etmək məqsədi ilə mütənasib olmadığını təsbit etmişdir.

"Bayatyan Ermənistanı qarşı":²⁴⁹, bu ilk iş idi ki, Məhkəmə də həmin vaxtda dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina etmək hüququnun Avropa Konvensiyasının 9-cu maddəsi ilə təminat altına alınıb-alınmadığına baxırdı.²⁵⁰ İddiaçı bir Yehova şahidi idi və məcburi hərbi xidmətdən imtina etsə də, alternativ mülki xidmət keçməsinə təklif edirdi. Lakin, o dövrdə Ermənistan belə bir alternativ xidmət təklif etməmişdi və bu səbəbdən iddiaçı 9-cu maddənin pozulduğunu iddia edirdi. Məhkəmə qərar verdi ki, Komissiya əvvəllər 9-cu maddənin müddəalarını inanclarına görə hərbi xidmətdən imtina edənlərə tətbiq etməyi rədd etsə də, bu məhdudlaşdırıcı şərh o dövrdə yayılan fikirləri əks etdirirdi və o vaxtdan bəri mühüm dəyişikliklər baş vermişdir. Məhkəmə qeyd etdi ki, 9-cu maddə yalnız Maddə 4 (3) (b) ilə qarşılıqlı əlaqədə oxunmamalıdır: "Bu baxımdan Məhkəmə qeyd edir ki, 9-cu maddədə dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina etmək hüququndan birbaşa bəhs edilmir. Bununla birlikdə o hesab edir ki, hərbi

²⁴⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. "Ülke Türkiyəyə qarşı" (39437/98), 24.04.2006. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72146>.

²⁴⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. "Bayatyan Ermənistanı qarşı" (23459/03), 07.07.2011. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

²⁵⁰ BMT Ali Komissarlığın İnsan Hüquqları İdarəsi. 2012. Dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina. Giriş: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/ConscientiousObjection_en.pdf, səhifə 15.

xidmət əleyhinə etiraz edilməsi, orduda xidmət vəzifəsi və şəxsin vicdanı arasında və ya onun dərin kök salmış dini və ya başqa inancı ilə ciddi və aşılmaz bir konfliktlə diqtə olunursa, o, kifayət dərəcədə təkzibolunmaz, ciddi, davamlı inanc və ya baxışdan ibarət olur və 9-cu maddənin təminatının vacibliyinə əsas yaradır”²⁵¹. Məhkəmə, bu cür işlərə fərdi qaydada baxılmasının zəruri olduğunu da qeyd etdi.²⁵² Məhkəmə, həmçinin iddiaçıya hərbi xidmətdən yayınma ittihamının qoyulmasını, onun dini etiqadına müdaxilə olduğunu təyin etdi. Məhkəmə bu cür müdaxilənin əsaslı olub-olmadığına qərar verərkən aşağıdakıları araşdırdı: (i) bu qanunla nəzərdə tutulubmu; (ii) 2-ci bənddə göstərilən qanuni məqsədlərdən birini və ya daha çoxunu güdüb-güdmədiyini; və (iii) demokratik bir cəmiyyətdə bu zəruridirmi. Məhkəmə, qanunu qiymətləndirməməyə qərar verdi, lakin qanuni bir məqsəd olmadığına təsbit etdi, çünki ittiham hökmü çıxarırlarkən, Ermənistan dövlət orqanları artıq alternativ mülki xidmət tətbiq etmək öhdəliyini götürmüşlər. Məhkəmə, bu cür müdaxilənin demokratik bir cəmiyyətdə zəruri olub olmadığını təyin edərkən, Ermənistan sisteminin daxili inanclar əsasında hərbi xidmətdən azad olmağı təmin etməyi nəzərdə tutmadığını və hərbi xidmətdən imtina edənləri cəzalandırdığını qeyd etdi. Beləliklə, bütövlükdə cəmiyyətin maraqları ilə bu iddiaçının mənafeləri arasında ədalətli bir tarazlığı təmin etmədi. Bundan əlavə, Ermənistanın artıq alternativ mülki xidmətin yaradılmasına razı olması hərbi xidmətin qəbul edilməməsində vicdan azadlığının ifadə oluna biləcəyini və dini və ya başqa inanclara görə hərbi xidmətdən imtina edənləri cəzalandırmaqdan daha çox bu məsələnin alternativ tədbirlər tətbiq edilməklə həll edilməli olduğunu göstərdi. Beləliklə, belə bir müdaxiləni əsaslandıracaq heç bir təcili sosial tələbat mövcud deyildi. Nəticədə Məhkəmə tarixində ilk dəfə dini və ya başqa inancına görə hərbi xidmətdən imtina əsasında 9-cu maddənin pozulduğunu aşkar etdi.

“Ercep Türkiyəyə qarşı”.²⁵³ Yehova şahidi iddiaçı, hərbi xidmətdən imtina edib və sonradan iyirmi beşdən çox məhkəmə iclasında fərarilik etdiyi üçün məsuliyyətə cəlb olundu. O, Konvensiyanın 9-cu maddəsinə əsasən iddia qaldırdı. Məhkəmə, 9-cu maddənin pozulduğunu, dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edənlərin statusunu tənzipləyən uyğun bir hüquqi bazanın olmadığından və alternativ xidmət formalarının olmaması səbəbindən hökumət tərəfindən iddiaçıya qarşı görülmən tədbirlərin lazımsız olduğunu aşkarladı. Məhkəmə, *“Bayatyan Ermənistanına qarşı”*²⁵⁴, işində göstərilən eyni arqumentlərdən istifadə edərək, qeyd etdi ki, “Türkiyədəki məc-

²⁵¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “Bayatyan Ermənistanına qarşı” (23459/03), 07.07.2011. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>, n. 110.

²⁵² Həmin yerdə.

²⁵³ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “Ercep Türkiyəyə qarşı” (43965/04), 22.11.2011. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-313>.

²⁵⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. “Bayatyan Ermənistanına qarşı” (23459/03), 07.07.2011. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

buri hərbi xidmət sistemi vətəndaşlara elə ödəliklər qoyur ki, bu da dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxslər üçün ciddi nəticələrə səbəb ola bilər” və “Belə bir sistem, bütövlükdə cəmiyyətin maraqları ilə dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edənlərin maraqları arasında ədalətli bir tarazlıq yaratmır. Buna görə, iddiaçıya vicdanının və əqidəsinin tələbləri nəzərə alınmadan tətbiq olunan cəzalar demokratik bir cəmiyyətdə zəruri bir tədbir hesab edilə bilməz”. Daha sonra Məhkəmə, Konvensiyada təsbit edilmiş hüquqlara uyğun olmasını təmin etmək üçün daxili qanuna dəyişikliklər edilməsini tələb etdi.

Feti Demirtaş Türkiyəyə qarşı:²⁵⁵ iddiaçı, Yehova şahididir, dini inanclarına görə məcburi hərbi xidmətdən imtina etməsinə baxmayaraq, məcburi olaraq hərbi xidmətə çağırılıb. Öz alayına gələndə hərbi forma geyinməkdən imtina edib. Nəticədə ona qarşı cinayət işi qaldırılıb və Hava Qüvvələri Komandanlığı Tribunalı azadlıqdan məhrum edən bir neçə hökm verib. İddiaçı, həbsdə olarkən pis rəftara və təhdidlərə məruz qaldığını da iddia edib. Alternativ xidmət üçün heç bir fürsət olmadığı və sözügedən məcburi hərbi xidmət sisteminin, bütövlükdə cəmiyyətin maraqları ilə, dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edənlərin mənafeləri arasında ədalətli bir tarazlıq yaratmadığı üçün, Palata 3-cü və 9-cu maddələrin pozuntularını aşkar edib. Nəticədə, tətbiq olunan cəzaların demokratik bir cəmiyyətdə zəruri olmadığı aşkar edilib. Palata ayrıca 6-cı maddənin 1-ci bəndinin də pozulduğunu aşkar edib. “*Savda Türkiyəyə qarşı*”:²⁵⁶ İddiaçı, özünü pasifist elan edib, dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edərək hərbi xidmətdən qaçıb. Həbs cəzasını çəkdikdən sonra, ona hərbi xidmətə getmək əmri verilib, lakin o forma geyinməkdən imtina edib və özünü dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxs elan edib.

Bir sıra cinayət işi və “asosial şəxsiyyət pozuqluğu” diaqnozu qoyulduqdan sonra iddiaçı hərbi xidmətdən azad edilmişdir. Bu şikayət, Türkiyədə tanınmayan və dövlətdaxili hüquqi müdafiə olmadığından, 9-cu maddəyə əsasən dini və ya başqa inanca görə, hərbi xidmətdən imtina etmək hüququna aiddir. Məhkəmə 9, 3 və 6(1) maddələrinin pozuntularını aşkar edib. Məhkəmə öz arqumentlərində hesab edir ki, iddiaçının effektiv və yol verilən hərəkət tərzı üçün dövlət orqanlarının müsbət öhdəliyi vardır və bu ona 9-cu maddəyə əsasən öz mənafəini müdafiə edə bilməsi üçün dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edib-etməmək statusu almaq hüququnu müəyyən etməyə imkan verəcəkdı. Bunu təmin etməyən sistem, bütövlükdə cəmiyyət və dini və ya başqa inancına görə hərbi xidmətdən imtina edənlərin maraqları arasında ədalətli bir tarazlıq qura bilmədi. Buradan belə çıxır

²⁵⁵Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. “Feti Demirtaş Türkiyəyə qarşı”(5260/07), 17.04.2012.

Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>.

²⁵⁶Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.İş “Savda Türkiyəyə qarşı” (42730/05), 12.09.2012. Giriş : <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111414>.

ki, müvafiq orqanlar 9-cu maddədə göstərilən öhdəliklərini yerinə yetirməyiblər. “*Enver Aydemir Türkiyəyə qarşı*”²⁵⁷: iddiaçı hərbi xidmətə çağrıldıqdan sonra, xidmət etməkdən imtina edib və özünü dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edən bir şəxs elan edib. Cinayət prosesi zamanı, o Türkiyənin dünyəvi prinsiplərini rədd etdiyinə görə və “Türkiyə Cümhuriyyətinə məxsus hərbi forma geyməməsi” qərarını müdafiə edərək İslam “şəriət” qanunlarına sadıq qaldığına əsaslanıb. Həbsdə olduğu müddətdə onu hərbi forma geyinməyə məcbur ediblər və müxtəlif formada pis rəftara məruz qaldığı iddia edilir. Məhkəmə, İnsan Hüquqları Komitəsinin dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtinanın öldürücü güc tətbiqetmə məcburiyyəti ilə əlaqəli konseptual baxış formalaşdırdığına əsaslanmış, lakin qeyd etmişdir ki, öz hüquqşünaslıq nəzəriyyəsi çərçivəsində dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina, həm də möhkəm, dayanıqlı, və səmimi şəkildə istənilən formada müharibədə iştirakın və ya silah daşımağın əleyhinə olan etirazla bağlıdır. O, eyni zamanda “Razılığa gələn dövlətlərin dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina etmək hüququnu tanıdıqlarını və bununla əlaqədar iradları həll etmək üçün mexanizmlər qurduqları zaman müəyyən dərəcədə bəzi sərbəstlikdən istifadə etdiklərini” qeyd edib. İddiaçının mühakimə olunmasının hərbi xidmətdən imtina etməsinin əsasını təşkil etdiyini təhlil edən Məhkəmə qeyd edib ki, “bütün fikirlər və inanclar Konvensiyanın 9-cu maddəsinin 1-ci bəndini ehtiva etmir”. İddiaçının şikayətləri, ibadət, dini və ritual ayinləri yerinə yetirmək və 9-cu maddənin 1-ci bəndinin ikinci hissəsi mənasında təlim vermək yolu ilə dinə və ya inancına etiqad etmək forması ilə əlaqəli deyildi. Bundan başqa, 9-cu maddənin 1-ci bəndində istifadə olunan “dini ayinləri icra etmə” termini dinin və ya inancın təsiri altında və ya buna motivə olunan hər bir hərəkəti əhatə etmir ... Dəlillər ... onun ifadə etdiyi inanc hər hansı bir şəkildə müharibədə iştirak etmək əleyhinə və ya silah daşması əleyhinə möhkəm, davamlı və səmimi bir etirazı ehtiva etdiyini göstərmir. Beləliklə, iddiaçının hərbi xidmətə etirazının, hərbi xidmət etmə vəzifəsi ilə ciddi və məcburi ziddiyyət təşkil edən səmimi dini etiqaddan qaynaqlandığı qənaətinə gəlmək üçün, Məhkəməyə kifayət qədər dəlil təqdim edilmədi”.²⁵⁸ Buna görə, Məhkəmə 9-cu maddəyə əsasən verilmiş bu ərizəni araşdırmaqdan imtina etdi, çünki iddiaçının daxili inancına görə hərbi xidmətdən imtina etməsi, dini və ya digər oxşar inanclarla əlaqələndirilməyib. Buna baxmayaraq, Məhkəmə həm maddi, həm də prosessual qanunun pozulması səbəbindən 3-cü maddənin pozuntusunu aşkar etdi.

---

²⁵⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “Enver Aydemir Türkiyəyə qarşı” (26012/11), 07.09.2016. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163456>.

²⁵⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. 2016. “Enver Aydemir Türkiyəyə qarşı” işi üzrə hüquqi xülasə (26012/11). Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-11230>.

“Papavasilakis -Yunanistana qarşı”:²⁵⁹ şikayət, özünü Yehova şahidi elan edən (lakin xaç edilmədən), şiddətə etiraz edən və bu əsasda alternativ mülki xidmət üçün müraciət edən bir Yunanistan vətəndaşı tərəfindən verilib. Yunanistan qanunvericiliyinə görə, belə bir xidmətə qəbul, Milli Müdafiə Nazirliyinin qərarı ilə, müəyyən edilmiş şəxslərdən ibarət Xüsusi Şuranın rəyi əsasında sənədlər və ya dinləmələr əsasında həyata keçirilir. Onun şikayəti rədd edildi və daha sonra ona itaətsizliyə görə cərimə ödəməsi əmri verildi. Məhkəmə, “Dövlətlərin bu kimi məsələlərdə müsbət bir öhdəliyi olduğunu, onun daxili qanunvericiliyə uyğun olaraq dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxslərə status verilməsinə dair tələblərə baxılması prosedurunun təmin edilməsi ilə məhdudlaşmadığını hesab etdi; bu prosedur da səmərəli və əlçatan olmalıdır. Belə bir qaydanın effektivliyinin vacib şərtlərindən biri də onu həyata keçirən şəxslərin müstəqilliyi idi.”²⁶⁰ Əvvəlki qərarına əsaslanaraq, Məhkəmə dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edənlərin hərbi məhkəmə qarşısına çıxmasına məcbur etmək qorxusu olduğunu da qeyd edib. Məhkəmə o faktı boynuna aldı ki, sırf hərbi xarakterli cinayətlərə görə hərbi məhkəməyə çıxarılan dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edən şəxs, işin tərəfi sayıla biləcək və silahlı qüvvələrdə xidmətdə olan hakimlərin qarşısında dayanacağı qorxusundan narahat ola bilər və Məhkəmə hədsiz dərəcədə qərəzli təsirə məruz qala bildiyindən bu şəxs əsaslı şəkildə qorxuya düşə bilər.(yuxarıdakı Feti Demirtaş işinə baxın). Bununla əlaqədar, Məhkəmə qeyd etdi ki, əgər iştirak etməyən iki mülki Şura üzvü də iştirak etsəydi, Şura üzvlərinin əksəriyyəti mülki şəxslər olardı. Məhkəmənin fikrincə, “iddiaçı beləliklə dini icma üzvü olmadan, ideoloji inanclarını hərbi ierarxiyada yüksək vəzifələr tutan kadr zabıtlərinə çatdırma bilməyəcəyindən əsaslı şəkildə qorxa bilər.”²⁶¹ Nəticə etibarilə, Məhkəmə təsbit etdi ki, səlahiyyətli orqanlar 9-cu maddəyə əsasən xüsusi komitələr tərəfindən dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina edənlərin iddialarının doğruluğunu qiymətləndirmək məqsədilə sorğular aparmalarını təmin etmək üçün pozitiv öhdəlikləri yerinə yetirməyiblər. Belə olduqda, prosedurun effektivliyini və komissiya sorğularının hərbi qulluqçular və mülki şəxslər tərəfindən bərabər şəkildə təmsil olunmasını zəmanətli etmiş olurdu. *“Adyan və başqaları Ermənistan qarşı”*:²⁶² 9-cu maddəyə əsasən bir qrup Yehova şahidləri tərəfindən iddia qaldırılıb ki, onlar həm hərbi, həm də mülki xidmətdən imtina etdiklərinə görə azadlıqdan məhrum etmə cəzalarının bir hissəsini çəkdikdən sonra təklif olunan alternativ mülki xidmət həqiqi mülki xarakter daşımır, çünki o xidmətə rəhbərlik hərbi orqanlar tərəfindən həyata keçirilib. Məhkəmə qeyd etdi ki, alternativ xidmətin mövcudluğu, dövlət orqanlarının 9-cu maddəyə əsasən götürdükləri öhdəliklərə

²⁵⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. “Papavasilakis Yunanıstan qarşı” (66899/14), 15.09.2016. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-166850>.

²⁶⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. 2016. Hüquqi Xülasə - “Papavasilakis Yunanıstan qarşı” (66899/14). Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-11317>.

²⁶¹ Həmin yerdə.

²⁶² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “Adyan və başqaları Ermənistan qarşı”(75604/11), 12.01.2018. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-177429>.

əməl etdikləri qənaətinə gəlmək üçün yetərli deyil. Məhkəmə Konvensiyanın 9-cu maddəsi ilə təmin edilmiş dini və ya başqa inanca görə hərbi xidmətdən imtina etmək hüququnun xəyal olacağını düşünürdü. Əgər alternativ xidmət sistemini təşkil etmək və tətbiq etmək üçün dövlətə bu cür icazə veriləcəksə, bu sistem qanunvericilik səviyyəsində və ya praktik olaraq hərbi xidmətə mahiyyət etibarı ilə çəkindirici və cəzalandırıcı olmayan əsil mülki xarakterli alternativlər təklif etməyəcək. Məhkəmə alternativ xidmət keçmiş şəxslər tərəfindən görülmə işlərin mülki xarakterli olduğunu təsdiqləmiş olsa da, bununla birlikdə “yerinə yetirilən işin mahiyyəti, alternativ xidmətin həqiqətən mülki xarakterli olub olmadığına qərar verərkən nəzərə alınmalı olan amillərdən biridir. Bu məsələni müəyyənləşdirmək üçün idarəetmə, nəzarət, tətbiq olunan qaydalar və kənar görünüşlər kimi amillər də əhəmiyyət daşıya bilər.”²⁶³ Alternativ mülki xidmətin mahiyyətini qiymətləndirərkən, Məhkəmə iki əlavə nəticəyə gəlir. Birincisi, bu alternativ xidmət komandanlıq və nəzarət baxımından hərbi sistemdən yetərincə ayrılma- yıb, çünki hərbi personal yerlərdə yoxlamalar, icazəsiz iştirak, köçürmələr, tapşırıqlar kimi məsələlər də daxil olmaqla bu alternativ xidmətin rəhbərliyində və təşkil olunmasında iştirak etmişdir. Hərbi qaydaların tətbiqinə gəldikdə, bu xidməti keçən mülki şəxslər hərbi forma geyinməli idi. İkincisi, Məhkəmə alternativ xidmətin davamlılığının (24 aylıq hərbi xidmət əvəzinə 42 ay) ehtimal ki, çəkindirici və ya hətta cəzalandırıcı təsiri olacağını qeyd edib. Nəticə etibarilə, Məhkəmə, 9-cu maddənin pozulması hallarının olduğunu qərara alıb, ona görə ki, dövlət orqanları iddiaçıların vicdan tələblərini və inanclarını lazımı şəkildə nəzərə almayıb və bütövlükdə cəmiyyətin maraqları ilə iddiaçıların maraqları arasında ədalətli balansı təmin edən alternativ xidmət sisteminə zəmanət verməyib (demokratik cəmiyyət üçün zəruri olan).

“Müşfiq Məmmədov və digərləri Azərbaycana qarşı”:²⁶⁴ iddiaçılar, bir qrup Yehova şahidləri, onların alternativ mülki xidmət keçmək üçün xahişləri dövlət orqanları tərəfindən rədd edildikdən sonra məsuliyyətə cəlb olunduqları və azadlıqdan məhrum edildikləri səbəbi ilə 9-cu maddəyə əsasən şikayət edəblər. Məhkəmə, özünün əvvəlki təcrübəsinə əsasən, milli səviyyədə görülmə tədbirlərin prinsipə bəraətverici və mütənasib olub olmadığını analiz etmişdir. Məhkəmə, alternativ xidmət sisteminin olmaması ilə əlaqədar 9-cu maddənin pozulması faktlarını aşkar edərək, bunu 9-cu maddədə nəzərdə tutulan hüquqların həyata keçirilməsinə əngəl yaratmağa bərabər bilmiş və demokratik cəmiyyət üçün zəruri olduğunu qeyd etmişdir. Məhkəmə, Azərbaycan hökumətinin müvafiq qanunvericiliyə dəyişiklik etməsini lazım bildi..

---

²⁶³ Həmin yerdə. bənd. 68

²⁶⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “Müşfiq Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı” (14604/08), 17.01.2020. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197066>.

Toplaşmaq və ictimai təşkilatlar qurmaq azadlığı

1. Qısa məlumat və hüquqi sənədlər

"Helsinki Yekun Aktında və çox sayda ATƏM / ATƏT sənədlərində, bütün iştirakçı dövlətlər dinc toplantıları qorumaq və fərdlərin təşkilatlar qurmaq hüquqlarına hörmət edən öhdəliklər götürüblər, hətta bu fərdlər ümumiyyətlə populyar olmayan və ya hökuməti tənqid edən fikirlər səsləndirsələr də"²⁶⁵. Sərbəst toplaşmaq və təşkilatlanmaq azadlığının milli və beynəlxalq hüquqda möhkəmləndirilməsi uzun bir tarixə malikdir. Ceremi Bentham, 1776-cı il "Hökumət haqqında fraqmentlər" məqaləsində təşkilatlanma azadlığını "həqiqi üsyan xaricində, hər şeydən əvvəl icra orqanlarının hüquqi cəhətdən əsaslandırılmış imüdaxiləsi olmadan, narazı insanların duyğularını ifadə edə biləcəyi, planlarını uzlaşdırma biləcəyi, narazılığın bütün formalarının istifadə edilə biləcəyi təhlükəsizlikdir" kimi yazıb.²⁶⁶ O vaxtdan bəri sərbəst toplaşmaq və təşkilatlanma azadlığı konsepsiyası dəyişikliyə məruz qalıb və indi əsas insan hüquqları sənədlərində açar sənəd kimi tanınır. Sərbəst toplaşmaq azadlığı özündə məqsədi siyasi, dini və ya mənəvi, sosial və ya digər şəkildə ola bilən kütləvi və ya özəl toplantıları, yürüşləri, marşları, nümayişləri və oturaq tətilləri əhatə edir. Həqiqətən, istənilən toplantının dinc olması şərtindən başqa bu cür məqsədlər üçün heç bir məhdudiyyət qoyula bilməz. Dağıdıcı məqsədi olmadığı təqdirdə, təsadüfi zorakılığın baş verməsi, sərbəst toplaşmaq hüququ ilə təminat altına alınmış hüquqi müdafiədən məhrum olmaq mənasına gəlmir.²⁶⁷ Lakin Konvensiyanın dəyərlərinə zidd fəaliyyət göstərən birliklər, 11-ci maddədə nəzərdə tutulan müdafiədən istifadə edə bilməzlər, 17 -ci maddə isə zəmanət altında olan hüquqların ləğvi və ya hədsiz dərəcədə məhdudlaşdırılması məqsədilə Konvensiyadan isti-

²⁶⁵ Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Komissiyası. Birləşmə və toplaşmaq azadlığı. Giriş: <https://www.csce.gov/issue/freedom-association-and-assembly>.

²⁶⁶ "Sərbəst toplaşmaq və təşkilatlanma azadlığı". Dünya ölkələri hökumətləri: Vətəndaşların Hüquq və vəzifələrinə dair Qlobal əsasnamə. Ensiklopediya.com. (30 sentyabr 2020). Giriş: <https://www.encyclopedia.com/international/legal-and-political-magazines/freedom-assembly-and-association>; Bentham, Jeremy - Əlavə Bibliografiyaya baxın [müraciətin tarixi 10 İyul 2020]. Giriş: <https://www.encyclopedia.com/people/philosophy-and-religion/philosophy-biographies/jeremy-bentham>.

²⁶⁷ Avropa Şurası. Sərbəst toplaşmaq və təşkilatlanma azadlığı. Giriş: <https://www.coe.int/en/web/echr-tool-kit/la-liberte-de-reunion-et-dassociation>.

fadəni qadağan edir.²⁶⁸ Birləşmə azadlığı, ümumi hədəflərin həyata keçiriləcəyi təşkilatlar yaratmaq üçün başqa təşkilatlarla birləşmək hüququnu təsbit edir. Xüsusilə, üzvlərinin mənafelərini qorumaq üçün həmkarlar ittifaqları yaratma hüququnu təmin edir. Həmkarlar ittifaqlarından başqa iki növ birlik xüsusi əhəmiyyət kəsb edir: siyasi partiyalar və dini təşkilatlar.²⁶⁹

Konvensiyanın 11-ci maddəsinin 1-ci bəndi, hər kəsin dinc toplaşmaq və başqaları ilə birləşmək azadlığı, o cümlədən maraqlarını qorumaq üçün həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüququnu bildirir.²⁷⁰ ÜİHB-nin(Ümumdünya insan hüquqları bəyannaməsi) 20-ci maddəsində deyilir: (1) hər kəsin dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüququ vardır və (2) heç kim heç bir assosiasiyaya qoşulmağa məcbur edilə bilməz. MSHBP-in 21-ci maddəsi dinc toplaşmaq hüququnun tanınmasını təmin edir. BMT dinc toplaşmaq və birləşmək azadlığı hüquqları üzrə Xüsusi məruzəçi təyin edib. Xüsusi məruzəçi, qlobal, regional və yerli tendensiyalar, dinc toplantı və birliklərlə əlaqəli məsələlər barədə məlumat toplamaq və mübadilə etmək səlahiyyətinə malikdir; bu hüquqların təbliği və qorunmasını təmin etmək üçün tövsiyələr vermək; pozuntuları, habelə bu hüquqlardan istifadə edənlərə qarşı ayrı-seçkilik, təhdid və ya şiddət, sıxışdırmaq, təqib, hədə-qorxu və ya repressiyalar barədə məlumat vermək səlahiyyətindədir.²⁷¹ Dinc toplaşmaq azadlığı düşüncə, vicdan və din azadlığı (9-cu maddə) və ifadə azadlığı (10-cu maddə) ilə sıx bağlıdır. 10 və 11-ci maddələr (sərbəst toplaşmaq və birləşmək azadlığı) demokratik cəmiyyətin təməl daşlarıdır və məhdud şəkildə izah edilməməlidir.²⁷² Fikrin müdafiəsi və ifadə azadlığı 11-ci maddənin əsas elementlərindən biridir.²⁷³ Buna görə də 11-ci maddəyə 10-cu maddənin kontekstində baxılmalıdır. Burada sərbəst toplaşmaq azadlığının həyata keçirilməsinin məqsədi, şəxsi rəylərin ifadə edilməsi və ictimai müzakirələr və açıq etirazlar üçün forumların təşkil edilməsi imkanlarıdır.²⁷⁴

---

²⁶⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. 2020. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 11-ci maddəsinin tətbiqi qaydaları: Sərbəst toplaşmaq və birləşmək azadlığı. Giriş: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf bənd 109

²⁶⁹ Avropa Şurası. Sərbəst toplaşmaq və təşkilatlanma azadlığı. Giriş: <https://www.coe.int/en/web/echr-tool-kit/la-liberte-de-reunion-et-dassociation>.

²⁷⁰ AİHK, Maddə 11 (1).

²⁷¹ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları üzrə Ali Komissarlığının İdarəsinə baxın. Giriş: <https://www.ohchr.org/EN/Issues/AssemblyAssociation/Pages/SRFreedomAssemblyAssociationIndex.aspx>.

²⁷² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. 2020. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 11-ci maddəsinin tətbiqi üzrə əsasnamə: Sərbəst toplaşmaq və birləşmək azadlığı. Giriş: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf, s.

²⁷³ Həmin yerdə. s. 3.

²⁷⁴ Həmin yerdə. s. 4.

2. Sərbəst toplaşmaq və təşkilatlanma azadlığının məhdudlaşdırılması və ya onun həyata keçirilməsinə müdaxilə

Sərbəst toplaşmaq və təşkilatlanma hüququ mütləq deyildir. MSHBP-in 4-cü maddəsinə əsasən, dövlətlər “millətin həyatının təhdid edildiyi və rəsmi olaraq elan edildiyi fövqəladə vəziyyət zamanı” sərbəst toplaşma və təşkilatlanma hüququ daxil olmaqla Paktın müəyyən öhdəliklərindən imtina etmək üçün addımlar ata bilər. Bu cür tədbirlər yalnız “vəziyyətin kəskinliyinin tələb etdiyi dərəcədə həyata keçirilə bilər, bir şərtlə ki, bu tədbirlər beynəlxalq hüquqa görə digər öhdəliklərə zidd olmasın və yalnız irqi, rəngi, cinsi, dili, dini və ya sosial mənşəyi ilə bağlı ayrı-seçkiliyə səbəb olmasın”.²⁷⁵ MSHBP-in 21-ci maddəsi sərbəst toplaşmaq hüququndan istifadənin qanunla qoyulmuş və demokratik cəmiyyətdə dövlət və ya ictimai təhlükəsizlik, ictimai asayiş, sağlğın qorunması və ya əhalinin mənəviyyatı, başqalarının hüquq azadlıqlarının qorunması maraqları naminə zəruri olan məhdudiyyətlər xaricində, heç bir məhdudiyyətə tabe olmadığını nəzərdə tutur. Maddə 22 (2) təşkilatlanma azadlığı ilə bağlı bənzər bir müddəanı irəli sürür.

Avropa Konvensiyasının 11-ci maddəsinə görə, sərbəst toplaşmaq və təşkilatlanmaq azadlığı üç əsas elementi əhatə edir: dinc toplaşmaq azadlığı, başqaları ilə birləşmə azadlığı və həmkarlar ittifaqları yaratmaq hüququ və öz mənafelərini qorumaq üçün onlara qoşulma hüququ. Daha sonra 11-ci maddədə deyilir: “Bu hüquqların həyata keçirilməsi, qanunla nəzərdə tutulan və demokratik cəmiyyətdə zəruri olan milli təhlükəsizlik və ictimai asayiş naminə, iğtişaşların və cinayətkarlığın qarşısının alınması məqsədləri üçün, sağlamlığın və əxlaqın qorunması və ya başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi üçün heç bir məhdudiyyətlərə məruz qalmır. Bu maddə, dövlətin silahlı qüvvələri, polis və ya inzibati orqanlarının şəxsi heyətinin bu hüquqları həyata keçirməsi üçün qanuni məhdudiyyətlərin qoyulmasına mane olmur.”²⁷⁶ Bu, hərbi xidmətə çağırılan qulluqçulara normaların tətbiq edilmə miqyasını və tətbiq edilə bilməsini tam müəyyənləşdirir. Məhkəmə təcürübəsində daha sonra aydınlaşır ki, baxmayaraq ki, dövlət öz qulluqçularının toplaşmaq və təşkilatlanma azadlığına hörmət etməlidir, lakin 11-ci maddənin 2-ci bəndinin²⁷⁷ sonuncu müddəasına görə, silahlı qüvvələrin, polis

²⁷⁵ MSHBP, maddə 4.

²⁷⁶ AİHK, maddə 11(2).

²⁷⁷ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. 2020. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 11-ci maddəsinin tətbiqi üzrə rəhbər sənəd: Sərbəst toplaşmaq və birləşmək azadlığı. Giriş: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf.

və ya inzibati orqanlarının tərkibinə daxil olan qulluqçuların bu hüquqlarının həyata keçirilməsinə, Dövlətin qanuni məhdudiyyətlər qoymasına icazə verilir. Bu vaxta qədər Avropa Məhkəməsinin təcrübəsində əsasən dövlət qulluqçularının toplaşmaq azadlığına deyil, təşkilatlanma azadlığı hüququna qarşı məhdudlaşdırmalara baxılıb.²⁷⁸

11-ci maddəyə uyğun olaraq hüquqların həyata keçirilməsinə mane olmağın “demokratik cəmiyyətdə zəruri” olub-olmamasına gəldikdə, Məhkəmə təsdiq etdi ki, silahlı qüvvələr, polis və ya dövlətin inzibati orqanlarına daxil olan şəxslərin həmkarlar ittifaqları yaratmaq və onlara qoşulmaq hüquqlarının həyata keçirilməsinə qanuni məhdudiyyətlər qoyula bilər. Bununla birlikdə, 11-ci maddədə göstərilən istisnalar yalnız müəyyən hallarda, yəni inandırıcı və əsaslı səbəblər bu cür şəxslərin birləşmə azadlığının məhdudlaşdırılmasına haqq qazandıra bilər. 11-ci maddənin 2-ci bəndinin mənasına ehtiyac olub-olmadığını müəyyənləşdirərkən, Razılığa gələn Dövlətlərin səlahiyyət azadlığı limiti vardır, bu da qanunvericiliyə əməl etməyə görə və müstəqil məhkəmələr tərəfindən normaların tətbiqi ilə verdiyi qərarlar üzərində sərt nəzarətlə sıx bağlıdır.²⁷⁹ Məhkəmə tez-tez demokratik cəmiyyətdə zəruri olan bir sualı araşdırmaqdan başlayır: bu müdaxilə “aktual sosial tələbat”a reaksiyadırmı? Məsələn, hüquqların məhdudlaşdırılmasının təşkilat yaratmağa, “aktual sosial tələbat” cavab olub-olmadığını müəyyən etmək üçün, həmkarlar ittifaqı yaradılmasının və ya fəaliyyət göstərməsinin dövlət və ya demokratik cəmiyyət üçün kifayət qədər təhlükə yaratdığına dair güclü dəlillərə sahib olmaq lazımdır. Belə bir təhdidin mövcudluğunun qiymətləndirilməsi, ilk növbədə, geniş səlahiyyət azadlığı hüququ olan dövlət orqanları tərəfindən həyata keçirilir. Buna baxmayaraq, o, Məhkəmə tərəfindən aparılan məhkəmə nəzarətini əvəz edə bilməz.²⁸⁰

Müdaxilə, həm də onun nə qədər müənasib olduğunu cavablandırılmalıdır, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, fərdin hüquqlarını, təmsil etdiyi dövlətin və cəmiyyətin maraqları ilə tarazlaşdırmağı nəzərdə tutur. Dövlət orqanlarının təqdim etdiyi səbəblər aktual və kifayət qədər olmalıdır, bu da o deməkdir ki, dövlət orqanları 11-ci maddədə göstərilən prinsiplərə uyğun standartlar tətbiq etməlidir. Bundan əlavə, öz qərarlarında müvafiq faktların məqbul qiymətləndirilməsinə əsaslanmalıdır.²⁸¹ Konkret olaraq hərbi qulluqçulara və digər dövlət qulluqçularına gəldikdə, Məhkəmə aydın şəkildə bildirdi ki, 11-ci maddənin 2-ci bəndinə əsasən hərbi qulluqçulara və digər dövlət qulluqçularına qanuni olaraq qoyulmuş məhdudiyyətlər, 11-ci maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqların “həyata keçirilmə-

²⁷⁸ 66 Həmin yerdə.

²⁷⁹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. “Tüm Haber Sen və Çinar Türkiyəyə qarşı” (28602/95), 21.05.2006. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72521>.

²⁸⁰ William A. Schabas. 2015. The European Convention on Human Rights: A Commentary. Oxford University Press.

²⁸¹ Həmin yerdə.

sinə” qoyulmuş məhdudiyyətlərlə məhdudlaşmalıdır. Bu, o deməkdir ki, görülen tədbirlər “təşkilat yaratmaq hüququnun mahiyyətini” təhrif etməməlidir. (bax: “*Dəmir Türkiyə qarşı*”). Məsələn, hərbi qulluqçuların həmkarlar təşkilatı yaratmağını və ona üzv olmasını tamamilə qadağan etmək qanunsuz olardı (bax: “*Dəmir Türkiyə qarşı*”, “*Adefdromil –Fransaya qarşı*”, “*Matelli Fransaya qarşı*”). Əksinə, onların tətillik hüquqlarının həyata keçirilməsinə mane olmağa və ya məhdudlaşdırmağa icazə verilə bilər (bax: “*Oqnevenko Rusiyaya qarşı*”, bənd 72). İstənilən halda, istisnalar sözün əsil mənasında təfsir olunacağı üçün, əsaslandırma məqsədilə “inandırıcı və köklü səbəblər” tələb olunacaq (bax: “*Dəmir Türkiyəyə qarşı*”). Ordunun cəmiyyətdəki rolunu nəzərə alaraq, Məhkəmə silahlı qüvvələrin siyasi bitərəfliyinin hər hansı bir demokratik cəmiyyətdə qanuni məqsəd olduğunu və bu səbəbdən də çağırışçılar üçün təşkilatlanma azadlığına bəzi məhdudiyyətlərin qoyulmasının yol verilən olduğunu qəbul edir.²⁸² “*Erdel Almaniyaya qarşı*” işinə baxmaq üçün qəbul olunan qərarda bu baxış öz əksini tapmışdır:²⁸³ Bu iddiaçı, o dövrdə fəaliyyəti Konstitusiyanın müdafiəsinə dair idarənin daim nəzarətində olan siyasi partiyalardan birinin üzvü olub. Nəticədə onun orduya çağırışı geri götürülmüşdür. Müdafiə bölgəsi və Alman inzibati məhkəmələrinin komandanlığı o qənaətə gəlmiş ki, çağırış vərəqəsinin geri götürülməsi, konstitusiyanın və demokratiyanın qaranlıq olaraq qurulmuş Alman Ordusunda həddindən artıq sağçı ekstremist ideologiyanın səbəb olduğu hər hansı bir cinayət hadisəsinin qarşısını almaq üçün zəruri addım olub. Məhkəmə, silahlı qüvvələrin siyasi bitərəfliyinin qanuni bir məqsəd olduğunu və onun Üçüncü Reyx dövründə baş verən hadisələrlə əlaqədar Almaniyaya üçün xüsusi əhəmiyyəti daşdığını və bir də ki, Federal Respublikanın konstitusiyasının “özünü müdafiə edə biləcək demokratiya” prinsipinə əsaslandığını qeyd etdi.

Çağırış vərəqəsinin geri götürülməsi və nəticədə iddiaçının 10-cu maddədə nəzərdə tutulan ifadə azadlığını həyata keçirmək hüququna müdaxilə, iddiaçı üçün nisbi məhdud nəticələrə gətirəcəyini və söhbət mövzusu olan partiyanın konstitusiyaya sadıqlıyı təhlükə doğurduğu nəzərə alınaraq, bu məqsədə çatmaq üçün tamamilə haqlı hesab edildi. Məhkəmə, eyni analiz 11-ci maddəyə uyğun olaraq hüquqların həyata keçirilməsində hər hansı bir maneə ilə əlaqədar aparıldığını da aydınlaşdırdı. Buna görə şikayət açıq-aşkar əsassız olduğu üçün rədd edildi.

Silahlı qüvvələrin tələb etdiyi nizam-intizamı qorumaq üçün görülen tədbirlər də qanuni məqsədə xidmət edir. Bu, 10-cu maddəyə əsasən ifadə azadlığı kontekstində yuxarıda müzakirə olunan “*Engel və digərləri Hollandiyaya qarşı*” işində öz əksini tapmışdır.²⁸⁴ Faktlar əsasında Məhkəmə 11-ci maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqların həyata keçirilməsində heç bir maneə ol-

²⁸² Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. “Erdel Almaniyaya qarşı” (30067/04), 13.02.2007. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79618>.

²⁸³ Həmin yerdə.

²⁸⁴ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “Engel və başqaları Niderlanda qarşı” (5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), 08.06.1976. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

madığına (əsaslandırma haqqında məsələnin ortaya çıxmaması nəzərdə tutulur) qərar verdi. Bununla birlikdə, müəyyən dərəcədə aydındır ki, 10 və 11-ci maddələr arasındakı sıx əlaqə o mənə daşıyır ki, hərbi intizamın qorunması həm də sərbəst toplaşmaq və təşkilatlanma azadlığına potensial məhdudiyyətlər qoyulmasına bəraət verən qanuni bir məqsəd daşıyacaqdır.. Konvensiyada nəzərdə tutulan bu ümumi prinsiplərlə yanaşı, dövlətlər arasında təşkilatlanma azadlığı ilə əlaqəli məsələlərin (həmkarlar ittifaqlarının və ya bənzər təşkilatların qurulması ilə bağlı) hərbi kontekstdə necə həll olunacağına dair bir razılaşma mövcud deyil.

ATƏT / DİİHB(Demokratik institutlar və insan hüquqları bürosu), SQDNM (Cenevrə Silahlı Qüvvələr üzərində Demokratik Nəzarət Mərkəzi) – in İnsan Hüquqları və hərbi qulluqçuların əsas azadlıqlarına dair məlumatında ATƏT-ə üzv dövlətlər arasında üç əsas yanaşma müəyyən edilmişdir. Bu cür yanaşmalar müxtəlif ölkələrdə müxtəlif olur: bəzilərində belə təşkilatlar tamamilə qadağan edilir, bəzilərində rəsmi maliyyələşdirmə birlikləri olur, üçüncülərdə isə müstəqil hərbi birliklərə və ya həmkarlar ittifaqlarına icazə verilir.²⁸⁵ Bu kontekstdə, həqiqi hərbi xidmət komandirləri, müxtəlif vaxtlarda, silahlı qüvvələrdə həmkarlar ittifaqları təşkil etmək icazəsi ilə bağlı öz narahatlıqlarını bildirirlər.²⁸⁶ Məhkəmə silahlı qüvvələrin spesifik missiyasını nəzərə alaraq treyd-yunion fəaliyyətinin mövcud şəraitə uyğunlaşdırılmasını qəbul etməsinə baxmayaraq və peşə-əsaslı təşkilatların və onların üzvlərinin fəaliyyət formalarına və ifadələrinə mühüm məhdudiyyətlər qoyula bilməsini qəbul edərək qeyd etmişdir ki-yuxarıda deyildiyi kimi –çağırışçıların öz maraqlarını qoruması üçün təşkilat qurması təşəbbüslərinin qanunla tam şəkildə qarşısı alına bilməz.

Dövlətlər 11-ci maddədə göstərilən hüquqların həyata keçirilməsinə müdaxilə edən qanunsuz tədbirlərdən çəkinməlidirlər. Sərbəst toplaşmaq və təşkilatlanma azadlığının mahiyyəti və demokratiya ilə sıx əlaqəsi baxımından, hər hansı bir müdaxiləni əsaslandırmaq üçün inandırıcı və əsaslı səbəblər olmalıdır.²⁸⁷ 11-ci maddənin əsas məqsədinin, şəxsin hüquqlarına dövlət orqanlarının qanunsuz müdaxiləsini qorunmaq olduğu halda, bu hüquqların səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək üçün dövlətə əlavə müsbət öhdəliklər qoyula bilər.²⁸⁸

---

²⁸⁵ ATƏT/ DİİHB-SQDNM . 2008. İnsan hüquqları və hərbi qulluqçuların əsas azadlıqlarına dair məlumat kitabçası. ATƏT-in Demokratik institutlar və insan hüquqları bürosunda dərc edilib. Giriş: <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/HandbookHumanRightsArmedForces-080409.pdf>.

²⁸⁶ Jennifer Mittelstadt. 2011. "The Army is a Service, Not a Job": Unionization, Employment, and the Meaning of Military Service in the Late-Twentieth Century United States. In *International Labor and Working-Class History*. Cambridge University Press.

²⁸⁷ William A. Schabas. 2015. *The European Convention on Human Rights: A Commentary*. Oxford University Press.

²⁸⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. 2020. İnsan hüquqlarına dair Konvensiyanın 11-ci maddəsinin tətbiqi üzrə rəhbər sənəd – Sərbəst toplaşmaq və birləşmək azadlığı. Giriş: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf.

Avropa Şurasının tövsiyəsi bundan ibarətdir ki, hərbi qulluqçular onların mənafeələrini təmsil edən müstəqil təşkilatlaradaxil olmaq hüququna malik olmalıdır və onların təşkilat qurmaq və kollektiv əmək müqaviləsi bağlamaq hüquqları vardır. Bu hüquqlar verilmədiyi təqdirdə, bu cür məhdudiyyətlərin bir daha əsaslandırılması nəzərdən keçirilməli və toplaşma və təşkilatlanma hüququna dair lazımsız və nisbətsiz məhdudiyyətlər aradan qaldırılmalıdır. Əlavə olaraq, silahlı qüvvələrin üzvləri qanuni olaraq yaradılan hərbi birliklərdə və ya həmkarlar ittifaqlarında iştirakları ilə əlaqədar intizam cəzasına və ya ayrı-seçkiliyə məruz qalmamalıdır.²⁸⁹ Həmkarlar ittifaqı yaratmaq və orada iştirak etmək məsələlərində peşəkar hərbi qulluqçularla, çağırışla hərbi xidmət keçənlər arasında fərq qoymaq zərurətinə baxmayaraq 11-ci maddənin ümumi prinsipləri hər iki hərbi qulluqçu kateqoriyasına şamil edilməlidir.

3. Baxılan məsələlərə aid işlər

Aşağıda göstərilən işlərin çoxu ifadə azadlığı ilə əlaqəli olsa da, həm 10-cu, həm də 11-ci maddə çox tez-tez tətbiq olunur.

"Erdel Almaniyaya qarşı" (işə baxılmaq üçün Məhkəmə Qərarının qəbul edilməsi):²⁹⁰ İddiaçı təcrübəli bir vəkil və Respublikaçılar siyasi partiyasının üzvü idi (Die Republikaner). Partiya, bütövlükdə, populist və sağçı yönümlü hesab edilirdi və Almaniyanın müxtəlif əyalətlərində konstitusiyanın qorunması şöbələri tərəfindən diqqətlə yoxlanılırdı. Federal Konstitusiya Məhkəməsi partiyayı konstitusiyayadan kənar elan etməyib; 2005-ci ilin Sentyabrında keçirilən ümumi seçkilərdə Respublikaçılar bir faizdən az səs aldı. İddiaçı şəxsi heyətin ehtiyat kadr siyahısında leytenant vəzifəsini tutmuş və 5 may 1997-ci ildə Alman ordusuna çağırılmışdır. Müdafiə Nazirliyinin sərəncamı ilə 6 Noyabr 1997-ci ildə Vetzlar dairəsinin hərbi komissarı iddiaçının çağırış haqqında sənədini geri götürmüşdür. 16 Mart 1998-ci ildə Müdafiə Bölgəsi Komandanlığı iddiaçının apellyasiya şikayətini rədd etmişdir. Bu onunla əsaslandırıldı ki, çağırış haqqında vəsiqənin ləğvi iddiaçının öhdəlikdən qurtardı və bu səbəbdən də nəticədə iddiaçının maraqlarına cavab verildi. Bundan əlavə, komandanlıq qeyd etdi ki, iddiaçı artıq müntəzəm ehtiyat hazırlığı keçməsinə baxmayaraq, ehtiyat zabiti rütbəsini qoruyacağını və gələcəkdə keçiriləcək bütün hərbi təlimlərdən kənardə qalmayaca-

²⁸⁹Avropa Şurası: Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Komitəsinin silahlı qüvvələr üzvlərinin insan hüquqları ilə bağlı iştirakçı dövlətlərə CM / Rec (2010) 4 tövsiyəsi və izahlı memorandum, s.51.

²⁹⁰ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş "Erdel Almaniyaya qarşı" (30067/04), 13.02.2007. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-79618>.

ğını qeyd etdi. Ekstremist ideologiyaların motivi kimi qəbul edilən bir neçə hadisənin baş verməsinə görə, Alman ordusu quru qoşunları ehtiyat qüvvələrinin təlimi üçün komanda şəxsi heyətini seçmək məqsədilə çağırışlarla əlaqədar öz səlahiyyət azadlığından istifadə etdi və seçilənlər antikonstitusiya hərəkətlərini dəstəkləməkdə şübhəli ola da bilərdi və həm də onların bu cür hərəkətlərə qarşı dərhal tədbir görülməsində iştirak etmələrini də gözləmək olardı. Hətta Respublikaçılar Partiyasının hər bir üzvünün azad demokratik nizamə qarşı çıxdığını güman etmək düzgün olmasa da, 1996-cı il Konstitusiyasını Müdafiə Federal İdarəsinin illik hesabatında partiyadakı müəyyən qruplar və qüvvələrin bu cür hərəkət etdiyi qənaətinə gəlinmişdir. Konvensiyanın 10-cu maddəsinin pozulduğunu araşdırarkən, Məhkəmə, bunun Üçüncü Reyx dövründəki hadisələr baxımından Almaniyada xüsusi əhəmiyyət daşıdığını və Federal Respublika Konstitusiyasının “özünü qorumağa qadir olan demokratiya” prinsipi əsasında qurulduğunu qeyd etdi. Ordunun cəmiyyətdəki rolunu nəzərə alaraq Məhkəmə ordunun siyasi bitərəfliyini hər hansı bir demokratik cəmiyyətin qanuni məqsədi kimi qəbul etdi. Çağırış vərəqəsinin geri götürülməsi və nəticədə 10-cu maddəyə əsasən iddiaçının hüququnun həyata keçirilməsinə müdaxilə, Respublikaçılar partiyasının xüsusiyyətləri və dövlət orqanlarının qərarının iddiaçıya gətirdiyi nisbətən məhdud nəticələri nəzərə alınmaqla, bu hal məqsədə çatmaq üçün qanuni vasitə kimi qəbul edildi. Eyni analiz 11-ci maddədə nəzərdə tutulmuş hüquqların həyata keçirilməsində hər hansı bir maneə ilə əlaqədar aparılmışdır. Nəticə etibarilə, şikayət tam əsassız olduğu üçün rədd edilmişdir.

*“Adefdromil Fransaya qarşı” və “Matelli Fransaya qarşı”*²⁹¹: eyni gündə çıxarılan bu qərarlar, silahlı qüvvələrdə hərbi intizamla bir araya sığmayan həmkarlar ittifaqı tipli təşkilatların yaradılmasını və bu cür təşkilatlara üzv olmağı qadağan edən Fransız normativ-hüquqi aktlarına etirazə aid idi. Məhkəmə, heç bir işçi kateqoriyasının 11-ci maddənin əhatə dairəsindən kənarda qalmadığını, 11-ci maddənin 2-ci bəndinin əlavə müddəalarının sözlün əsl mənasında şərh edilməli olduğunu və bu səbəbdən icazə verilən məhdudiyyətlərin yalnız təşkilatlanma azadlığı hüququnun mahiyyətinə deyil, “həyata keçirilməsinə” tətbiq edilə biləcəyini vurğuladı. Müəyyən edildi ki, dövlətin mövqeyi silahlı qüvvələrdə tələb olunan qayda və nizam-intizamı qorumaq üçün qanuni bir məqsəd daşıyıb, lakin o qeyri-mütənasib olub və demokratik cəmiyyətdə zəruri deyildi, çünki müəyyən edilmiş məqsədə çatmaq üçün tam bir qadağanın yerinə yetirilməsi tələb olunmurdu.

---

²⁹¹ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Adefdromil Fransaya qarşı (32191/09). 02/10/2014. <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=002-10127&filename=CEDH.pdf>; və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Matelli Fransaya qarşı (10609/10). 02/10/2014. <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=002-10126&filename=CEDH.pdf>

Mülkiyyət Hüququ

1. Mülkiyyət hüququ haqqında məlumat

İnsan Hüquqlarının və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Konvensiyasına aid Protokolun 1-ci maddəsi xüsusi mülkiyyət hüququnu təsdiqləyir və bunu “hər bir fiziki və hüquqi şəxs...öz mülkünə hörmət olaraq” haqqı kimi müəyyən edir.²⁹²

Avropa Konvensiyasından başqa bir sıra digər hüquqi sənədlər mülkiyyət hüquqlarını tanıyır və tənzimləyir. Bunlara Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin²⁹³ 17-ci maddəsi, Afrika İnsan və Xalqların Hüquqları Xartiyasının²⁹⁴ 14-cü maddəsi, Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyasının²⁹⁵ 21-ci maddəsi və Amerika İnsan Hüquqları və Vəzifələri Bəyannaməsinin²⁹⁶ 23-cü maddəsi daxildir.

Digər beynəlxalq konvensiyalar ayrıca qanun qarşısında bərabərlik hüququ və qadınların hüquqları kontekstində özəl mülkiyyət hüququnu təsdiqləyir. Bunlara BMT-nin Bütün İrqi Ayırı-seçkiliyin ləğvinə dair Konvensiyası daxildir. Bu Konvensiyanın 5-ci maddəsində hər kəsin irqi, dərisinin rəngi və ya milli və etnik mənsubiyyəti, o cümlədən “təkbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə mülkiyyət əldə etmək hüququ və “miras almaq hüququ” vardır və onlar qanun qarşısında bərabərlik hüququna malikdirlər.²⁹⁷ BMT-nin qadına qarşı ayırı-seçkiliyin bütün növlərinin ləğvi haqqında Konvensiyası, qadınların kişilərlə eyni hüquqlara sahib olduğunu, o cümlədən qadınların “mülkiyyət

---

²⁹² İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Konvensiyasına Protokol (20 Mart 1952-ci ildə imzalanmaq üçün açıldı, 18 May 1954-cü ildə qüvvəyə mindi). Giriş:

<https://www.echr.coe.int/Documents/>

²⁹³ ÜİHB, Maddə 17 (1): “Hər kəs tək və ya başqaları ilə birlikdə əmlaka sahib olmaq hüququna malikdir”; və Maddə 17 (2): “Heç kim öz əmlakından özbaşına məhrum edilə bilməz”.

²⁹⁴ AİXXH, maddə 14: “Mülkiyyət hüququ təmin edilir. Yalnız ictimai zərurət və ya cəmiyyətin ümumi marağı tələb etdikdə və tətbiq olunan qanunların müddəalarına uyğun olaraq məhdudlaşdırıla bilər.

²⁹⁵ AİHK, Maddə 21 (1): “Hər kəsin əmlakdan istifadə etmək və ona sahib olmaq hüququ vardır.

Qanun ictimai maraqları nəzərə alaraq bu cür istifadəni və mülkiyyəti tənzimləyə bilər”; Maddə 21(2): “Heç kim əmlakından məhrum edilə bilməz, bir şərtlə ki, qanunla müəyyən edilmiş hallarda və qaydada, ictimai istifadə və ya sosial maraq səbəbi ilə ədalətli təminat ödənilməlidir”; və Maddə 21 (3): “Səlməçilik və insanın insan tərəfindən istismar edilməsinin digər formaları qanunla qadağandır.”

²⁹⁶ Amerika İnsan Hüquqları və Vəzifələri Bəyannaməsi (2 May 1948-də qəbul edilmişdir). Giriş: https://www.oas.org/dil/access_to_information_human_right_American_Declaration_of_the_Rights_and_Dmissions_of_Man.pdf; maddə 23: “Hər kəsin layiqli həyat səviyyəsinin əsas ehtiyaclarını ödəyən və şəxsiyyətinin və evinin ləyaqətini qorumağa kömək edən bu cür xüsusi mülkiyyətə sahib olmaq hüququ vardır.”

²⁹⁷ İrqi Ayırı-seçkiliyin ləğvi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (21 dekabr 1965-ci ildə qəbul edilmiş, 4 yanvar 1969-cu ildə qüvvəyə minmişdir). Giriş:

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx>, maddə 5.

sahibi olma, əldə etmə, idarəetmə, istifadə və mülkiyyət üzərində sərəncam vermə hüququna malik olduğunu qəbul edir.²⁹⁸

Hərbi xidmətə çağırılanların hüquqlarına gəldikdə, Avropa Şurası Nazirlər Komitəsinin CM / Rec (2010) 4 sayılı Təvsiyəsi hərbi qulluqçular üçün insan hüquqları mövzusunda iştirakçı dövlətlərə təvsiyə edir: “ Hərbi qulluqçuların, xüsusilə də, çağırışla hərbi xidmət keçənlərin mülkiyyəti Silahlı qüvvələrə daxil olduğunda alındıqda, hərbi xidmətin sonunda mütləq qaytarılmalıdır”.²⁹⁹ Avropa Şurası Parlament Assambleyası özünün 2006-cı ildə qəbul etdiyi İnsan Hüquqları Qətnaməsində hərbi qulluqçuların mülkiyyətinə hörmət hüququ da daxil olmaqla onların minimum hüquqlarını təmin edir.³⁰⁰ ATƏT də xüsusi mülkiyyətin müdafiəsində İnsani Ölçülər Konfransının ATƏM-in(indiki ATƏT)Kopenhagen Toplantısı Sənədinə əsaslanır. Burada iştirakçı dövlətlər öhdəlik götürür ki, “hər bir insan xüsusi mülkiyyətini təbəşinə və ya başqaları ilə birlikdə rahat istifadə edə bilər”.³⁰¹

Qeyd edilməlidir ki, yuxarıda göstərilən insan hüquqları üzrə hüquqi sənədlərdə mülkiyyət hüququ artıq sahibləndiyi və ya əldə etdiyi mülkiyyət, və ya qanuni yolla əldə edəcəyi və ya etdiyi əmlak başa düşülür. Bundan başqa, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi ümumiyyətlə “mülkiyyət obyekti”ni nəinki maddi varlıq kimi, həm də iqtisadi maraqlar, iqtisadi dəyəri olan müqavilə hüquqları, dövlətə qarşı kompensasiya tələbləri və ictimai hüquqla əlaqədar tələblər kimi yorumlayır.³⁰²

2. Mülkiyyət hüququnun məhdudlaşdırılması və ya bu hüququn həyata keçirilməsinə müdaxilə

Mülkiyyət hüquqları fiziki şəxslər üçün insan hüququ kimi formalaşsa da, mütləq deyil; müvafiq beynəlxalq hüquqi sənədlərə görə, dövlətlərin bu hüquqa geniş məhdudiyyətlər tətbiq etmək üstünlükləri vardır. Nəticə olaraq,

²⁹⁸ Qadına qarşı ayrı-seçkiliyin bütün formalarının ləğvi haqqında Konvensiya (18 dekabr 1979-cu ildə qəbul edilmiş, 3 sentyabr 1981-ci ildə qüvvəyə minmişdir). Giriş:

<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx>, məqalə 16 (h).

²⁹⁹ Avropa Şurası: Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Komitəsinin hərbi qulluqçular üçün insan hüquqları ilə bağlı iştirakçı dövlətlərə CM / Rec (2010) 4 təvsiyəsi və izahlı memorandum.

³⁰⁰ Təvsiyə 1742 (2006), Hərbi qulluqçular üçün İnsan hüquqları. Avropa Şurası Parlament Assambleyası. Giriş: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17424&lang=en>, bənd 10.1.8.

³⁰¹ ATƏM-in İnsan Ölçüsü Konfransının Kopenhagen Toplantısının Sənədi. 06/29/1990. Giriş: <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>, bənd 9.6. 29.06.1990. Giriş: <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>, bənd. 9.6.

³⁰² Gudmundur Alfredsson and Asbjørn Eide. 1999. The Universal Declaration of Human Rights: A common Standard of Achievement. Martinus Nijhoff Publishers, p. 367.

bu, ən çevik insan hüquqlarından biri kimi qəbul edilir. Bu hüququn yol verilən məhdudiyyətləri ənənəvi olaraq, o cümlədən, vergi, digər ödənişlər və ya cərimələrin ödənilməsi kont ekstində müvafiq qanunlara uyğun olaraq ictimai mənafehin həyata keçirilməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, Konvensiyada (ona aid Protokolun 1-ci maddəsində, "A1P1" kimi tanınır), AİHX və AİHK, bu hüququn məhdudlaşdırılmasını o hallarda nəzərdə tutur ki, o "cəmiyyətin maraqlarına",³⁰³ "ictimai tələbat" ³⁰⁴, " ictimai mənafeyə və ya sosial maraqlara",³⁰⁵ "cəmiyyətin ümumi marağına" ³⁰⁶ və ya " vergi və ya digər xərclərin və ya cərimələrin ödənilməsinə təmin etmək" ³⁰⁷ kimi maraqlara cavab vermiş olsun. Konvensiya baxımından, A1P1 tərəfindən qorunan hüquqların həyata keçirilməsinə hər hansı bir maneə yalnız qanuna riayət etmək və qanuni məqsədlə mütənasib olmaq tələbi daxil olmaqla normal tələblərə tabe olaraq tətbiq edilə bilər. Bundan başqa, fərqli şəxs qruplarına (müxtəlif hərbi rütbəli şəxslər qrupları da daxil olmaqla – "Engel Hollandiya-ya qarşı") "mülkiyyət subyekti" ilə əlaqəli fərqli hüquq və imtiyazlar verilir-sə, 14-cü maddədə nəzərdə tutulmuş bərabərlik təminatına riayət edilməsini təmin etməklə, bu fərqliliklər də əsaslandırılmalıdır. Bu qaydalar hərbi xidmətə çağırılmış hərbi qulluqçulara tətbiq olunur, amma onu da qeyd etmək lazəmdir ki, hərbi obyektlərdə müəyyən əşyalara sahib olmaq hüququna məhdudiyyətlər qoyula bilər.

---

³⁰³ İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Konvensiyasına Protokol (20 Mart 1952-ci ildə imzalanmaq üçün açıldı, 18 May 1954-cü il tarixində qüvvəyə mindi). Giriş : [https://www.echr.coe.int/Documents/ Convention_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf) M addə 1.

³⁰⁴ AİHX, maddə 14.

³⁰⁵ AİHK, maddə 21.

³⁰⁶ Həmin yerdə.

³⁰⁷ İnsan Hüquqları və Əsas Azadlıqların Müdafiəsi Konvensiyasına Protokol (20 Mart 1952-ci ildə imzalanmaq üçün açıldı, 18 May 1954-cü ildə qüvvəyə mindi). Giriş: [https://www.echr.coe.int/Documents/ Convention_ENG.pdf](https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf), maddə 1.

Şəxsi və ailə həyatına və yazışmalara hörmət hüququ

1. Bu hüquq haqqında məlumat

Şəxsi həyat hüququ, hökumətin və kütləvi informasiya vasitələrinin müdaxiləsi olmadan fərdlərin xüsusi bir həyat yaşamaq hüququnu təmin edir. Bu həm də şəxsi məlumatların (rəsmi sənədlər, fotosəkillər, məktublar, gündəliklər və tibbi sənədlər daxil olmaqla) müəyyən şərtlər istisna olmaqla təhlükəsiz yerdə saxlanması və icazəsiz paylaşılması deməkdir.³⁰⁸ Məhkəmələr, birinin cinsi oriyentasiyasını, həyat tərzini, xarici görünüşünü və geyimini müəyyən etmək hüququnu və kimin bir insanın bədənini görməyə və fiziki təmasa girməyə nəzarət etmək hüququnu əhatə edən “özəl həyatın” geniş yorumunu tətbiq edirlər. Buradan belə nəticə çıxır ki, məsələn, dövlət orqanlarına, kimisə izdihamlı bir xəstəxana palatasında soyunmuş vəziyyətdə qoymağa və ya onun icazəsi olmadan ondan qan nümunəsi götürməyə icazə verilmir.³⁰⁹

Özəl həyat anlayışı, eyni zamanda şəxsi kimliyi inkişaf etdirmə, dostluq və digər münasibətləri qaydasına qoymaq hüququnu da əhatə edir. Buraya iqtisadi, sosial, mədəni və asudə fəaliyyət növlərində iştirak etmək hüququ da daxildir. Bəzi hallarda, dövlət orqanları insanların özəl həyat hüququndan istifadə etməsinə, o cümlədən, cəmiyyətin həyatında iştirak etməsinə kömək etmək kimi müsbət öhdəliklər öz üzərinə götürə bilər.³¹⁰ Və nəhayət, özəl həyat hüququ (ən azı Konvensiya çərçivəsində) fiziki toxunulmazlıq hüququnu özündə ehtiva edir. Yenə də qanunun bu tərəfi, xüsusən dövlətin müstəsna nəzarəti altında olanlara (məsələn hərbi xidmətə çağırılmış şəxslər) münasibətdə dövlətin müsbət öhdəliklərinə səbəb ola bilər. Beləliklə, Məhkəmə “*Dəmir-Türkiyəyə qarşı*” işində, mütənasiblik məsələlərini nəzərə alaraq, “hərbi xidmətə çağırılanlarla lazımı tibbi yardım göstərərək, onların

³⁰⁸ Bərabərlik və İnsan Hüquqları Komissiyası. Şəxsi və ailə həyatınıza hörmət. Giriş: <https://www.equalityhumanrights.com/en/human-rights-act/article-8-respect-your-private-and-family-life>.

³⁰⁹ Məsələn, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinə baxın. “Jalloh Almaniyaya qarşı” (54810/00), 11.07.2006. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307>; Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İş “M. A. K. və R. K. Birləşmiş Krallığa qarşı” (45901/05 və 40146/06), 23.06.2010. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97880>.

³¹⁰ Bərabərlik və İnsan Hüquqları Komissiyası. Maddə 8: Şəxsi və ailə həyatınıza hörmət. Giriş: <https://www.equalityhumanrights.com/en/human-rights-act/article-8-respect-your-privateand-family-life> [müraciət vaxtı 22 May 2020].

sağlamlığını və rifahını lazımi səviyyədə təmin etmək üçün xüsusi tədbirlər görülməsini” təklif etdi.

Ailə həyatı hüququ həm də şəxslərə dövlət orqanlarının müdaxiləsi olmadan ailə münasibətləri hüququ verir. Buraya ailə ilə yaşamaq hüququ və bu mümkün olmadıqda müntəzəm münasibətlərdə olmaq hüququ daxildir. “Ailə həyatı” evlənməmiş cütlüyün münasibətini, övladlığa götürülən uşağın və övladlığa götürən şəxsin münasibətini və övladlığa götürən ilə övlad arasındakı münasibətləri əhatə edə bilər.³¹¹

Avropa Konvensiyasının 8-ci maddəsində deyilir ki, hər kəsin şəxsi və ailə həyatına, evinə və yazışmalarına hörmət edilmə hüququ vardır və dövlət orqanlarının bu hüququn həyata keçirilməsinə müdaxilə etməsinə imkan verilmir, belə bir müdaxiləyə qanunla nəzərdə tutulduğu halda və demokratik cəmiyyətdə milli təhlükəsizlik və ictimai qaydanın maraqlarına görə, ölkənin iqtisadi rifahı naminə, nizamsızlığın və cinayətin qarşısını almaq məqsədilə, sağlamlığı və əxlaqı qorumaq və ya başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi naminə istisna hal olaraq yol verilir.

ÜİHB-nin 12-ci maddəsində deyilir: “Heç kim şəxsi və ailə həyatına özbaşına müdaxiləyə, evinin toxunulmazlığına, yazışmalarının sirrinə və şərəfinə və nüfuzuna qəsdən hücumlara məruz qala bilməz. Hər kəsin bu cür müdaxilədən və ya bu cür müdaxilələrdən qanunla qorunmaq hüququ vardır. ” Hərbi xidmətə çağırılan şəxslərə gəldikdə, bu hüququn həyata keçirilməsinə hərbi intizam, təbəçilik və hərbi xidmətin xüsusiyyətləri təsir göstərir.

2. Şəxsi və ailə həyatı hüququnun məhdudlaşdırılması və ya bu hüququn həyata keçirilməsinə müdaxilə

Hərbi xidmətə çağırılan şəxsin statusu, öz vəzifələrini yerinə yetirərkən rəsmi olaraq dəyişir və hərbi xidmətə çağırılan şəxsin rolunu və vəzifələrini müəyyən edən milli qanunlara təbə olur. Bir qayda olaraq, hərbi xidmətə çağırılan şəxs hərbi obyektə olarkən və vəzifələrini yerinə yetirərkən, şəxsi və ailə həyatı qanuni olaraq məhdudlaşa bilər. Hər bir ölkənin qanunlarına əsasən, hərbi xidmətə çağırılan şəxs hərbi məkanı tərk edə bilməz və ailə üzvlərinə zəng edə bilməz və ya ailə üzvləri onu təyin edilmiş vaxt xaricində ziyarət edə bilməzlər. Eyni zamanda, hərbi xidmətə çağırılan şəxs istənilən vaxt növbətçi məntəqədən çıxmaq və ya yuxarı komandanlığa zəng etmək üçün icazə istəyə bilər. Çağırışçının məcburi xidmət dövründə qanuni olaraq evlənməsinə və ya uşaq sahibi olmasına qadağa qoyulub-olunmaması barədə mübahisələr var. Hər hansı bir məhdudiyyətin qanuniliyi və ya konkret vəziy-

---

³¹¹Həmin yerdə.

yətdə tətbiqi fərdi qaydada yuxarıda göstərilən ümumi prinsiplərə uyğun olaraq hər bir halda qiymətləndirilməlidir.

Dövlət orqanlarının şəxsi və ailə həyatına, evinə və yazışmalarına hörmət hüququnun həyata keçirilməsinə maneə törətməyə icazə verilə biləcək vəziyyətlər mövcuddur. Bununla belə, bu cür məhdudiyyətin qanuniliyi, milli təhlükəsizliyin, ictimai asayişin müdafiəsi naminə, iqtisadiyyatın, sağlamlığın və ya əxlaqın qorunması, iğtişaşların və cinayətin qarşısının alınması naminə və ya başqa şəxslərin hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi naminə bu tədbirlərin qanunlara nə qədər uyğun olmasını dövlət orqanlarının nə dərəcədə nümayiş etdirməsindən asılıdır. Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, hərəkət, sözügedən problemi həll etmək üçün kifayət qədər məqsədə uyğun və zəruri olduqda “mütənasibdir”. Dövlətlər bu cür məhdudiyyətlərə görə müəyyən sərbəstlikdən istifadə edirlər.

Hərbi qulluqçular 8-ci maddəyə əsasən öz hüquqlarından imtina etmirlər.³¹² Məsələn, Məhkəmə dəfələrlə hərbi qulluqçuların özəl həyatının araşdırılmasını, eyni zamanda hərbi qulluqçuların və üçüncü şəxslərin hərtərəfli sorğulanmasını və nəticədə yalnız seksual orientasiyasına görə inzibati qaydada vəzifədən azad edilməsinin əsassız olduğunu bildirmişdir.³¹³ Bu cür hərəkətlər 8-ci maddədə göstərilən hüquqların həyata keçirilməsinə qeyri-mütənasib müdaxilə kimi qiymətləndirilmişdir.³¹⁴

“*P. T. Moldova Respublikasına qarşı*”³¹⁵ işində iddiaçı, 8-ci maddəyə əsasən şikayət etmişdir, onun şikayəti, xəstəliyi ilə əlaqədar hərbi xidmətdən azad olunmağı haqqında verilən sənəddə göstərilən əziyyət çəkdiyi xəstəlik haqqında müxtəlif dövlət orqanlarına açıqlama vermək məcburiyyətində olması ilə əlaqədar olmuşdur. Məhkəmə, tibbi məlumatların üçüncü şəxslərə təqdim ediləcək arayışa daxil edilməsinin, 8-ci maddəyə görə iddiaçı hüquqlarının həyata keçirilməsinə müdaxilə olduğunu müəyyən etmişdir. Məhkəmə, hüququn həyata keçirilməsindəki bu maneənin heç bir qanuni əsası olmadığını müəyyən etdi və daha sonra mütənasibliklə bağlı da ciddi suallar doğurduğunu qeyd etdi. Demək ki, 8-ci maddənin pozulması hallarına yol verilmişdir.

Bəraət qazandıma halları 8-ci maddənin əhatə dairəsinə düşən münasibətdən asılı olaraq da baş verə bilər. Məsələn, “*Glor İsveçrəyə qarşı*” işində iddiaçı tibbi göstəricilərinə görə məcburi hərbi xidmətə yararsız elan edilmişdir (xidmət göstərməyə tamamilə hazır olmasına baxmayaraq) və bu səbəbdən milli qanunvericiliyə uyğun olaraq “azad edilməyə görə vergi” ödəməli idi. Məhkəmə, bir şəxsin sağlamlıq vəziyyətinə görə vergi tətbiq edilməsini “şəxsi həyat” anlayışının genişliyi nəzərə alınaraq, 8-ci maddəyə aid olduğuna qərar verdi. Məhkəmə etiraf etdi ki, “azad edilməyə görə vergi” tətbiqi ilə məhdud imkanlı şəxslərlə bağlı münasibət hərbi xidmət edə bilən və edə bilməyənlər arasında “özü-özlüyündə bərabərliyi” bərpa etmək kimi qanuni məq-

³¹²Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell), p. 366.

³¹³Həmin yerdə.

³¹⁴Məsələn, bax., Avropa insan hüquqları məhkəməsi. İş “Smit və Qreydi Birləşmiş Krallığa qarşı” (33985/96 и 33986/96), 27.12.1999. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58408>; Avropa insan hüquqları məhkəməsi. İş “Lustiq-Prin və Bekket Birləşmiş Krallığa qarşı” (31417/96 и 32377/96), 27.12.1999. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58407>.

³¹⁵Avropa insan hüquqları məhkəməsi. İş “P.T. Moldova Respublikasına qarşı” (1122/12), 26.08.2020. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-202520>.

sədə xidmət edir. Eyni zamanda məhkəmə müəyyən etdi ki, dövlət, iddiaçının hüquqları ilə cəmiyyətin maraqlarının müdafiəsi arasında ədalətli tarazılığı təmin edə bilməyib, xüsusən vergilərin səviyyəsi, iddiaçının xidmət etmək istəyi və İsveçrə qanunvericiliyində xidmətin qayda və formasının olmaması onun vəziyyətində olan insanları nəzərə almayıb. Nəticə etibarilə, Məhkəmə 8-ci maddə ilə birlikdə qəbul edilmiş 14-cü maddənin pozuntusunu da aşkar etdi. Tamamilə fərqli bir nümunə götürək.

“Konstantin Markin Rusiyaya qarşı” işində Məhkəmə müəyyən edib ki, uşağa baxmaq üçün qadın hərbi qulluqçulara dövlət tərəfindən üç illik analıq məzuniyyəti verildiyi halda, bənzər hüquqların kişi hərbi qulluqçulara verilməməsi ilə 14-cü maddə (Maddə 8-lə birlikdə) pozulub.³¹⁶ Məhkəmə bu vəziyyətdə “silahlı qüvvələrin xüsusi kontekstini diqqətdən qaçırmamağa” çalışsa da, məhdudiyyət “bir insanın şəxsi həyatının ən intim sahəsinə” toxunursa, onun əsaslandırılması üçün “xüsusilə ciddi səbəblərin” olması vacibdir; söhbət gedən bu halda “silahlı qüvvələrin döyüş hazırlığı üçün real təhlükə” olması ortaya çıxa bilərdi, o da “konkret nümunələrlə əsaslandırılmalıdır”.³¹⁷ Məhkəmə ona təqdim olunan sübutlarda belə bir əsaslandırmanı qeyd etmədi; xüsusən də dövlətin qadınların uşaq böyütməsindəki xüsusi rolu ilə bağlı ənənəvi gender rollarına və ya stereotiplərə etibar etməsi kifayət deyil və kişi hərbi qulluqçularına ayrı-seçkilik etmədən valideynlik məzuniyyətinin verilməsinin silahlı qüvvələrin döyüş qabiliyyətinə neqativ təsirinə dair heç bir dəlil ortaya qoyulmadı.³¹⁸

Evlənmək və ailə qurmaq hüququ

1. Bu hüquq haqqında məlumat

Evlənmək hüququ və ailə qurma hüququ bu hüquqların həyata keçirilməsini tənzimləyən milli qanunvericiliyə uyğun olaraq təmin edilir. Bu hüquq Əsas Hüquqlar Xartiyasının 9-cu maddəsində təsbit edilmişdir. Avropa Konvensiyasının 12-ci maddəsində deyilir: “Nikah yaşına çatmış kişilər və qadınlar bu hüququn həyata keçirilməsini tənzimləyən milli qanunvericiliyə uyğun olaraq evlənmək və ailə qurmaq hüququna malikdirlər.”³¹⁹

ÜİHB-nin 16-cı maddəsində deyilir: “1. Yetkinlik yaşına çatmış kişilər və qadınlar, irqi, milliyəti və dini baxımından heç bir məhdudiyyət qoyulmadan

³¹⁶Avropa insan hüquqları məhkəməsi. İş “Konstantin Markin Rusiyaya qarşı” (30078/06), 22.03.2012. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109868>.

³¹⁷ Həmin yerdə. bənd 137.

³¹⁸ Həmin yerdə. bb. 142–144

³¹⁹ AİHK, maddə 12.

evlənmək və ailə qurmaq hüququna malikdirlər. Onlar nikaha daxil olanda, evlilik müddətində və nikahın ləğvi zamanı eyni hüquqlardan istifadə edirlər. 2. Nikah yalnız nikaha daxil olan hər iki tərəfin sərbəst və tam razılığı ilə bağlana bilər. 3. Ailə cəmiyyətin təbii və əsas vahididir və cəmiyyət və dövlət tərəfindən qorunma hüququna malikdir. "MSHBP-nin 23-cü maddəsinin 2-ci bəndində də deyilir: "Nikah yaşına çatmış kişilər və qadınlar evlənmək və ailə qurmaq hüququna malikdirlər".

2. Evlənmək və ailə qurmaq hüququnun məhdudlaşdırılması

Nikaha daxil olma hüququ, nikah haqqında milli qanunvericiliklə, o cümlədən müəyyən kateqoriyaya aid şəxslər arasında (məsələn, yaxın qohumlar) evlənməyi qadağan edən qanunlarla tənzimlənir. Hökumət evlənmək hüququnu məhdudlaşdırarsa da, bu cür məhdudiyyətlər qanunun əsas prinsipinə zidd olmamalı və özbaşına xarakter daşımamalıdır. ÜİHB-nin 12-ci maddəsində yer alan hüquqlar, Konvensiyanın şəxsi və ailə həyatına, evinə və yazışmalarına hörmət hüququnu təmin edən 8-ci maddəsi ilə sıx bağlıdır. 12-ci maddə, ailə və münasibət hüquqları leyhinə olan arqumentlər kontekstində 8-ci maddəyə nisbətən daha az istifadə edilmişdir.

Çağırışçıların iqtisadi və sosial hüquqları

Hərbi xidmətə çağırılanlara tətbiq olunan iqtisadi və sosial hüquqlar, əsasən iki beynəlxalq müqavilə ilə tənzimlənir: İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Pakt³²⁰ və Avropa Sosial Xartiyası (1961). Sonuncuya 1996-cı ildə yenidən baxılmışdır. Xartiyanın yeni redaksiyası tədricən orijinal versiyanı əvəz edir. O, ilkin variantda zəmanət verilən bütün hüquqları, o cümlədən əlavə hüquqları (məsələn, mənzil hüququ da daxil olmaqla) özündə ehtiva edir. 20(1.a) maddəsinə uyğun olaraq, yenidən işlənmiş Xartiyanın üzv ölkələri I hissədə yer alan hüquq və prinsipləri “hər cür vasitə ilə səy göstərəcəkləri hədəflərin bəyanatı” kimi qəbul etməyi öz öhdələrinə götürürlər; və II hissədəki maddələrin müəyyən bir birləşməsinə (zamanla əlavə ediləcəkləri) özləri üçün məcburi hesab edirlər. Hər bir tərəf bu birləşmə barədə Avropa Şurasının baş katibini xəbərdar etməlidir.

Bu, yenidən işlənmiş Xartiyanın müxtəlif tərəflərinin, müxtəlif zamanlarda özləri üçün məcburi saydıqları məqamlardan asılı olaraq, fərqli öhdəliklər götürə biləcəyi deməkdir (və bu qeyri-adidir). İqtisadi və sosial hüquqlar dövlətlər üçün müsbət öhdəliklər yaradır, çünki İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktla tanınan hüquqların həyata keçirilməsini təmin etmək üçün mövcud olan bütün vasitələrdən istifadə etmək məcburiyyətindədirlər. "Paktın normaları daxili qanun qayda çərçivəsində lazımı şəkildə tanınmalı, istənilən zərərçəkən şəxs və ya bir qrup şəxs üçün müvafiq vasitələr və ya hüquqi müdafiə vasitələri mövcud olmalı və hökumətin hesabatlılığını təmin etmək üçün müvafiq vasitələr tətbiq edilməlidir."³²¹ Paktın müddəalarına riayət etmək öhdəliyindən irəli gələn bir neçə prinsip var ki, ona əməl etmək zəruridir. Bunlara öhdəliklərin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün kifayət edən tətbiqetmə vasitələrinin seçilməsinə ehtiyac

³²⁰İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt (16 dekabr 1966-cı ildə imzalanmış, 3 yanvar 1976-cı ildə qüvvəyə minmişdir).

³²¹BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsi: "Ümumi Şərh qeydi № 9 : Paktın Daxili Tətbiqi", E / C.12 / 1998/24, 3 dekabr 1998. Giriş: <https://www.refworld.org/docid/47a7079d6.html>, bənd.2.

və əlavə olaraq məhkəmə praktikasında müdafiənin mümkünlüyünün təmin edilməsi aiddir; digər hüquqların qorunmasını təmin etmək üçün həmin ölkədə ən təsirli olduğunu sübut edən vasitələrin nəzərə alınması zərurətidir. Digər tərəfdən, istifadə olunan vasitələrdə digər hüquqlarla müqayisədə bir fərq varsa, bu fərq üçün əsaslı bir səbəb olmalıdır.³²²

Layiqli və tələblərə cavab verən ev və yaşamaq hüququ

1. Bu hüquq haqqında məlumat və hüquqi sənədlər

Uyğun səviyyəli mənzil şəraiti hüququ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 11-ci maddəsi ilə qorunur. Eynilə, Yenilənmiş Avropa Sosial Xartiyasının 31-ci maddəsinin 1-ci bəndi, “ lazımı tələblərə cavab verən mənzilə sahib olmağa kömək etmək üçün” iştirakçı dövlətləri tədbirlər görməyə göyvləndirir. Nazirlər Komitəsi özünün izahlı memorandumunda, layiqli mənzil anlayışı konsepsiyasının hərbi qulluqçular kontekstində nəyi nəzərdə tutduğı barədə, yəni, evin kifayət qədər işıqlandırılması, havalandırılması (kifayət qədər istilik daxil olmaqla), təmiz olması, yaxşı vəziyyətdə olması, lazımı səviyyədə təchiz olunması və orada yaşayan sakinlər üçün kifayət qədər yaşayış sahəsi olması üzərində ətraflı dayanıb. Bundan əlavə, mənzil lazımı vəziyyətdə saxlanılmalı və hərbi qulluqçunun şəxsi məkanı, hətta yataqxanalarda olsa da, onun özəl sahəsi hesab edilməlidir. Gigiyena və sağlamlıq səbəbi ilə tualetlər yataq yerlərindən ayrılmalı və müntəzəm olaraq təmizlənməlidir. Kişilər və qadınlar üçün yaşayış yeri ayrı olmalıdır. Uyğun mənzil şəraitinin təmin edilməsinin çətin olduğu hallarda, dövlət orqanları, mövcud vəziyyəti nəzərə alaraq mənzil səviyyəsinin mümkün qədər məqbul olmasını təmin etmək üçün ağlabatan addımlar atmalıdır. Kazarma xaricindəki təlim dövrlərində və ya sahə əməliyyatları zamanı sanitariya- gigiyena standartları daha aşağı ola bilsə də, dövlət orqanları mövcud şəraitdə qarşılanı bilən dərəcədə sanitariya- gigiyena səviyyəsini təmin etməlidir.³²³

³²² Həmin yerdə. bənd. 7.

³²³ Avropa Şurası: Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Komitəsinin hərbi qulluqçuların insan hüquqları ilə bağlı iştirakçı dövlətlərə CM / Rec (2010) 4 tövsiyəsi və izahlı memorandum, s.57.

2. Layiqli və tələblərə cavab verən ev və yaşamaq hüququnun məhdudlaşdırılması

İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Müqaviləyə uyğun olaraq layiqli mənzil və zəruri yaşayış şərtləri hüququ, mülki və siyasi hüquqlardan fərqli olaraq bu kimi məhdudiyyətlərə məruz qalmır. Əksinə, məqbul tədbirlərin köməyi ilə tədricən onun tətbiqinin mümkün olan ən yüksək səviyyəsinə çatmaq lazımdır. Nəticə etibarilə, hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin xidmət müddətində uyğun yaşayış şərtlərindən istifadə etmələrini təmin etmək üçün məqbul səylər göstərilməsinə baxmayaraq, bu hüququn tam həcmdə reallaşması hərbi təlim və / və ya əməliyyatların spesifik xüsusiyyətlərindən asılı ola bilər.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, Yenidən Baxılmış Avropa Sosial Xartiyasının 31-ci maddəsi, hüquqa və ya nəticəyə deyil, prosesə (konkret məqsədlə tədbir görmək) yönəlmiş istiqaməti nəzərdə tutur. Bundan əlavə, Xartiyada nəzərdə tutulmuş "lazımi qaydada həyata keçirilən" hüquqlar qanunla müəyyən edilmiş və müəyyən məqsədlər üçün demokratik cəmiyyətdə zəruri olan məhdudiyyətlərə məruz qala bilər: III hissə, Maddə G.

Ləyaqət hüququ, sağlamlığın qorunması, cinsi təcavüzdən qorunma və iş təhlükəsizliyi hüququ

1. Bu qanun və hüquqi sənədlər haqqında məlumat

İş yerində ləyaqətin qorunması hüququ, sağlamlığın qorunması, təcavüzdən qorunma və əmək təhlükəsizliyi hüququ, Avropa Sosial Xartiyasının 2-ci (ədalətli əmək şəraiti hüququ), 3-cü (təhlükəsizlik və gigiyena tələblərinə cavab verən iş şəraiti hüququ) və 11-ci (sağlamlığın qorunması hüququ) maddələrində və seksual təcavüzdən müdafiəni özündə əks etdirən Yenidən baxılmış Xartiyanın 26-cı maddəsində (iş yerində ləyaqətini qorumaq hüququ), təsbit edilmişdir. İş yerində ləyaqətin qorunması hüququ ilə əlaqədar olaraq, 26-cı maddədə deyilir: "İş yerində ləyaqətin qorunması hüququnun səmərəli həyata keçirilməsini təmin etmək üçün Tərəflər işəgötürənlərin

təşkilatları və işçilərlə məsləhətləşərək öz öhdələrinə götürürlər: 1) iş yerində və ya iş ilə əlaqəli seksual təcavüz məsələləri üzrə izahedici iç aparılmasına və məlumatlandırmaya kömək etməklə, bu cür hərəkətlərin qarşısını almaq və işçiləri bu cür davranışlardan qorumaq üçün bütün lazımi tədbirləri görmək; 2) iş yerində və ya işlə əlaqədar ayrı-ayrı işçilərə qarşı təkrarlanan zorakılıq, aşkar düşmənçsinə və təhqiramiz hərəkətlər barədə izahedici və maarifləndirmə işini təşviq etmək və bunların qarşısını almaq və işçiləri bu cür davranışlardan qorumaq üçün lazımi tədbirləri görmək. "İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 7-ci maddəsi, bütün işçilər üçün layiqli həyat səviyyəsini təmin edən mükafat alma hüququnu; təhlükəsizlik və gigiyena tələblərinə cavab verən iş şəraiti hüququ; istirahət, asudə vaxt və iş vaxtının məqbul məhdudluğu hüququnu tanıyır. Bundan başqa, Müqavilənin 12-ci maddəsi, fiziki və zehni sağlamlığın ən yüksək standart çatma hüququnu təmin edir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının bir neçə konvensiyası da iş vaxtı, iş saatları, həftəlik istirahət³²⁴ və əməyin təhlükəsizliyi, sağlamlığı ilə əlaqəli bu hüquqların bir hissəsini təsdiqləyir.³²⁵ 2010-cu ildə Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi bu hüquqların silahlı qüvvələrdə təmin edilməsi üçün konkret tövsiyələr verdi.³²⁶ Seksual təcavüzə əlaqədar olaraq, Komitə qeyd edib ki, "İştirakçı dövlətlər, iş yerində rəhbərlik və həmkarlar da daxil olmaqla insanların ləyaqətinə toxunan seksual xarakterli və ya cinsiyətinə görə digər davranışları qadağan edən tədbirlər görməlidirlər. Silahlı qüvvələrdə cinsi təcavüz və ya zorakılığa qarşı dözümlülük olmamalı və bu cür davranışdan günahkar olanlara qarşı təsirli bir sanksiya sistemi olmalıdır. İştirakçı dövlətlər həm də iş yerində cinsi təcavüz haqqında məlumatın çatdırılmasının, informasiya verilməsinin və qarşısının alınmasının yüksəldilməsinə kömək etməlidirlər."³²⁷ Bununla əlaqədar məh-

³²⁴ Sənaye Müəssisələrində Həftəlik İstirahətin İstifadə edilməsinə dair Konvensiya (№ 14) (17 Noyabr 1921-ci ildə qəbul edilmiş, 19 iyun 1923-cü ildə qüvvəyə minmişdir); Ticarətdə və müəssisələrdə həftəlik istirahət haqqında Konvensiya (№ 106) (26 iyun 1957-ci ildə qəbul edilmiş, 4 Mart 1959-cu ildə qüvvəyə minmişdir); Ticarət və Ofislərdə Həftəlik İstirahət ilə əlaqədar Tövsiyə (R103) (26 iyun 1957-ci ildə qəbul edilmişdir); Natamam İş vaxtı haqqında Konvensiya (№ 175) (24 iyun 1994-cü ildə qəbul edilmiş, 28 Fevral 1998-ci ildə qüvvəyə minmişdir); Natamam iş vaxtına dair Tövsiyə (R182) (24 iyun 1994-cü ildə qəbul edilmişdir); İş vaxtının azaldılmasına dair Tövsiyə (R116) (26 iyun 1962-ci ildə qəbul edilmişdir).

³²⁵ Əməyin təhlükəsizliyi və gigiyeniyası və İş mühiti haqqında Konvensiya (№ 155) (22 iyun 1981-ci ildə qəbul edilmiş, 11 Avqust 1983-cü ildə qüvvəyə minmişdir); Əməyin Təhlükəsizliyi və gigiyeniyası və İş Mühiti haqqında Tövsiyə (R164) (22 iyun 1981-ci ildə qəbul edilmişdir); Əməyin Təhlükəsizliyi və gigiyeniyası Konvensiyasına (№155) 2002-ci il Protokolu (20 iyun 2002-ci ildə qəbul edilmiş, 9 Fevral 2005-ci ildə qüvvəyə minmişdir); İstehsalatda sağlamlığın qorunması Xidməti haqqında Konvensiya (№ 161) (25 İyun 1985-ci ildə qəbul edilmiş, 17 Fevral 1988-ci ildə qüvvəyə minmişdir); İstehsalatda sağlamlığın qorunması xidmətinə dair Tövsiyə (R171) (26 iyun 1985-ci ildə qəbul edilmişdir); İşdə işçilərin sağlamlığının qorunması haqqında Tövsiyə (R97) (25 iyun 1953-cü ildə qəbul edilmişdir); İşçilər üçün sanitariya-məişət məkanları haqqında Tövsiyə (R102) (26 iyun 1956-cı ildə qəbul edilmişdir); Peşə xəstəliklərinin siyahısı, peşə xəstəlikləri və peşə qəzalarının qeydiyyatı və bildirişi (R194) üzrə Tövsiyə (20 iyun 2002-ci ildə qəbul edilmişdir).

³²⁶ Avropa Şurası: Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Komitəsinin hərbi qulluqçuların insan hüquqları ilə bağlı iştirakçı dövlətlərə CM / Rec (2010) 4 Tövsiyəsi və izahlı memorandum, s. 59.

³²⁷ Həmin yerdə.

kəmə praktikasının olmamasına baxmayaraq, "*Lyalyakin Rusiyaya qarşı*"³²⁸ işində, Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi, 3-cü maddənin (işgəncənin, qeyri-insani rəftarın və ləyaqətin alçaldılmasının qadağan edilməsi) pozulduğunu müəyyən etdi.

Burada hərbi xidmətə çağırılan şəxs gərəksiz olaraq soyunmağa məcbur edilib, lakin Məhkəmə təcavüz təhdidi iddialarına baxmayıb. Bundan əlavə, hərbi xidmətə çağırılanlar istirahət müddətlərinə sahib olmalıdırlar. Nazirlər Komitəsinin tövsiyələrində qeyd edilib ki, hərbi qulluqçuların işinin təbiəti və məruz qaldıqları təhlükəsizlik və sağlamlıq riskləri mülki şəraitdə mümkün olmayacaq bəzi məhdudiyyətlərə səbəb ola bilər, lakin bu məhdudiyyətlərin müddəti mümkün qədər qısa olmalı və onlar mütləq hüquqdan məhrum edilməyə bərabər tutulmamalıdır.³²⁹ Bundan əlavə, səhra təlimləri və əməliyyatlar kimi müstəsna hallarda hərbi qulluqçulara kifayət qədər istirahət vaxtı təmin etmək həmişə mümkün olmaya bilər, uzun müddət heç bir istirahət etməmək minimuma endirilməlidir.³³⁰ Sağlamlığın qorunması və əməyin təhlükəsizliyinə gəldikdə, tövsiyələrdə nəzərdə tutulur ki, "hərbi qulluqçular əsassız yerə, sağlamlıqları üçün xoşagəlməyən nəticələrə səbəb olacaq zərərli ekoloji faktorlara məruz qalmamalıdır. Sahə əməliyyatları və təlimləri zamanı xəstəlik riski, hər zaman tamamilə önlənə bilməz". Bununla birlikdə, "Dövlətlər onları qorumaq üçün məqbul tədbirlərin görülməsini təmin etməlidir."³³¹ "Əlavə olaraq, dövlətlər bədbəxt hadisələrdən müdafiə və profilaktika sahəsində, müəyyən və konkret risklərdən və təhlükədən, eyni zamanda havanın çirklənməsi, nüvə təhlükəsi, asbestlə əlaqəli risklər, qida məhsullarının təhlükəsizliyi də daxil olmaqla müəyyən edilmiş təhdidlərin qarşısının alınması və qorunması üçün müddəalar hazırlamalı, təsdiq etməli və müvafiq tədbirlər görməlidirlər."³³² Qəza riskini minimuma endirmək üçün hərbi texnikanın istifadəsində kifayət qədər təlim və nəzarət təmin edilməlidir. Müsbət haldır ki, bu tövsiyələr, Konvensiyanın 2, 3 və 8-ci maddələrinə əsasən (yuxarıda müzakirə olundu) dövlətlərin pozitiv öhdəlikləri ilə böyük ölçüdə üst-üstə düşür. Bundan əlavə və Nazirlər Komitəsinin CM / REC (2010) 4 sayılı Tövsiyəsinin 3-cü maddəsinin 1-ci bəndinə uyğun olaraq, dövlət qurumları işə davamlılığı təmin etmək üçün iş yerində təhlükəsizlik və əməyin qorunması sahəsində prinsipləri və qaydaları vaxtaşırı nəzərdən keçirməlidirlər.³³³ Hərbi qulluqçuların, tibbi xidmətləri göstərmək yolu ilə xəstəliklərin müalicəsi və profilaktikası, psixoloji və fiziki sağlamlığın qorunması kimi başa düşülən tibbi xidmət hüququ olmalıdır.³³⁴ Bir daha, bu, Kon-

³²⁸ Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. "*Lyalyakin Rusiyaya qarşı*" (31305/09), 14.09.2015. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-152726>.

³²⁹ Avropa Şurası: Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Komitəsinin hərbi qulluqçuların insan hüquqları ilə bağlı iştirakçı dövlətlərə CM / Rec (2010) 4 tövsiyəsi və izahlı memorandum, s. 60.

³³⁰ Həmin yerdə.

³³¹ Həmin yerdə.

³³² Həmin yerdə.

³³³ Həmin yerdə.

³³⁴ Həmin yerdə.s.61

vensiyanın 8-ci maddəsinə əsasən dövlətlərin üzərinə götürdükləri müsbət öhdəliklərlə qismən üst-üstə düşür. Məsələn, “Plaçi-İtaliyaya qarşı” işində Məhkəmə qərar verdi ki: “ Bir qayda olaraq, müxtəlif ölkələrdə silahlı qüvvələrin rolunun fərqli olduğunu nəzərə alaraq, hərbi xidmətə çağırılan şəxslər üçün sağlamlıq və fiziki forma standartlarını məhz Dövlət müəyyənləşdirir. Bununla bərabər, hərbi xidmətə çağırılan şəxslər, hərbi xidmətin spesifik xüsusiyyətləri ilə bağlı çətinliklərə, eləcə də hərbi qulluqçulara verilən xüsusi funksiya və vəzifələrin yerinə yetirilməsinə fiziki və mənəvi cəhətdən hazır olmalıdırlar. Hərbi xidmət heç bir halda sağlam bir gənc üçün gücünün yetmədiyi bir vəzifə olmamalıdır, hərbi xidmət, səhhətinin pis olduğuna görə lazımi dayanıqlılığını və fiziki gücü olmayan birisi üçün yorucu yük ola bilər. Nəticə etibarilə, hərbi xidmətin praktiki tələbləri nəzərə alınaraq, dövlətlər, hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin sağlamlığı və rifahının təhlükə altına düşməməsi və hərbi xidmət zamanı insan ləyaqətinin pozulmaması üçün təsirli tibbi nəzarət sistemi yaratmalıdır. Dövlət orqanları, xüsusən hərbi komissarlar və hərbi tibbi komissiyalar vəzifələrini elə bir şəkildə yerinə yetirməlidirlər ki, sağlamlıq səbəbi ilə hərbi xidmətə çağırılmaq üçün uyğun olmayan şəxslər qeydiyyatla alınmasın və bu səbəbdən orduda xidmət etməyə buraxılmasın”.³³⁵

2. Ləyaqət hüququnun, sağlamlığın qorunması və iş təhlükəsizliyi hüququnun məhdudlaşdırılması

Çox vaxt dövlətlərin sosial-iqtisadi hüquqlarla əlaqəli öhdəlikləri onların təcridcən həyata keçirilməsinə yönəldilir. Bu, məsələn, İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 2-ci maddəsinin 1-ci bəndində yer alan hüquqlara aiddir və bu da iştirakçı dövlətlərdən “onlarda olan ehtiyatlardan maksimum istifadə etməklə bu Paktda tanınan hüquqların təcridcən tam həyata keçirilməsi üçün... tədbirlər görməyi” tələb edir. Belə hallarda, hüququn səmərəli həyata keçirilməsinə və ya ondan istifadəyə olan əsas məhdudiyyətlər, məsələn, təhlükəsizlik və gigiyena tələblərinə cavab verən iş şəraiti hüququna (maddə 7(b)) olan məhdudiyyətlər, əksər hallarda dövlətlərin məhdud resursları və belə hüququn təcridcən həyata keçirilməsi imkanları ilə şərtləndirilir. Lakin bu, sosial-iqtisadi hüquqları həyata keçirmək iqtidarında olan dövlətlərin bu hüquqları məhdudlaşdırmaqda sərbəst olmaları fikri kimi qəbul edilməməlidir. Məsələn, Paktın 4-cü maddəsi, iştirak-

³³⁵ Avropa insan hüquqları məhkəməsi. İş “Plaçi İtaliyaya qarşı” (48754/11), 21.04.2014. Giriş: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-140028>, bənd. 50.

çı dövlətlər tərəfindən hansı hüquqların məhduləşdirdiyini etiraf edir: “Dövlət, bu Pakta uyğun olaraq verdiyi hüquqları həyata keçirərkən, o hüquqları yalnız qanunla müəyyən edilmiş məhdudiyyətlərə məruz qoya bilər ki, onlar qanunla müəyyən edilir, yalnız bu hüquqların xarakteri ilə uyğun olur və yalnız demokratik cəmiyyətdə ümumi rifaha kömək məqsədi güdür”. Eynilə, “[Avropa Sosial Xartiyasının (Yenidən işlənmiş)] I hissəsində göstərilən hüquqlar və prinsiplər, II hissəyə uyğun olaraq səmərəli şəkildə yerinə yetirilməsi və səmərəli şəkildə həyata keçirilmələri şərtlə, bu hissələrdə göstərilməyən məhdudiyyətlərə məruz qalmamalıdır, qanunla müəyyən edilmiş və başqalarının hüquq və azadlıqlarını qorumaq və ya ictimai mənafeyi, milli təhlükəsizliyi, sağlamlığı və ya əxlaqı qorumaq üçün demokratik cəmiyyətdə zəruri hallar istisna olmaqla.”³³⁶

Bu məhdudiyyətlərin hüquqlara təsirləri, dövlətlərin müəyyən bir spesifik nəticə əldə etmək öhdəliyi olanda daha aydın olur. Buna nümunələr olaraq dövlətlərdən başqa məsələlərlə yanaşı “gündəlik və həftəlik iş vaxtının məqbul davamlılığının təmin edilməsini” tələb edən, yenidən işlənmiş Avropa Sosial Xartiyasının 2-ci maddəsini (ədalətli iş şərtləri hüququ) və yenə də dövlətlərdən, digərləri ilə birlikdə, işin təhlükəsizliyi və gigiyenası haqqında təlimatın qəbul edilməsini və nəzarət tədbirlərinin köməyi ilə onlara əməl edilməsini təmin etməyi tələb edən 3-cü maddəni (təhlükəsizlik və gigiyena tələblərinə cavab cerən iş şəraiti hüququ) göstərmək olar. Ortaya çıxan hüquqların effektiv şəkildə həyata keçirilməsinə, ancaq qanun aliliyi əlamətləri və demokratik zərurilik testləri vasitəsilə maneçilik ola bilər..

Dövlətlərin nəticə yox, davranış öhdəliyi olduqda eyni prinsiplər tətbiq olunur, baxmayaraq ki, onların tətbiqi daha az şəffaf ola bilər. Buna nümunələr olaraq, Avropa Sosial Xartiyasının 11 maddəsini (sağlamlığı qorumaq hüququ) göstərmək olar, o, digərləri ilə yanaşı, mümkün qədər sağlamlığa zərər vuran səbəblərin aradan qaldırılmasına yönələn uyğun tədbirlərin görülməsini dövlətlərdən tələb edir və iş yerində ləyaqəti qorumaq hüququnu həyata keçirmək üçün seksual təcavüzə əlaqədar və dəfələrlə təkrar olunan mənfi və təhqiramiz hərəkətlər barədə izahedici işlərin və məlumatlandırma aparılmasına təşviq edilməsini tələb edən 26-cı maddəni göstərmək olar. Yenə də bu hüquqların lazımi şəkildə həyata keçirilməsinə mane olan hər hansı bir maneə (məsələn, sağlamlığın pozulmasının səbəblərini aradan qaldırmaq üçün mövcud tədbirləri ləğv etməklə) qanuni, zəruri və mütənasib olmalıdır.

---

³³⁶ Avropa sosial xartiyası (yenidən baxılmış) (ETS No. 163) (3 may 1996-cı ildən imzalanmağa açıq olmuş, 1 iyul 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir) maddə G.

Uyğun və yetərli qidalanma hüququ

1. Bu hüquq haqqında məlumat və hüquqi sənədlər

Uyğun və yetərli qida hüququ İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 11-ci maddəsində təsbit edilmişdir. 11-ci maddədə deyilir ki, bütün iştirakçı dövlətlər, hər kəsin yetərli qida daxil olmaqla, kifayət qədər yaşayış səviyyəsinə sahib olma hüququnu tanımasını təmin edir və bu hüququn həyata keçirilməsini təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görmələrini öz öhdəsinə götürür. Yetərli qida əldə etmə, hər kəsin nail ola biləcəyi ən yüksək fiziki və psixi sağlamlıq səviyyəsindən istifadə hüququnu təmin edən 12-ci maddənin tətbiqi ilə də əlaqəlidir. Bu hüquq Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinin 25-ci maddəsinin 1-ci bəndində də təsbit edilmişdir. Bu hüquqla əlaqədar olaraq Nazirlər Komitəsi, hərbi idarəetmə orqanlarına, xüsusən də müxtəlif dinlərə dair təlimatlar, sağlamlıq problemləri, hamiləlik və eyni zamanda şəxsi münasibətlər (məsələn vegeterianlıq) etikasına bağlı təlimatlarla əlaqədar olaraq, hərbi qulluqçuların qida təminatında fərdi tələbatların nəzərə alınmasını tövsiyə etmişdir.³³⁷ Sahə təlimləri və əməliyyatlar zamanı xüsusi qidalanma ehtiyaclarını həll etmək daha çətin olsa da, praktik olaraq nə qədər mümkünse, onları nəzərə almaq zəruridir.³³⁸ Bundan əlavə, bu hüquqları qorumaq üçün təhlükəsiz içməli su həmişə mövcud olmalıdır.³³⁹

2. Uyğun və yetərli qida hüququnun məhdudlaşdırılması

Bir daha olaraq, dövlətlər bu hüququn tədricən reallaşmasını təmin etmək üçün müvafiq tədbirlər görmək məcburiyyətindədirlər. Nəticə etibarilə, bir dövlətin hərbi xidmətə çağırılanların yetərli və kafi qida haqqını tam təmin etmək üçün kifayət qədər mənbəyə sahib olmaması, mütləq beynəlxalq öhdəliklərini pozduğu anlamına gəlmir.

³³⁷ Avropa Şurası: Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Komitəsinin silahlı qüvvələr üzvlərinin insan hüquqları ilə bağlı iştirakçı dövlətlərə CM / Rec (2010) 4 tövsiyəsi və izahlı memorandum, s. 62.

³³⁸ Həmin yerdə.

³³⁹ Həmin yerdə.

Tövsiyələr

Bu işdə hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin hüquqları ilə bağlı beynəlxalq hüquqi sənədlər və normalar araşdırılmışdır. Təhlil əsasında iki əsas nəticə çıxarmaq olar:

Birincisi, *hərbi xidmətə çağırılanların insan hüquqları ilə bağlı hər hansı bir deklarativ sənəd* olmadığı təqdirdə, dövlətlər hərbi xidmətə çağırılanların hüquqlarını necə müəyyən etmək və qorumaq istiqamətində səlahiyyət sərbəstliyinə sahibdirlər; daha geniş şəkildə, insan hüquqları və yaxşı idarəetmə prinsiplərinin milli təcrübə və hüquq praktikasına tətbiq edilməsini məhdudlaşdırmaqla.

İkincisi, hərbi xidmətə çağırılanların hüquqları ilə bağlı *milli və beynəlxalq hüquqşünaslıqda ən yaxşı təcrübələri ehtiva edən* hər hansı bir sənəd olmadıqda, onların müdafiəsi üçün ortaq standartlar və yanaşmalar da mövcud olmur. Bu, həm ölkə daxilində, həm də dövlətlər arasında hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin hüquqları və onları qorumağın ən uyğun yolları barədə anlaşılmazlıqlar yaradır.

Yuxarıda göstərilənlərə istinad edərək, Silahlı Qüvvələrə Demokratik Nəzarət Mərkəzi (DCAF) aşağıdakı məsələləri öyrənməyinizi tövsiyə edir:

- * “Səlahiyyət sərbəstliyi”nin daha yaxşı başa düşülməsi: dövlət hakimiyyət orqanlarına və məhkəmələrə “səlahiyyət sərbəstliyi” verilir, bu da hüquqi normaları tətbiqetmə və şərhətmə yollarında əhəmiyyətli dərəcədə sərbəstlik deməkdir. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin “səlahiyyət azadlığı”nın miqyası ilə bağlı kriteriyaları müəyyənləşdirməsinə baxmayaraq, hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin hüquqları ilə bağlı dəqiq bir şəkildə müəyyən edilmiş məhkəmə təcrübəsinin olmaması səbəbindən, belə “azadlığın” sərhədləri bu kontekstdə aydın deyil.

- * *“Qanuni məqsədlər”-in miqyasına məhdudiyyətlər qoyulması:* beynəlxalq hüquq praktikası dövlət qurumlarına milli təhlükəsizlik konsepsiyasının tətbiqi və şərhində demək olar ki, tam fəaliyyət sərbəstliyi verir. Bu konsepsiya ilə əlaqədar birləşmiş və standart bir yanaşmanın olmaması ölkə səviyyəsində ziddiyyətli və ardıcıl olmayan qərarlara səbəb ola bilər. Nəticədə, hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin hüquqlarının miqyası və bu hüquqların qorunması mexanizmləri ölkədən ölkəyə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Dövlətlər milli qanunvericilik və ya metodoloji prinsiplərə, xüsusən də milli təhlükəsizlik konsepsiyası da daxil olmaqla, çağırışçılar üçün “qanuni məqsədlər” miqyasının dəqiq bir tərifini düşünməlidirlər.

- * *Hərbi xidmət kontekstində “məcburi əməyin” müəyyən edilməsi:* Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 4-cü maddəsi, hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin (bütövlükdə) məcburi və zəruri əməyin qadağan edilməsi kateqoriyasından çıxarılmasını nəzərdə tutur - “məcburi hərbi xidmət haqqında qanunların tələbinə görə hər hansı bir iş və ya xidmət sırf hərbi xarakterli iş olmalıdır”. Bununla birlikdə, bu müəyyənləşməyə əsasən, hərbi xidmətə çağırılma müddətlərinin razılıq və qanuni əsaslandırma olmadan uzadılması və ya hərbi xidmətlə birbaşa əlaqəsi olmayan vəzifələrin icrası (milli qanunvericilikdə qeyri-hərbi fəaliyyət nəzərdə tutulmadıqda) 4-cü maddənin pozulması hesab edilə bilər. Buna görə hərbi xidmətə çağırılanların yerinə yetirəcəyi tapşırıqları, habelə istənilən müstəsna halları dəqiq müəyyənləşdirmək üçün “məcburi hərbi xidmət”in əhatə dairəsini və məzmununu müəyyənləşdirmək lazımdır. Əks halda hərbi xidmətə çağırılanlar məcburi əməyə cəlb edilə bilər.

- * *Hərbi xidmətə çağırılan şəxslər üçün, “sırası vətəndaşlar” kimi məvərlərin müəyyənləşməsi:* Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasının 10-cu maddəsi, dövlətin qanuni şəkildə ifadə azadlığının həyata keçirilməsini əngəlləyə və məhdudlaşdıracaq qanuni əsasların geniş siyahısına malikdir. Bu əsaslar hərbi xidmətə çağırılanlara da aiddir. Çağırış üzrə hərbi xidmət keçən hərbi qulluqçuların hüquqları qorunmalı olsa da, fərd olaraq çıxış edərkən ifadə azadlığı hüququndan istifadə etmələri, xidmətlərinin xarakterinə görə problemli olaraq qalır. Buna görə, çağırışçıların nə zaman sırası şəxs kimi çıxışlar etdiyini ayırd edən kriteriyalar müəyyən etmək vacibdir, bilavasitə, nə zaman onlara vəzifə başında və ya “formada” baxılır və bu səbəbdən onların ifadə azadlıqlarına qoyulan məhdudiyyətlər müəyyən edilir.

- * *Hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin toplaşma və təşkilatlanma azadlığı hüququnun qorunması:* hərbi xidmətin xarakteri səbəbindən, dövlətlər hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin toplaşmaq və təşkilatlanma azadlığı hüquqlarına qanuni olaraq məhdudiyyətlər qoya bilər. Lakin bəzi hallarda dövlətin bu hüququ nə dərəcədə poza biləcəyi aydın deyil. Bu səbəbdən dövlətlər hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin təşkilatlarının yaradılması və formalaşdırılması üçün, bu şəxslərin mənafeələrini təmsil edən və hüquqlarını müdafiə edən aydın təlimatların hazırlanmasını düşünməlidirlər ki, bu məhdudiyyətlər qanunvericilikdə dəqiq şəkildə müəyyənləşdirilsin.

- * *Hərbi xidmətə çağırılan şəxslərə işgəncə və digər sərt rəftar iddialarını araşdırmaq üçün standartlaşdırılmış prosedurlar:* bu araşdırma, hərbi xidmətə çağırılan şəxslərə işgəncə, qeyri-insani və ya ləyaqəti alçaldan rəftarın və ya cəzalandırmanın təsirli şəkildə qadağan olmasını təmin etmək üçün əlavə səylərə ehtiyac olduğunu göstərdi. Bununla əlaqədar olaraq, hərbi xidmətə çağırılan şəxslər ilə əlaqəli işgəncə hallarının araşdırılması üçün ümumi bir anlayışa və standart prosedurlara tələbat qalmaqdadır (məsələn, operativlik, müstəqillik, ciddi yoxlama, əhəmiyyətli gecikmələrin olmaması, uyğunsuzluqlar, səhvlər).

- * *İnancların dəyişdirilməsi baxımından din azadlığı hüququnun müəyyənləşdirilməsi:* Hərbi xidmətə çağırılan şəxs, məcburi hərbi xidmət müddətində inancını dəyişdirdikdə, dininə və ya inancına etiqad etmək hüququndan necə istifadə edə biləcəyini aydınlaşdırmaq üçün əlavə müzakirə lazımdır. Bu cür dəyişikliyin mövcudluğunu və etibarlılığını qiymətləndirmək üçün, konkret şərtləri və ya qaydanı, habelə hərbi xidmət əvəzinə təyin olunmuş alternativə keçid variantlarını əlavə olaraq gözədən keçirmək lazımdır.

- * *Hərbi intizamın azadlıqdan məhrumetməni ehtiva edə biləcəyi halların müəyyənləşdirilməsi:* dövlətlər hərbi intizamın tətbiqi kontekstində hərbi xidmətə çağırılan şəxslər üçün hər hansı bir azadlıqdan məhrumetmə halının baş verməsinin şərtlərini müəyyənləşdirməli və bu halların qanunla nəzərdə tutulmasını təmin etməlidirlər.

- * *Hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin xüsusi mülkiyyət hüququnun tətbiq edilməsinin icazə verilən hədlərinin aydınlaşdırılması:* hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin xüsusi mülkiyyət hüququ mütləq deyildir. Beləliklə, bunu tətbiq edərkən dövlətlər geniş səlahiyyət sərbəstliyindən istifadə edirlər. Bu səbəbdən, bu mövzunu əlavə araşdırmaq məqsədilə, hərbi xidmətə çağırılanlar üçün bu hüququn müva-

fiq məhdudlaşdırılması və “ictimai maraqlardan” irəli gələn hansı məhdudiyyətlərin proporsional olaraq qoyula biləcəyi barədə hərtərəfli müzakirə aparılmalıdır.

- * *Hərbi xidmətə çağırılanların iqtisadi və sosial hüquqlarının daha ətraflı araşdırılması:* hərbi xidmətə çağırılanların iqtisadi və sosial hüquqları araşdırılmalı, tanınmalı və nəzərə alınmalı və qabaqcıl təcrübədə bu hüquqlara xüsusi yer verilməlidir.
- * *Hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin hüquqlarının ölkədəki fəvqəladə hallar kontekstində konkretləşdirilməsi:* ölkədə fəvqəladə hallar zamanı hərbi xidmətə çağırılan şəxslərin hüquqlarının daha geniş müzakirə edilməsinə və qiymətləndirilməsinə başlamaq lazımdır ki, onların hüquqlarına qoyulan hər hansı əlavə məhdudiyyətlərin aydın hüquqi əsasları olsun və onların yerinə yetirməsi üçün tələb olunan istənilən əlavə tapşırıqlar qanunda dəqiqləşdirilsin.

Biblioqrafiya

Hüquqi Sənədlər

İnsan və Xalqlar Hüquqları haqqında Afrika Xartiyası(27 İyun 1981-ci ildə qəbul edilmiş və 21 Oktyabr 1986-cı ildə qüvvəyə minmişdir). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201520/volume-1520-I-26363-English.pdf>.

Amerika İnsan Hüquqları Konvensiyası(22 Noyabr 1969-cu ildə imzalanmış və 18 İyul 1978-ci ildə qüvvəyə minmişdir). <https://treaties.un.org/doc/publication/unts/volume%201144/volume-1144-i-17955-english.pdf>.

İnsanların Hüquq və Öhdəlikləri haqqında Amerika Bəyannaməsi(2 may 1948-ci ildə qəbul edilmişdir). https://www.oas.org/dil/access_to_information_human_right_American_Declaration_of_the_Rights_and_Duties_of_Man.pdf.

İşgəncə və Başqa Qəddar, Qeyri-İnsani və ya Aşağılayıcı Rəftar və ya Cəzalandırmaya qarşı Konvensiya(10 Dekabr 1984-cü ildə qəbul edilmiş və 26 İyun 1987-ci ildə qüvvəyə minmişdir). <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201465/volume-1465-I-24841-English.pdf>.

İş yerində sağlamlığın qorunması xidməti üzrə Konvensiya(N161)(25 İyun 1985-ci ildə qəbul edilmiş və 17 Fevral 1988-ci ildə qüvvəyə minmişdir). https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C161.

İş yerində texniki təhlükəsizlik və əməyin gigiyenası haqqında Konvensiya (155). (22 İyun 1981-ci ildə qəbul edilmiş və 11 Avqust 1983-cü ildə qüvvəyə minmişdir). https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C155.

Natamam iş günü ilə bağlı Konvensiya(N175)(24 İyun 1994-cü ildə qəbul edilmiş və 28 fevral 1988-ci ildə qüvvəyə minmişdir). https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C175

Sənaye müəsisələrində həftəlik istirahətin tətbiq edilməsi ilə əlaqədar Konvensiya (N14)(17 Noyabr 1921-ci ildə qəbul edilmiş və 19 İyun 1923-cü ildə qüvvəyə minmişdir). https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C014.

Ticarət yerlərində və müəsisələrdə həftəlik istirahət ilə əlaqədar Konvensiya(N106)(26 İyun 1957-ci ildə qəbul edilmiş və 4 Mart 1959-cu ildə qüvvəyə minmişdir). https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C106.

Qadınlara qarşı bütün Ayrı-Seçkilik Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Konvensiya (18 Dekabr 1979-cu ildə qəbul edilmiş və 3 sentyabr 1981-ci ildə qüvvəyə minmişdir). <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx>.

Avropa Sosial Xartiyası (yenilənmiş)(ETS N163)(3 may 1996-cı ildə imzaya açılmış və 1 İyul 1999-cu ildə qüvvəyə minmişdir). <https://rm.coe.int/168007cf93>.

Zorla Əmək Konvensiyası (28 İyun 1930-cu ildə qəbul edilmiş və 1 may 1932-ci ildə qüvvəyə minmişdir). https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C029.

İrqi Ayrı-Seçkiliyin bütün Formalarının Ləğv edilməsi haqqında Beynəlxalq Konvensiya (21 Dekabr 1965-ci ildə qəbul edilmiş və 4 Yanvar 1969-cu ildə qüvvəyə minmişdir). <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cerd.aspx>.

Mülki və Siyasi Hüquqlar üzrə Beynəlxalq Paktı(16 Dekabr 1966-cı ildə qəbul edilmiş və 23 Mart 1976-cı ildə qüvvəyə minmişdir). https://treaties.un.org/doc/Treaties/1976/03/19760323%2006-17%20AM/Ch_IV_04.pdf.

İş yerində texniki təhlükəsizlik və əməyin gigiyenası Konvensiyasına 2002-ci il Protokolu(N155)(20 İyun 2002 – ci ildə qəbul edilmiş və 9 Fevral 2005-ci ildə qüvvəyə minmişdir). https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:P155.

Zorla Əmək Konvensiyasına 1930(11 İyun 2014-cü ildə qəbul edilmiş və 9 Noyabr 2016-cı ildə qüvvəyə minmişdir) 2014 Protokolu . https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:P029.

İnsan hüquqları və Fundamental Azadlıqların qorunması Konvensiyasına aid 4N-li Protokol. Konvensiyaya və Birinci Protokola(imza üçün 16 Sentyabr 1963-cü ildə açılmış və 2 May 1968-ci ildə qüvvəyə minmişdir) daxil olan müəyyən başqa hüquq və azadlıqları təmin edir. https://www.echr.coe.int/Documents/Library_Collection_P4postP11_ETS046E_ENG.pdf.

İnsan hüquqları və Fundamental Azadlıqların qorunması Konvensiyasına aid Protokol (20 Mart 1952 –ci ildə imzalanmış və 18 may 1954-cü ildə qüvvəyə minmişdir). https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf.

Fundamental Azadlıqlarla əlaqədar Avropa Birliyi Xartiyası(7 Dekabr 2000-ci ildə elan edilmiş və 1 Dekabr 2009-cu ildə qüvvəyə minmişdir). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/?uri=celex:12012P/TXT>.

İnsan hüquqları və Fundamental Azadlıqların qorunması Konvensiyası(4 Noyabr 1950-ci ildə imzalanmış və 3 sentyabr 1953-cü ildə qüvvəyə minmişdir). https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf.

İnsan Hüquqları üzrə Universal Bəyannamə (BMT Baş Məclisi tərəfindən 10 Dekabr 1948-ci ildə qəbul edilmişdir). https://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf.
BMT Baş Məclisi. İşgəncə və Başqa Qəddar,Qeyri-İnsani və ya Aşağılayıcı Rəftar və ya Cəzalandırmaya məruz qalan İnsanların Qorunması haqqında Bəyannamə daxil olan Qətnamə 3542(XXX) .09/12/1975. <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/declarationtorture.aspx>.

Hüquqi Praktika

Genosid Cinayətinin Qarşısının Alınması və Cəzalandırılması Konvensiyasının Tətbiqi(Xorvatiya Serbiyaya qarşı). Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsinin Hökmü (Merits,3 Fevral 2015). <https://www.icj-cij.org/public/files/casere-lated/118/118-20150203-JUD-01-00-EN.pdf>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Abdullah Yılmaz Türkiyəyə qarşı (21899/02), 17/09/2008. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87046>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Enver Aydemir Türkiyəyə qarşı (26012/11), 07/09/2016. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-163456>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Feti Demirtaş Türkiyəyə qarşı (5260/07), 17/04/2012. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108617>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Kılinc və Başqaları Türkiyəyə qarşı (40145/98), 07/09/2005. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-69269>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Müşfiq Məmmədov və başqaları Azərbaycana qarşı (14604/08), 17/01/2020. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-197066>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Pulatlı Türkiyəyə qarşı (38665/07), 26/07/2011. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-104638>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Savda Türkiyəyə qarşı (42730/05), 12/09/2012. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-111414>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Yabansu və başqaları Türkiyəyə qarşı (43903/09), 12/02/2014. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-128041>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi Adyan və başqaları Ermənistanla qarşı (75604/11), 12/01/2018. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-177429>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Bartik Rusiyaya qarşı (55565/00), 21/03/2007. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78792>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Bayatyan Ermənistanla qarşı (23459/03), 07/07/2011. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105611>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Bouamar Belçikaya qarşı(9106/80) 29/02/1988. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-57445>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Cənqiz və başqaları Türkiyəyə qarşı(48226/10 və 14027/11),01/03/2016. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-159188>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Çember Rusiyaya qarşı(7188/03), 01/12/2008. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87354>

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Çitos Yunanıstana qarşı (51637/12), 19/10/2015. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-155209>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Kuuper Birləşmiş Krallığa qarşı (48843/99), 16/12/2003. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-61549>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Enqel və başqaları Niderlandiyaya qarşı(5100/71; 5101/71; 5102/71;5354/72; 5370/72), 08/06/1976.<http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-57479>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Erdel Almaniyaya qarşı (30067/04). 13/02/2007. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-79618>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Georgiadis Yunanıstana qarşı (21522/93), 29/05/1997. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-58037>

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Qriqoriadas Yunanıstana qarşı(121/1996/740/939). 25/11/1997. <http://hu-doc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58116&filename=001-58116.pdf>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Hadjianastassiou Yunanıstana qarşı(12945/87), 16/12/1992. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-57779>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Halton və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı(36022/97), 08/07/2003. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61188>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. İrlandiya Birləşmiş Krallığa qarşı (5310/71), 18/01/1978. <http://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-57506>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Yalloh Almaniyaya qarşı(54810/00). 11/07/2006. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-76307>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Ceyms və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (8793/79), 21/02/1986. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57507>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Joksas Litvaya qarşı(25330/07). 12/11/2013. <http://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-128039>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Kalac Türkiyəyə qarşı(20704/92), 01/07/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58042>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Konstantin Markin Rusiyaya qarşı (30078/06), 22/03/2012. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-109868>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Kruslin Fransaya qarşı (11801/85), 24/04/1990. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57626>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Lustik Prean və Bekett Birləşmiş Krallığa qarşı (31417/96 and 32377/96), 27/12/1999. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58407>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Lyalyakin Rusiyaya qarşı (31305/09), 14/09/2015. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-152726>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.M.A.K. və R.K Birləşmiş Krallığa qarşı(45901/05 və 40146/06). 23/06/2010. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-97880>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Malik Babayev Azərbaycana qarşı (30500/11), 01/09/2017. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-173776>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Mkkann və başqaları Birləşmiş Krallığa qarşı (18984/91),27/09/1995. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57943>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Mozendz Ukraynaya qarşı(52013/08), 17/04/2013. <http://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-115887>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Muradyan Ermənistanı qarşı(11275/07), 24/02/2017. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-168852>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Verlags GmbH & Co.KG Avstriyaya qarşı(31457/96), 11/04/2000. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58587>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Observer və Guardian Birləşmiş Krallığa qarşı (13585/88),26/11/1991, <http://hudoc.echr.coe.int/tur/?i=001-57705>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Osman Birləşmiş Krallığa qarşı (87/1997/871/1083), 28/10/1998.: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-58257>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Papavasiliakis Yunanıstana qarşı(66899/14), 15/09/2016. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-166850>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Hüququ Nəticə. Papavasiliakis Yunanıstana qarşı(66899/14). <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=002-11317>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Perevedentsev Rusiyaya qarşı(39583/05), 13/10/2014. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-142516>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Plaçi İtaliyaya qarşı (48754/11), 21/04/2014. <http://hudoc.echr.coe.int/fre/?i=001-140028>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.P.T. Moldova Respublikasına qarşı(1122/12), 26/08/2020. <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-202520>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Rantsev Kipr və Rusiyaya qarşı (25965/04), 07/01/2010. https://www.unodc.org/res/cld/case-law/2010/case_of_rantsev_v_cyprus_and_russia_application_no_2596504.html/Rantsev_vs._Cyprus_and_Russia.pdf.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Raninen Finlandiyaya qarşı(152/1996/771/972 – müraciət N.20972/92), 16/12/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58123>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Rekvenyi Macarıstana qarşı 20/05/1999. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58262>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Sejdic və Finki Bosniya Herseqovinaya qarşı (27996/06 və 34836/06), 22/12/2009. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96491>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Serqey Şevçenko Ukraynaya qarşı(32478/02), 04/07/2006. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-73040>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Smit və Qreydi Birləşmiş Krallığa qarşı (33985/96 və 33986/96), 27/12/1999. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58408>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Soltsyak Rusiyaya qarşı(4663/05), 20/06/2011. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103354>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Styazkova Rusiyaya qarşı (14791/04), 14/01/2020. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-200311>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Tarsasaq a Szabadsagjogokert Macarıstana qarşı (37374/05),14/07/2009. Available from: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-92171>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Nyuspapers Ltd Birləşmiş Krallığa qarşı(3002/03 və 23676/03), 10/06/2009. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91706>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Tum Haber Şen və Çinar Türkiyəyə qarşı (28602/95). 21/05/2006. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72521>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Van der Mussel Belçikaya qarşı (8919/80). 23/11/1983. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57591>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Vereinigung və demokratischer Soldaten Österreichs və Qubiy Avstriyaya qarşı(15153/89), 19/12/1994, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57908>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Vingrove Birləşmiş Krallığa qarşı (17419/90), 25/11/1996. <http://hudoc.echr.coe.int/web services/content/pdf/001-58080>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Yankov Bolqarıstana qarşı (39084/97), 11/03/2004. <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-61539>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.İnsan Hüquqları üzrə Gənclər Təşəbbüsü Serbiyaya qarşı işi (48135/06),25/09/2013. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120955>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Zalyan və başqaları Ermənistanına qarşı (36894/04 and 3521/07),17/06/2016. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-161408>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Vladimir Rujak Xorvatiyaya qarşı Birinci qərar(57942/10), 02/10/2012, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-114145>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Renat Saczman Avstriyaya qarşı (23697/94), 27/2/1997. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-3488>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.Sedat Şen və başqaları Türkiyəyə qarşı (45824/99), 08/07/2003. <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-23320>.

Keçmiş Yugoşlaviya üzrə Beynəlxalq Cinayət Tribunalı.Prokuror AntoFurundija-ya qarşı 10/12/1998. <https://www.icty.org/x/cases/furundzija/tjug/en/fur-tjug981210e.pdf>.

Məhkəmə etmək və ya ölkəsinə geri qaytarmaq öhdəliyi(Belçika Seneqala qarşı), Beynəlxalq Cinayət Məhkəməsi Qərarı(Merits,20İyul 2012) <https://www.icj-cij.org/public/files/case-related/144/144-20120720-JUD-01-00-EN.pdf>

Başqa Mənbələr

Aaron A. Ostrovsky. 2005. What's so Funny about Peace, Love, and Understanding? How the Margin of Appreciation Doctrine Preserves Core Human Rights within Cultural Diversity and Legitimizes International Human Rights Tribunals, *Hanse Law Review*, Vol. 1.

Aisling Reidy. 2002. İsgəncənin ləğv edilməsi: Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının 3-cü Maddəsinin yerinə yetirilməsinə təlimat. <https://rm.coe.int/168007ff4c>.

Anna-Lena Svensson-McCarthy. 1998. The International Law of Human Rights and States of Exception with special reference to the travaux préparatoires and case-law of the international monitoring organs. Brill.

Charlie Savage. U.S. Seems Unlikely to Accept that Rights Treaty Applies to Its Actions Abroad, *The New York Times*, 6 March 2014. <https://www.nytimes.com/2014/03/07/world/us-seems-unlikely-to-accept-that-rights-treaty-applies-to-its-actions-abroad.html>.

Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq üzrə Komissiya. Təşkilatlanma və toplantı azadlığı. <https://www.csce.gov/issue/freedom-association-and-assembly>.

Consultant.ru. 2020. 37-ci Maddə. Hərbi xidmət borcunun yerinə yetirilməsi http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_18260/c133ea4f8b0bae92750182a8748f87e45c560878/

Avropa Şurası –Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin hüquq praktikasının icmalı 2015 (Wolf Legal Publishers, 2016) https://www.echr.coe.int/Documents/Short_Survey_2015_ENG.pdf.

Avropa Şurası: Media və İnformasiya təhlükəsizliyi üzrə Rəhbər Komitə. 2014. 1197 İclas- "Nazirlər Komitəsinin üzv Ölkələrin İnternet istifadəçiləri üçün insan hüquqları üzrə təlimatına CM/Rec(2014)6 5-Media Təvsiyəsi-İzahedici Memorandum" https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805c6f85#P118_25200.

Avropa Şurası. Təvsiyə 1742.(2006). Silahlı qüvvələr mənsublarının insan hüquqları Parlament Assambleyası. Par.10.1.8 <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17424&lang=en>.

Avropa Şurası. Toplantı və Təşkilatlanma azadlığı. <https://www.coe.int/en/web/echrtoolkit/la-liberte-de-reunion-et-dassociation>.

Avropa Şurası. Nazirlər Komitəsi. 2010. Nazirlər Kabinetinin üzv ölkələrin silahlı qüvvələrinin mənsublarının insan hüquqları barədə CM/Rec(2010)4 Təvsiyəsi və izahat memorandumu.. <https://policehumanrightsresources.org/content/uploads/2016/06/CoEGuidelines-on-Human-Rights-of-members-of-the-armed-forces.pdf?x96812>.

Avropa Şurası. 2013. Milli Təhlükəsizlik və Avropa hüquq praktikası . https://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_national_security_ENG.pdf.

Kral Cinayət İşləri Xidməti. 2019. İnsan hüquqları və Cinayət İşləri: Ümumi prinsiplər (Hüquqi təlimat). <https://www.cps.gov.uk/legal-guidance/human-rights-and-criminal-prosecutions-general-principles>.

ATƏT Kopenhagen Sənədləri 1990. <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>

DCAF, ATƏT/ODİHR, 2008. Silahlı qüvvələr mənsubları üçün İnsan hüquqları və Fundamental Azadlıqlar üzrə Vəsait. ODİHR tərəfindən cap olunmuşdur. <https://www.dcaf.ch/sites/default/files/publications/documents/HandbookHumanRightsArmedForces-080409.pdf>.

213N-li Müqavilənin Detalları , İnsan hüquqları və Fundamental azadlıqların qorunması üzrə Konvensiyaya düzəliş edən Protokol N15 <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/213>.

Kopenhagen Görüşünün ATƏT-in İnsan Amili üzrə Konfrans Sənədi
29/06/1990. <https://www.osce.org/odihr/elections/14304?download=true>, par. 9.6.

Dominka Bučavska –Siniarska.2017. İfadə azadlığı hüququnun Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyasına uyğun olaraq qorunması: Hüquq praktikləri üçün kitabça. Avropa Şurası. <https://rm.coe.int/handbook-freedom-of-expression-eng/1680732814>.

Bərabərlik və İnsan hüquqları Komissiyası. Ailə və özəl həyata hörmət.
<https://www.equalityhumanrights.com/en/human-rights-act/article-8-respect-your-private-and-family-life>.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.2020. Faktlar-Vicdan və dini əsaslara görə hərbi xidmətdən imtina.
https://www.echr.coe.int/Documents/FS_Conscientious_objection_ENG.pdf.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.2020.Faktlar-Yeni texnologiyalar. https://www.echr.coe.int/Documents/FS_New_technologies_ENG.pdf.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.2020. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının 14-ci Maddəsinə və Konvensiyanın 12N-li Protokolunun 1-ci Maddəsinə təlimat.
https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.2020. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının 11-ci Maddəsinə təlimat: təşkilatlanma və toplantı azadlığı https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_11_ENG.pdf.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.2018. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının 18-ci Maddəsinə təlimat
https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_18_ENG.pdf.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.2020. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının 5-ci Maddəsinə təlimat-azadlıq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ. https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi.2020.Hüquqi nəticələr. Enver Aydemir Türkiyəyə qarşı <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-11230>.

Freedom House. İfadə azadlığı.
<https://freedomhouse.org/issues/freedomexpression>

Gudmundur Alfredsson and Asbjørn Eide. (1999). The Universal Declaration of Human Rights: A common Standard of Achievement. Martinus Nijhoff Publishers.

Quillaume Le Blond . Herbi İntizam.
<http://hdl.handle.net/2027/spo.did2222.0000.967>.

İnsan hüquqları Komitəsi.102-ci sessiya,Genevrə,11-29 İyul 2011.Ümumi şərhlərN34.
<https://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/gc34.pdf>

İLC, Dövlətlərin Beynəlxalq Qanunlara Zidd Addımlarının Məsuliyyəti ilə bağlı Məqalələr Layihəsi,şərhlərlə,2001.
https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/9_6_2001.pdf.

İşgəncə və başqa qəddar,qeyri-insani və ya aşağılayıcı rəftar və ya cəzalandırma üzrə Xüsusi Hesabatçının İlkin Hesabatı, (A/70/303), 2015.

Mülki və siyasi hüquqlar Paktı üzrə Beynəlxalq Komitə. 16-cı sessiya(1982):ümumi şərhlər No. 6: Maddə 6 (yaşamaq hüququ).

Beynəlxalq Barışq Qardaşlığı.Tarixi bilinmir. 35/14 N-li İnsan hüquqları Şurası Qətnaməsində nəzərdə tutulduğu kimi İnsan Hüquqları üzrə Yüksək Komissarı Ofisinə araşdırmaq üçün təqdim edilmiş gənclərin insan hüquqları ilə əlaqədar materiallar.
https://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?source=Documents/Issues/Youth/IFOR.doc&action=default&DefaultItemOpen=1

Beynəlxalq Ədliyyə Resurs Mərkəzi. Yaşamaq Hüququ. <https://ijrcenter.org/thematicresearch-guides/right-to-life/>.

Jean-François Akandji-Kombe. 2007. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyası altında müsbət öhdəliklər. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasının yerinə yetirilməsinə təlimat. <https://rm.coe.int/168007ff4d>.

Jean-François Renucci. 2005. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasına giriş- Təminat altına alınan hüquqlar və qoruma mexanizmləri. Avropa Şurası buraxılışları.

[https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-01\(2005\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-01(2005).pdf)

Jennifer Mittelstadt. 2011. "The Army is a Service, Not a Job": Unionization, Employment, and the Meaning of Military Service in the Late-Twentieth Century United States. In International Labor and Working-Class History. Cambridge University Press.

John Stuart Mill. 1863. On Liberty. Boston: Ticknor and Fields.

Karen Reid. 2015. A Practitioner's Guide to the European Convention on Human Rights (5th Edition, Sweet and Maxwell).

OHCHR, CCPR General Comment No. 20: Article 7 (İşgəncə və Başqa Qəddar, Qeyri-İnsani və ya Aşağılayıcı Rəftar və ya Cəzalandırmanın Qadağan edilməsi.

İnsan hüquqları Komitəsinin 44-cü sessiyasında qəbul edilmişdir, 10/03/1992.

ATƏT. 1994. Təhlükəsizliyin Hərbi-Siyasi Tərəfləri üzrə Davranış Kodeksi. 3 Dekabr 1994.

<https://www.osce.org/fsc/41355?download=true>.

Silahlı qüvvələrdə söz və ifadə azadlığı Varşavada ODİHR və EURMİL müzakirələrində, 17 Sentyabr 2018.

<https://www.osce.org/odihr/395732>.

Phillip Leach. 2017. Taking a Case to the European Court of Human Rights" (4th edition, Oxford).

Rod Nordland, 5 November 2011. General Fired Over Karzai Remarks. New York Times.

<https://www.nytimes.com/2011/11/06/world/asia/us-general-fired-over-remarks-about-karzai.html>

Sarah Cleveland. 2014. The United States and the Torture Convention, Part I: Extraterritoriality, Just Security.

<https://www.justsecurity.org/17435/united-states-torture-convention-part-i-extraterritoriality/>.

Stefan Kirchner & Vanessa Maria Frese. 2014. Avropa İnsan hüquqları Konvensiyasına görə Silahlı Qüvvələr Mənsublarının ifadə azadlığı. Joksas Litvaya qarşı. Baltic Journal of Law & Politics 7:1

Steven Greer. 1997. İnsan Hüquqları üzrə Avropa Konvensiyası 8 və 11-ci Maddələrinə istisnalar (Avropa Şurası nəşrləri) [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15\(1997\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-15(1997).pdf)

Steven Greer. 2000. Səlahiyyət sərbəstliyi limiti: Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası altında Yorumlar və Sərbəst hərəkətlər (Avropa Şurası nəşrləri) [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17\(2000\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-17(2000).pdf)

BMT İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar Komitəsi. "Ümumi şərhlər N9: Paktın ölkədaxili tətbiqi" E/C12/1998/24, 3 Dekabr 1998. <https://www.refworld.org/docid/47a7079d6.html>.

William A. Schabas. 2015. Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası: Şərhlər. Oxford University Press.

Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsi. Хроленко, А., 2020. «Икс» Дней До Приказа: Почему Армии Узбекистана Не Страшен Коронавирус. Sputnik Узбекистан.

<https://uz.sputniknews.ru/columnists/20200406/13865628/lks-dney-do-prikaza-pochemu-armii-Uzbekistana-ne-strashen-koronavirus.html>

DCAF Təhlükəsizlik Sektoru
İdarəçiliyi üzrə
Cenevrə Mərkəzi

20-ci İLDÖNÜMÜ

DCAF Geneva Headquarters
P.O.Box 1360
CH-1211 Geneva 1
Switzerland

✉ info@dcaf.ch
☎ +41 (0) 22 730 9400

---

www.dcaf.ch

🐦 @DCAF_Geneva